

1Н//782106(039)

Я. ПРАЛЕСКА

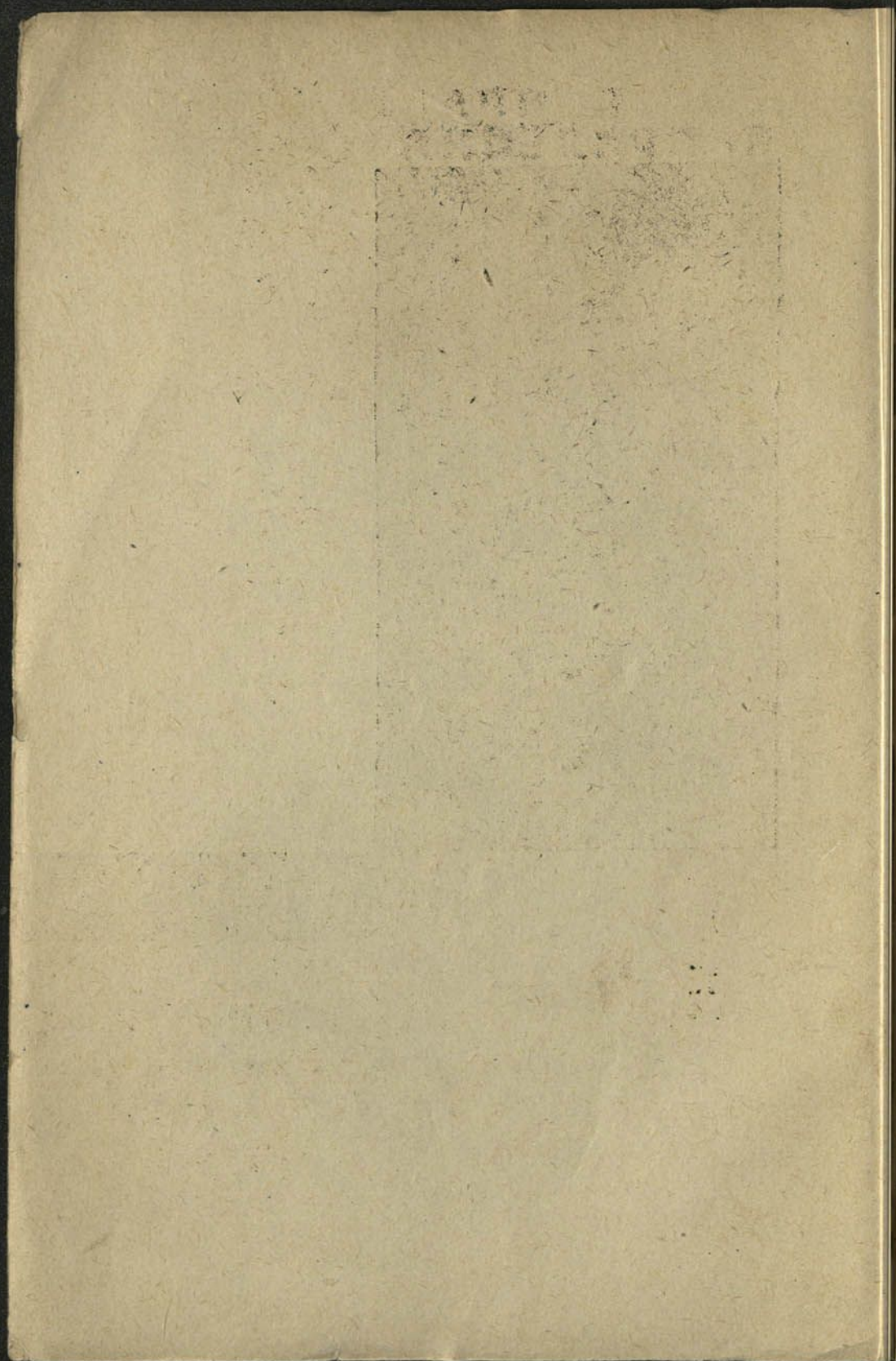

ПАНОУ

ТРЕБА
ЗЬНІШЧАЦЬ

ГУРТАМ

ДВБ
1932

ІНІ 782106
(229)

С. А. Курчавіч
Звестыя
1933

Я Э Э П П Р А Л Е С К А

|

...ПАНОЎ

ТРЕБА

ЗЬНІШЧАЦЬ

ГУРТАМ

А П А В Я Д А Н Ь Н І
З Ж Ы Ц Ь Ц Я
ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

З ПРАДМОВАЙ А. СТАЛЕВІЧА

Б. 45607
19 8 33 р.
VIII

879822
228618

1932 Д В Б
——————
 М Е Н С К

ба

Нацыянальная
Бібліятэка
Беларусі

Рэдактар *О. Канакоцін*
Корэктар *Б. Фрыдланд*
Тэхрэдактар *І Мілешка*
Здана ў набор 25/Х—32 г.
Падпісана да друку 6/Х—32 г.
Адк. корэктар. друк. *А. Мацкевіч*
Набрана на лінатыпе № 6

Заказ № 1968.

3000 экз. (7 арк.)

Уч. Галоўлітбелу № 248.

Друкарня імя Сталіна.

ПРАДМОВА

Аўтар гэтых апавяданняў сам перажыў прыгнёт польскай фашысцкай окупацыі, стаяў у перадавой лініі агня рэвалюцыйнай барацьбы рабочых і сялян, і таму яго абразкі так насычаны заходня-беларускай сапраўднасцю, так яскрава адбіваюць вастрату і зацягасць клясавае рэвалюцыйнае барацьбы лясных і сельска-гаспадарчых рабочых.

Гэтую кніжку трэба вітаць і дзеля таго, што яна папаўняе прабел у мастацкай літаратуры аб Заходняй Беларусі. За малым выключэннем барацьба супроць капіталістычна-памешчыцкай польскай окупацыі Заходняй Беларусі прадстаўлялася тут некаторымі пісьменьнікамі ў форме апавяданняў аб паасобных стыхійных паўстанчых выбухаў сялянства, адарваных ад барацьбы і кіраўніцтва пролетарыяту. У гэтых пісаньнях часта густа праглядала надуманасць фавулы, прымітыўнасць інтрыгі, дэжоратыўнасць вобразаў.

Зусім процілежнае маем у гэтых абразках, якія вобразным паказам, лёгкай мовай адлюстроўваюць складанасць, цяжкасць, бадзёрасць і сілу арганізаванай клясавай барацьбы, кіруемай Кампартыяй.

На жаль, на творах ляжыць адпячатак сьпешнасці і недастатковай апрацоўкі, што ў некаторых мясцох паніжае мастацкую вартасць кніжкі.

Героі апавяданняў палыхаюць нянавісцю да окупантаў, у процэсе горкіх досьледаў паднявольнага жыцця-быцця мучыцельна шукаюць выхад з-пад ярма эксплёатацыі і прыгнёту. Чытач разам з імі перажывае кожны крок іх змаганьня і жыцця. Чытач, ня глядзячы на апісаньне жудасных малюнкаў галечы,

заяпаду, кривавых распраў і паражэньняў у барацьбе, выносіць, аднак, пасля прачытаньня кніжкі радасную бадзёрасць, глыбокае спачуваньне барацьбітом і веру ў іх перамогу.

Пажадана, каб малады аўтар не абмежаваўся гэтай першай спробай, а даў больш разгорнутае апісаньне жыцьця і барацьбы працоўных мас Заходняй Беларусі—данья на гэта аўтар мае пад дастаткам.

А. Сталевіч

НА РАСЬЦЯРОБЕ

(З жыцця Заходняй Беларусі)

Язэп Пралеска

Алесь абуваўся на прымурку. Зграбна абліпалі анучы, гадзюкай абвіналася вяроўка.

— Нажыць-бы боты,—падумаў Алесь. І шырокая далонь лягнула быццам па халявах, вузлы вяроўкі ўваліліся ў рукі, расьцягнуў яе нібы двухрадку.

Усьмешка прабегла па твары, шэрыя вочы бліснулі ветлівасьцю, нос-бульба прысядаў.

— Яна палюбіць...

Багатыя бацькі... радня дзяўчыны... на ўсю ваколіцу. Боты... гармонік... высельле...

Скрыпнулі дзверы. Сівабароды, прыгорблены, яшчэ з парогу тукаў бацька.

— Зьбірайся, не марудзь,—і па старому звычайу падыбаў прысесьці на лаве.

Ужо мужчына і ўвесь па мне, толькі слабейшы, але нішто. Усё-ж лягчэй: падправім гаспадарку, ажаню, пасаг возьмем—гледзячы на Алесь, меркаваў стары.

— Ты-ж, сынку, помні, будзь гаспадарскім дзіцем, не залазь у хэўру з усялякімі распусьнікамі... Беражы грош... Людзі-ж кажуць, што зарабіць можна, а грошы на ўсё патрэбны: падатак заплацім, колы можа купім... каня.

— Кіньце, тата,—абарваў Алесь.—Кожны дзень ўсё тое самае: грошы, грошы.

Прыемныя мары пра боты, гармонік, Прузыну зніклі і Алесь з нянавісьцю паглядзеў на лыкавыя лапці, старыя шарачковыя нагавіцы і так рвануў абору, што адразу выдраў два вушкі.

— Боты трэба,—крыкнуў Алесь і спусьціў галаву, нібы падстаўляе яе пад удары...

— Я і жаніўся ў лапцёх, а табе ўжо хутчэй боты. Сенажаць будзе прадаваць пан, дзесяцінку купіць-бы. Рукі было-б за што зачапіць, а тады ўжо кароўку... Жарабё выгадуем. Мне што? дзень—век. Табе-ж усё застанецца, дзяўчаты замуж павыходзяць,—сьцёбаў бацька.—Пабагацеем,—людзі лепш хінуцца будуць.

Алесь моўчкі канчаў абувацца.

Стары пацерабіў патыліцу, прыжмурыў вочы, дастаў з-пад лавы камень, зьмеў даланёю пыл.

І камень у гаспадарцы патрэбен, гладзенькі, марскі. Колькі поту выціснуў... два тыдні на плячох нёс... Каб мне сёньня ўсе сыры, што гэты камень пераціснуў—азалаціўся-б. Зямліцы прыкупіў-бы, табе ня трэ было-б хадзіць па заробках, жыў-бы прыпяваючы. І я гэтак сама адыходзіў. Ужо больш за 20 год, а ўсё роўна як учора. Паганяў плытоў на Нёмне, а бяровеньня, бяровеньня—вось-бы зруб зрабіць з такога.

— Алесь ідзем!

П-фу, згінь ты прападзі,—перапужаў. Заходзь у хату...

Паўз вакно махнулася постаць, падпіразаная пілою, з торбай за плячыма.

Алесь саскочыў з прыmurку.

* * *

Конь спаў. Самадзелкавы хамут пятлёй вісеў на яго шыі. Гужы—вяроўкі, умацаваныя самародкавай дугою, падтрымлівалі яго на нагах і толькі калі-ні-калі ён цяліпне галавою і ізноў сьпіць.

На воз мужчыны ўкладаюць пілы, сякеры, торбы з харчам. Каля іх топчуцца жонкі і куча дзяцей. Падол жонак так і ходзіць каля носу.

— Варушэцесь, мужчыны,—падганяў Алесь Гарбусь. Кавалак дарогі, а сонца насілкай не дастанеш, поначы горш цягнуцца.

— Трыццаць вёрст,—аўтарытэтная заявіў рыжабароды прысадзісты Сьпірыдон, паказваючы чорныя зубы.

— Трыццаць нямераных,—падмігнуўшы паправіў Гарбусь, падпінаючы каня.

Мужчыны тымчасам увязалі воз. Гарбусь узабраўся на торбы, упёрся ў ляжэйку, пакруціў у паветры пугай, выцяў раз-другі каля падсядэёлка і, нарэшце, цмокнуў. Конь паглядзеў на бакі, на Гарбуся і, нібы зразумеўшы, што цырамонія скончана, нясьмела ступіў паўкрокам...

Хіляючыся крануліся колы, сьпіцы заварушыліся, тоненька заскрыпелі, заглушаючы роў восі. Здавалася, што колы сядуць. Гарбусь з апаскай глянуў уніз і ціха прамармытаў:—нічаво, да-вязуць.

* * *

— А фурманкі ўсё няма,—паціскаючы папружку прагаварыў Алесь.

— Што, па торбе засмуціўся?

— Ды не, я каб на поезд не спазьніцца.

— Падб'яжы лепш даведайся, ці хутка прыдзе цягнік.

— Што вы яго папіхаеце, хлопец першы раз едзе, парадкаў ня ведае, будзе блудзіць па станцыі,—яшчэ пасадзяць. Лепш я падыйду.

— Ня ў лесе, не заблудзіць.

— А заблудзіць, няхай гукае.

— І не заўсёды адгукваюцца,—сказаў Сьпірыдон і пакрочыў у станцыю.

Мужчыны моўчкі паварочваліся на пакамечаным травяным дыване. Пажоўклае лісьце залатым вузорам расшывала, абнаўляла яго для новых гасьцей.

— Едзе, едзе,—крычаў Сьпірыдон, які вяртаўся са станцыі. Мужчыны борздзенька сталі падымацца.

— Наша.

— Плывець.

— Во, накручвае, на абодвы бакі.

— А ўсё на тым самым месцы.

— Дарма,—прыбрыдзе...

* * *

Ідуць пільнікі. Торбы прыціскаюць, горбаныць. З-пад страхі скамечаных валасоў, што павыбіваліся на лоб, капае. Аднак пра адпачынак ніхто ня думае...

Застаць шафара ў канторы, інакш прападзе дзень. Ды і не-
вядома ці дастанеш заўтра работу,—вось думка, якая прымушае
сьпяшацца.

Разьвіднела. Пільнікі націскаюць. Гудок на тартаку. Сьпіры-
дон аглянэўся.

— Засталося 3 вярсты, а прайшлі 15. Націскай, і сам паскорыў
крок.

Пільнікі моўчкі прынялі загад Сьпірыдона, толькі торбы за-
краталіся і яшчэ больш урэзаліся ў плечы.

У хмызьнячку, каля новага зрубу, зашмальцованыя кепкі, ту-
журкі, пацэртыя капялюшы, чорныя паліто, гальштукі, камашы,
перамяшаліся са срэбнымі кашулямі, лапцямі, шарачковай воп-
раткай, замурзанымі шапкамі. Торбы, чамаданы, сякеры, пілы—
усё мітусіцца.

— Во, народу! Няўжо дарма прыехалі?—думаў Алесь.—Не,
я буду прасіцца. Ды як-жа дамоў вярнуцца? Засьмяюць. На ву-
ліцу нельга будзе выйсці. А яшчэ хваліўся, што бяз ботаў і гар-
моніка не вярнуся. Ня бачыць тады мне Прузыны...

Жаданьне даведацца чаго чакае такі вялікі натоўп узрастала.
Алесь прыбавіў кроку і хутка дагнаў Сьпірыдона, які ішоў
першым.

— Што тут за зборышча?

— Кантора шафара, а гэта—на заробаткі прыехалі,—нехаця
адказаў Сьпірыдон.

— І для ўсіх хопіць работы?

— А скуль я ведаю, можа хопіць, можа і не. Хутка даведа-
емся.

А што калі і сапраўды ня будзе работы? Дамоў вярнуцца?
Таксама няма чаго рабіць, ды і грошы засталася толькі два зло-
тых, а білет каштуе 4. Пяхтурой?—Далёка, невядомая дарога.
Буду прасіцца. Прымуць хоць на тыдзень-два,—меркаваў Алесь,
дыбаючы да канторы. І чым бліжэй падыходзіў, тым больш на-
растала трывога: будзе работа ці не?

— Пад гэтай хваінай,—ставячы пілу, сказаў Сьпірыдон. І адна
за адною з плеч злазілі торбы.

На ганку шафар Пухальскі. Рэдкая бародка дзюбае ва ўсе бакі, праз вакенцы-акуляры—хітрыя чорныя зрочкі прыкідаюць, куды разьмеркаваць народ.

Побач чакаюць загаду, падпершыся кіямі-мэтрамі лясьнікі, дзесятнікі, павольна пазяхаючы, жмурацца на сьця.

Натоўп варушыцца. Нецярплівыя прабіраюцца наперад, іх штурхаюць, памінаюць маці, радню. Злосны погляд—і моўчкі ізноў ціснунца, бліжэй.

— Гэ-к-гы.

Прыціхлі. Пухальскі яшчэ раз кашлянуў. Правая рука павольна падймаецца ўгору, выкручвае казьліную пятлю. Адварочваецца, аб нечым ціха шэпча лясьніку-дзесятніку.

Рука грабе, пралазіць пад вопратку, мацае мускулы.

— Шліфроўшчыкі тут?—прахрыпеў барановым голасам Пухальскі, разразаючы наветра.

Нібы віхор уварваўся ў незавершаны стог саломы і раптам усю яе ўздыбачуў. Падймаюцца сякеры, торбы, бражджаць чайнікі, конаўкі, прарываюцца да вызначанага месца.

Шафар прыжмурыў правае вока, а левае са злой усьмешкай паглядала, як пруща людзі дастаць працу...

І зноў рука паўтарала выкрутасы, бараюў голас адчыканьваў далей: шпалы тут, пільнікі бяровеньяў, шасьцярок, дзевятак, сабак, мэтраў— тут 20 чалавек, у грузчыкі—10 чалавек, у тартакі—тут...

— Плата якая, чаму не гаворыце...

— Мала падзяліць, трэба сказаць, калькі дасьцё.

— Ці варта ісьці ў лес?—пыталі з натоўпу.

У адказ бразнулі дзэверы. Шафар моўчкі зьнік.

З паважнымі мінамі новыя «паны» лясьнікі занялі месца шафара. Цяпер ужо яны гаспадары. Цыбаты, доўгі зламаны нос, сухая левая рука, крывёю налітыя чорныя вочы, лясьнік-афіцэр з банды Балаховіча—беспасрэдны памоцнік шафара, Залівака, злазчы з ганку прахрыпеў:

— Мы ўсё растлумачым. Супакойцеся.

Тоўстыя сшыткі павольна вылазілі з запазухі лясьнікоў. Шэрыя лісьці шурпавата варочаліся... З выкрунтасамі ўразаліся прозьвішчы, адрасы і кожны запісаны атрымліваў нумар.

Шліфравікоў прымаў сам Залівака.

— Дзе працаваў?—барабанячы алоўкам па сталю, пытаў Залівака, запісваючы па чарзе.

— У саюзе састаіш?

— Якой партыі? Баставаў? У Чырвонай арміі служыў? А дзе быў у 1920 г.,—перакідаючы нага за нагу, пытаў Залівака.

— Ага, значыцца, сядзеў на печы,—дэзэртыр, бальшавікам дапамагаў... Трэба праверыць, ці справішся са шліфам. Стань у бок, пачакай... Ну, ты, чарговы... У чырвоных служыў? Чужой зямлі хацеў? мобілізаваны? знаем... А па-твойму, хто бальшавікі? А-га, рабочая і сялянская бедната, а ты таксама рабочы, бедната. Пачакай... А, пан стрэлец? Вось квіток. Глупства, справіцеся. Пазьней пагутарым. Заходзьце ў мой пакой.

* * *

Сьпірыдон з Алесем далучыўся да самай большай групы пільнікаў. Алесь добра разгледзеў людзей. У крамнай вопратцы і камашах.

Здалёку не пазнаеш, зблізку іншая рэч. Адразу відаць, што гэта не паны, нават не паходзяць на іх. Якая-ж гэта вопратка... латаная, уся замазучана, ледзь трымаецца на плячох, меркаваў Алесь.

— А камашы?

Г-гы, як вышчарыліся. Не прамяняў бы на лапці. І самі худыя, бледныя, толькі вочы неяк блішчаць. Нябось у лапцёх трохі гладзейшыя, гарадзкія пэўне і бульбы ніколі ўволю не зьядуць.

— Што ты аслупянеў? праціскайся. Не забудзь-жа, што дзье зімы працаваў на дзевятках,—зыкнулі каля вуха.

— Але, дзье зімы... у лесе.

— Што балбочыш? Прычыні. Разьбехаўся... на бярозавым дамоў хочаш?—прашыпеў Сьпірыдон...

Што за ліха,—меркаваў Алесь, прасоўваючыся за Сьпірыдонам. Сярмягі і лапці адзін праз аднаго лезуць, аж б'юцца, абы запісацца. І ніхто толкам ня ведае, якая плата. А вось у крамнай вопратцы... нешта падлічваюць, радзяцца.

Тут нешта ёсьць.

— Што, каб да іх далучыцца—ціханька запытаў Алесь у Сьпірыдона, паказваючы вачыма ў бок рабочых. Мо' разам з імі хутчэй работу дасталі-б.

— Ат, што ты плявузгаеш. Яны з-гораду, ім лацьвей. Паперкі ўсякія маюць і ўсё такое. Кажуць, што баяцца іх. Каб не бунтавалі, дык шлюць сюды. Вось ім работу дадуць, а ты правароніш і прапала.

— А мы ня можам бунтаваць?

— Маўчы, дурань, а то дагаворышся... Нашоў пра што пытацца. Плёну зараз і кончана. З іншым кім-небудзь спаруся, а ты на ўсе чатыры. З табою бяды набярэшся.

Алесь вінавата спусьціў вочы, змоўк. Нейкая невядомая цікавасьць узбудзілася ў ім. Хацелася ведаць усё пра рабочых, а Сьпірыдон злуецца.

Дармо, брат, даведаюся,—рашыў Алесь,—распытаю...

— Як ніяк, а мы ўжо пэўны, што работу маем і дзялянка бліжэйшая,—выціраючы лоб локцем, весела падміргнуўшы, сказаў Сьпірыдон, вырваўшыся ад стала дзясятніка.

Алесь ня чуў, што сказаў Сьпірыдон, ня бачыў яго вясёлай усмешкі. Ён хапаў паветра, цяжка глытаў, вочы бяз цікавасьці блудзілі навокал.

— Цяпер пойдзем даведацца пра плату.

— А дзясяткі нічога не казаў?

— Што ты з глузду зьехаў, ці што? Дзясяткі тут будзе гаварыць? Запіша, прывядзе ў лес, там і скажа.

— Вось які парадак...

— Парадак не парадак, а адтуль уцякаць горш, там ужо колькі скажа, столькі і добра, тут даведацца трэба. Пасядзі пры торбах.

* * *

Лес уздыхае, калоцяцца дрэвы, крык жаху.

У-у-у-х!—разьвітваюцца суседзі...

Яно хапаецца, прабуе затрымацца і бездапаможна валіцца назаўсёды. Шматвяковы дуб шырока распусьціў свае гольлі, каля яго спыніліся пільнікі. Разглядаюць, мяркуюць, радзяцца.

— Лес таварны.

— Ёсьць дзе разьвярнуцца.

— Лепшай мясьціны нідзе ня знойдзеш,—стукаючы абухам каля карэньняў дубу, хваліў Сьпірыдон.—Са мной не прападзеш, я лес знаю... Вось тут і застановімся. Сьцяна адна ёсьць пэўная:

ні бура, ні мароз ня пройме. На тавар ня гожа, кривая. На мэтры пайдзе. Адсюль ня скоро нас сівы прагоніць у баракі.

Алесь вызваляўся ад торбы. Вяроўка ўелася ў плечы, рукі адранцьвелі і ня хочучь слухаць, а выдаць сваю слабасьць стыдаўся. Што падумаюць дружакі? Хто захоча мець такога хаўрусніка?

І хоць ня зусім падабалася яму выбраная Сьпірыдонам мясьціна для шалаша, але не пярэчыў, а ківаў галавой. Добра, толькі хутчэй, а дзе—усё роўна.

Нявысокі, у моцна падношанай крамнай вопратцы, беспрацоўны тытунёвец з Горадні ўпалымі блакітнымі вачыма шукаў нізіны.

— Вады тут ці здабудзем?—спакойным роўным голасам запытаў Сьпірыдон.—Здаецца, што тут высокая мясьціна, можа лепш пройдзем туды... бліжэй будзем і да вады і да іншых шалашоў, весялей будзе.

— Вады хопіць ня толькі піць, а нават і памыцца конаўку можна будзе вымеркаваць. Я лес знаю. З малых дзён з пілою, з сякераю—гэта мая спэцыяльнасьць. А вясёласьці тут ніякай ня трэба, абы аддыхнуць дзе было.

Хваёвыя галінкі пераплятаюцца, сьцелюцца каля наўкоса лагтаўленых жэрдак. Дзірачкі старанна каналацяцца лісьцём, мохам. Сьцяна пухне. Раўкі пад шнур адведзены да ямак. Дзьверы—пляцёнка, бярозавай закруткай прывязаны. Засоўка—дубовы сучок, абчэсаны—ляжала пры дзьвярах. На падлогу насеклі таўсьцейшых сукоў.

— Ні я казаў, што палац выйдзе шык!—прыкідаючы тапарышчам таўшчыню сьцяны любавалася Сьпірыдон.—А нары яшчэ прыладзім. Во, заживем, дамоў не захочацца. Я заўсёды люблю зрабіць адразу добра. Найбольшы дожджык, а ты, як у хаце, сухі ляжыш на нарах: і цёпла, і добра.

— Што тут добрага? Мядзьвежая бярлога, а ты хваліш... Сказаў-бы, што прымушан перабівацца абы пражыць. Ці-ж тут адпачнеш пасля працы. Бадзёрся—гэта добра, але не расхвальвай, ня люблю я гэтага,—гаварыў з націскам беспрацоўны ткач з Беластоку. Гэта, браце, добраахвотная катарга, а ня жыцьцё, не заробаткі.

— Нідзе ня дзенешся, мусіш ісьці, калі ня хочаш згінуць з голаду.

— Я-ж кажу, што ня бачыш, як цябе гоняць, а адчуваеш, вось чаму я і называю яе добраахвотнай, а розьніца невялікая. Працуем не на сябе, а на паноў.

— Не займайся, браткі, політыкай. Баюся я гэтых людзей, і сам не агледзіся,—пападзешся. Тады пакутуй немаведама зашто...

— Ня бойся, дзядзька Сьпірыдон,—політыка не такая ўжо страшная рэч. Прывыкай, вучыся.

— Вы людзі гарадзкія, разумнейшыя,—адбаярваўся Сьпірыдон,—лепш ведаеце, як і што, а я вясковы, няпісьменны. Чуў, што за політыку б'юць, у вострог садзяць. Дык навошта яна мне? Неяк дажыву свой век і без політыкі. Мо' калі і палепшае.

— Не пражывеш, дзядзька. Прымусяць цябе выбіраць з кім ты: з намі, ці з імі?

— Я з панамі? Нізавошта! Я заўсёды з вамі, толькі без політыкі.

— Ну і дзіўны, Сьпірыдон. Калі ты з намі, дык значыцца, супроць паноў, дармаедаў.

— Вядомая рэч, супроць, асабліва супроць памешчыкаў. Вось гэтых гадаў перадавіў-бы... Ня здрыгнула-б рука. Мо' зямліцы які загон дасталася-б, а то пакутую на дзесьціне—восем душ; трэба пракарміцца вось з іх.—І Сьпірыдон выцягнуў правую руку з суцэльным мазалём—падэшвай!

— З іх жыву...

— Ня ты адзін корміш дармаедаў, у каго рукі, як пампушкі.

— Яно то так, але што ты зробіш. Трэба гараваць.

— Усё можна зрабіць, ідзі толькі з намі, навучыся. Разам будзем будаваць жыцьцё...

Сьпірыдон спачатку нічога не адказаў, а потым, бяручы Алесеву сякеру ў поўны голас, нібы просячы прабацьчэньня сказаў:— Пайду шукаць вады.

— Разумныя людзі, але боязна з імі,—меркаваў Сьпірыдон.

— Мне нічога, я воўк бывалы, выкручуся. А што будзе з Алесем? Ён-жа слухае ўсё, растапырыўшы вушы. Нядобрая хэўра, сапсуюць хлапца.

— Во, паралюш, сукі перашкаджаюць, а здаецца добрае месца.

Сякера роўна біла па шнуры; далёкім водгульлем адбівалася: га-га. Прысеў на калена, ладважыў тапарышчам. Стаўбунок кра-

нуўся, ён схапіў за залабніцу і выкаціў, схіліўся, хутка вылятала ліпучая гразь. Рука па паху залазіла ў студню і наводзіла парадак, пасья сякера: папераменна.

— Вада ёсьць.

* * *

Агонь патрошку зьядаў сучкі. Пільнікі моўчкі падкідалі ня то шкадуючы, ня то баючыся абкарміць. А ён ліжа саганчыкі, проціць больш... і з лёгкай рукі то той, то іншы глядзіш і дабавіць.

Саганчыкі крыўдзяцца, усхліпваюць,—вось-вось гатовы расьсьлініцца пасапраўднаму, але да гэтага не дапусьцілі, жменя бруснічніку супакоіла іх, праўда не надоўга, ізноў насупіліся і расплакаліся так, што іх зьнялі з начэпкі.

— Ніштаватая гарбата і ніякага паху імшарынай,—дапіваючы конаўку хваліў тытунёвец.

— О-го, такая гарбата. На грудзі памагае. Сахарыны толькі мала—гэта праўда, але можна жыць... Дома часамі к сьвяту купіш пушачку сахарыны. Вось ужо папіваеш тады ўсёй сям'ёй. Добрая рэч гэтая сахарына, каб яе ня было, салодкага век не пакаштаваў-бы.

— Што, ты, Сьпірыдон, усё хваліш? Сушыць грудзі, мазгі, а ён расхваліў. Быццам мы ня ведаем. Гэта, брат, атрута.

— А дзе возьмеш грошы на цукар?

— Грошы? У тым-та і рэч, што ўсё забіраюць яны...

Чаму з такой ненавісьцю гаворыць пра паноў гэты ткач? Чаго ён хоча? Вось, здаецца, усіх-бы павешаў на тым суку, дзе мая торба, паварыў у гэтым саганку. Разумны відаць, а ўсё-ж такі боязна.

— Пара спаць,—сумысьня прарваў гутарку Сьпірыдон, штурхнуўшы Алеся.

* * *

Жвавы прыказчык, з залізанымі ўгару чорнымі валасамі, адзначаў на іменных квітках забор тавараў. Касір прыбіваў пячаткай «крэдыт».

Алесь дастаў з шапкі закладзены пад дыратку скручаны квадратік, падаў прыказчыку, палахліва азіраючыся на бакі.

— Што бярэш?—буркноў прыказчык пад нос.

— Вялікіх селядцоў, хлеба і сахарыны,—глуха прагаварыў Алесь.

— Наступны,—крыкнуў прыказчык.

І Алеся штурхнула моцная рука ўперад. Ён павярнуўся, хацеў было вылаяцца, але так і застанавіўся з адчыненымі вуснамі. Нявысокая, чорнамазая дзяўчына, каротка пастрыжаная, круглая шыя, заняла яго месца, і бойка гаварыла прыказчыку, што выпісаць. Бяручы квіток, падлічыла і запісала сабе ў кніжачку.

— Што стаіш?—прамінаючы Алеся, сказала дзяўчына і ветліва паглядзела яму ў вочы.

Такой дзяўчыны яшчэ ня бачыў ніколі,—падумаў Алесь. А яна весела сьмяялася, падзадорвала Алеся.

— Сьмялей прабірайся, хлопча, а то затруць цябе тут.

Алесь ня мог адвесьці вачэй, хацеў нешта сказаць, але язык блытаўся, упіраўся ў зубы і ён ледзь выціснуў:

— Нічагуткі.

Нясьмела падышоў і стаў за незнаёмай. Выпадкова яе штурхнуў пярэдні ў чарзе, яна пахіснулася на Алеся. Вочы бліснулі ні то ад нечаканасьці, ні то ад злосьці і, прытуліўшыся да Алеся, жартлівай усьмешкай сказала:

— Трымайся.

Пераступаючы з нагі на нагу, як-бы сам да сябе, адварнуўшыся ў другі бок, Алесь запытаў:

— Тут жывіце?

— Ня жыву, а працую на тартаку,—паправіла дзяўчына.

— А ты дзе?

— Мы ў лесе. І я таксама хацеў-бы на тартак.

— Будзеш суседам,—паказваючы белыя зубы, сказала дзяўчына, укладаючы ў кошык накупленае.

Вяртаючыся да баракаў, Алесь усю дарогу думаў пра незнаёмую дзяўчыну. То сварыўся з ёю, што штурханула яго, то лагодна падхапляў рукамі, каб ня ўпала. Ніяк ня мог дараваць сабе, што ня спытаўся, як завецца, дзе жыве. Заняты сваімі думкамі, ён і не аглядзеўся, як прышоў да дзялянкі, выцер рукавом лоб, пераклаў торбу на другое плячо, глыбока ўдыхнуў паветра і голасна сказа:

— Шкада, лоўкая дзеўка, ці давядзецца ў жыцці яшчэ хоць раз спаткацца?

* * *

Павячэраўшы, пільнікі ладзіліся на адпачынак, а каб спакайней спалася, быў заведзен звычай «прудзіць» перад сном кашулі і нагавіцы. Пільнікі стаялі наўкола агню, полымя ўзьнімалася ў рост, а яны трымалі расьцягнуўшыя кашулі, паварочвалі на ўсе бакі, страсалі і зноў грэлі.

— Чорт іх усіх «выпрудзіць». Прысмаліў кашулю, а яны сядзяць,—гаварыў тытунёвец, скідаючы пальто.

— Не лялуйся, агледзь, а то распаўзацца будучь.

А ты думаеш, што ў гэтай лахамідзе іх менш?

Алесь паглядзеў на сярмягу, аблепленую латамі, з абрыдасьцю страсянуўся.

— Адгэтуль ня выкурыш.

— Выкурыць можна,—з упэненасьцю сказаў Алесь і пачаў расказваць, як бацька удвору «прудзіў» вопратку, накрываючы ёй потнага каня.

Ткач і табачнік нехаця ўсьміхнуліся, Алесь запэўняў, што пасьля гэтага вопратка рабілася зусім чыстай.

* * *

Першыя дні ў гарадзкіх рабочых дрэнна выходзіла пакуль налаўчыліся спускаць з пня. Падсякуць ні з таго боку, павісьне, ашчарэліцца сукамі за другое дрэва і ўпрэцца. Прабуюць сапхнуць,—дзе там. Топаюць, аглядаюць і зразаюць другое, але і яно падае ў абдымкі... ды так зачэпіцца, што і пілы ня могуць выратаваць. А трэба сыпяшацца, праца на дзялянцы здзельная—гарадзкія ня хочуць менш зрэзаць за сваіх таварышоў вясковых «спэцаў».

Ледзь золак пільнікі браліся за працу. Расхрыстаныя кашулі, пад пахамі хоць лыжкі мый, а яны адпачываць ня маюць часу, нават закурыць. Трэба-ж да сьнеданьня наваляць столькі з пня, каб хапіла парадкаваць на ўвесь дзень. Гарбату і полудзень рыхтавалі па чарзе. Каб менш траціць часу, заўсёды бралі з сабой саганчыкі з вадою. Агонь раскладваў чарговы тут-жа, пры месцы працы. Ставіў кацялкі і паглядаў, каб ня выгатаваліся. Сьнедалі, звычайна, на хаду: пакуль рассалодзіцца сахарына, луста хлеба і селядцы сыціраліся з пэтлухамі дашчэнту. Закурваючы, перакінуцца двума-трыма словамі і зноў за працу.

— Нічога не заробіш пры такой рабоце, на харч ня хопіць, ня тое, каб дамоў што-небудзь прывезьці, — штодня скуліў Сьпірыдон. — Шмат часу траціцца на полудзень.

Аднак яго ніхто ня слухаў.

І сёньня, закурыўшы пасья сьнеданьня, Сьпірыдон пажмурыўся на сонца, пацерабіў паясьніцу і нарасьпеў працадзіў:

— Ужо пад поўдня бярэцца, ня варта гатаваць.

— Ня дуры, Сьпірыдон, ложка стравы не пашкодзіць.

— А як ты, — прыцскаючы нагу Алесь, падмігнуў Сьпірыдон, — есьці сюды прыехаў, ці ў заробкі?

— Сёньня яго чарга, — паказваючы рукой на тытунёўца, агрызнуўся Алесь і моцна рвануў нагу.

— Значыцца, зноў груцаная каша з сахарынай.

— Ня інакш, бо сала-ж няма.

Сьпірыдон узяў торбу і насыпаў у саганак ледзь абдзёртага ячменю.

* * *

На дзялянку праз дзень-два рэгулярна прыходзіў дзясятнік-лясьнік.

Паглядзіць, зьмерае таўшчыню, даўжыню некалькіх барвеньняў, пасядзіць на пні, пакурыць і адыходзіць далей. Пільнікі пытаюць, ці добра сартуюць. Лясьнік нехаця выцскае некалькі незразумелых слоў і пачынае байкі. Сьпірыдон заўсёды слухаў і рагатаў, хоць нічога сьмешнага лясьнік не гаварыў, і як ні шкадаваў ён часу, аднак заставаўся слухаць. Ён дзівіўся, што ткач перабіваў лясьніка.

— Глупства, пан, гародзіш, а пра справу маўчыш, — скажа ткач і адыходзіць на работу.

Лясьнік чмыхне, адвернецца, нібы яго не датычыцца, і плявузгае далей, а Сьпірыдон слухае і ківае галавой. Пойдзе лясьнік. Сьпірыдон злуецца, плюе, успамінае маці, лясьніка і з усяе сілы націскае, каб нагнуць патрачаны час.

І так адрываўся, як асеньня лісткі, дзень за днём.

* * *

Пільнікі, нагнуўшыся, апаражнялі кацялок. Елі моўчкі. Сьпірыдон насупіўся, рыжыя бровы сыйшліся. Ён аблізваў лыжку і думаў аб гаспадарцы, жонцы, дзецях.

— Я тут яшчэ туды-сюды, з хлебам. А як яны? Бульба не ўрадзіла, пакінуў асьмінку жыта. Няўжо яе ўсю зьвядуць. Калі-б яшчэ заціркай, дык так-сяк і дацягнулі-б да каляд, а як часамі жонка падумае сьпячы хлеба, разарыць. Дзетвара, што ім, толькі падавай. Купіць-бы які пуд. Малая надзея. З заробтку, відаць, нічога не прывязу, а хацелася-б паправіць хату. Цэгля на печ трэба. Коніка і сёлета купіць ня ўдасца...

— Што, па лясніковых байках засмуціўся?—жартаваў тыту-нёвец, кладучы руку на яго плечы.

— Хварэй ён няхай з сваімі байкамі. Патрэбны яны мне? Тавар во ня здадзен. Я лес ведаю. Параскідаеш, а пасья і сам усяго ня знойдзеш і пойдзе праца чорту лысаму на хвост.

— Сьпірыдон праўду кажа, ня любіць ён басьняў, заўсёды плюецца,—заступіўся ткач,—а пра тавар гаворыць справу. Дакуль-жа чакаць? Чацьверты тыдзень у канец ідзе, грошы патрэбны—сям'я дома.

Казаў-жа, зараза, што яшчэ на тым тыдні будзе прыём, а насьля і носу не паказаў.

— Можа ў іншым месцы прымаюць?

— Ат, круціць духамі. Я-б іх вось так, во!

І Сьпірыдон скруціў маладую асінку ўзакрутку.

— А я-б іх так,—вырваўшы скручаную асінку з каранём, шыбнуў у бок ткач.

— Вось і пан ляснік ідзе. Добры дзень пану!

Ляснік нібы ня чуў і не заўважыў, што Сьпірыдон зьняў шапку, але павольна зьняў з плеч стрэльбу, паставіў яе каля пню, акінуў поглядам усіх, разгладзіў далоняй вусы, у якіх ледзь стрымліваў усмешку і прамармытаў:

— Як-жа маецца? Каля яды ўсё завіхаецца?

— Невялікая яда. Чакаем вось палучкі.

— У доўг-жа ўсё даюць.

— Усё роўна вылічаць будуць, лепш было-б купіць за грошы.

— А пан ляснік ня ведаеце, калі будуць прымаць матар'ял?

Ляснік пакасіўся, адвёў вочы ў бок, нібы гэта не яго пытаў Сьпірыдон, пачухаў сярэднім пальцам у носе, памацаў у кішэні, дастаў капшук з тытунём, скруціў цыгарку, зацягнуўся і сам сабе крэкнуў.

— Праз два дні прыедзе шафар. Падрыхтуйце.

Ткач моўчкі глядзеў з-падылба на лясніка, глянуў на Сьпірыдона, той ламаў на дробненькія кавалачкі галінку.

* * *

Ня сьпіцца Алесю. Нібы мурашкі поўзаюць па целе. Прытуліцца да плячэй Сьпірыдона, скорчыцца, ухінецца сярмяжкай, заплюшчыць вочы... Прузына з палатном, круглая, як макаўка, сьпяшаецца да саду. Ён паўзком крадзецца каля кустоў, каб убачыць яе зблізку, палюбавацца. Прузына падкасае спадніцу, лезе ў сажалку мачыць палатно, ікрыстыя лыткі блішчаць...

— Што за ліха? Чаго яна чэпіцца?

Алесь моцна прыціскае галаву да нагавіцаў... Зноў кратаяцца сярмяга. Незнаёмая дзяўчына ўсьміхаецца, жартаўліва штурхае. Ён сьціскае яе руку. Дзяўчына цягне да сябе, на тартак. Разам цягаюць тачкі з пілавіннем, носяць дошкі, Ён упіраецца. І вось з ёю дома побач жнуць... Зьнікла яе постаць, а Алесь ляжыць з заплюшчанымі вачыма, стараецца злавіць прыемныя мары, яшчэ трошкі пабыць з ёю.

— Ня ўмее, мусіць жаць, — уздыхнуў Алесь і ізноў памыкаецца заснуць...

Вёска. Ён у новых ботах з гармонікам. Вячорка. Ідзе зваць Прузыну, падбіраецца пад вакно, упрыгожанае пёўнямі. З сянец выбягае Прузынін бацька з пугай. Пуга сьвішча каля вушэй, уразаецца ў лытку...

— Ой!—крыкнуў Алесь і сеў.

— Не, такі, як відаць, сёньня не засну,—устаючы, ціха сказаў Алесь.— Выйду ўдыхну паветра.

Ён памацаў анучы, што вечарам падаслаў пад бок сушыць, пачухаўся, зморшчыўся.

— Вільготна яшчэ.

Гальлё глуха трашчэла. Босыя ногі шукалі раўнейшага месца. Алесь вылазіў з шалаша. Мароз ласкатаў пальцы, рэзкі сівер дзіравіў сярмягу.

— Перабаруся ў баракі, што-б там ня было, згодзіцца Сьпірыдон, ці не. Здадзём матар'ял, атрымаю грошы і айда. Можа ўбачу там і яе. Ці дзяўчына толькі? Вось, каб як даведацца,—думаў Алесь.

Кратаючы пальцамі, Алесь на цыпачках прабіраўся назад у

шалаш. Яго разабрала цікавасьць, як трывае ткач пад сваім паліто-рэзгінамі ў такую сьцюжу.

— Што за ліха? Дзе-ж ён? Няўжо ўцёк?

Алесь запаліў сярнічку і абмацаў месца, дзе спаў ткач.

— Няма, уцёк.

Ён кінуўся ў кут, дзе стаялі пілы з сякерамі.

— Ёсьць. Дык якая-ж трасца? Дзе-ж ён мог дзецца?

На босую нагу ўшчаміў лазовыя, насыпех закруціў аборы, надзеў у рукавы сярмягу, прабаваў зашпіліцца, але... пальцы ня слухалі, а драўляныя гузікі ніяк ня ўлазілі ў петлі.

Наўкол цёмна, ціха. Алесь узіраецца ў кожны кусток. Пагрэцца-б. Няўжо агенчык? Лоўка, абагрэюся. І падбегам накіраваўся на сьвет.

Яшчэ ганей за двое ён убачыў, што каля агню сядзяць людзі. Стаў. Ісьці ці ня ісьці?

Утупіўшы галаву ў сярмягу, ён асьцярожна абыходзіў сукі, гальлё, ціха ступаў, нібы крадучыся, прыслуховаўся, як зубы выстуквалі буславы песьні. Ён нават не заўважыў, як апынуўся зусім блізка каля агню. Адгэтуль ён мог ня толькі разгледзець, але і чуць гутарку.

— А, значыцца ён тут. Грэецца... Не, ня толькі грэецца. Нешта, відаць чытаюць, і Алесь кінуўся бягом да агню, як падсмалены. Група людзей разам павярнулася, углядаецца ў цемру, скуль нісься глухі водгук трэску сукоў. Чалавек, які чытаў, запхнуў руку ў кішэню, нешта мацаў, шукаў, потым з другой кішэні дастаў махоркі і кавалак газэціны, скруціў банкрутку.

— Пагрэцца можна? Скалеў зусім.

— Грэйся, грэйся. І я таксама зьмерз. Прышоў пагрэцца,— гледзячы на Алесь гаварыў ткач.— І пад сярмягай прабірае.

— Ня грэе,— расхінаючы полы над агнём, апраўдваўся Алесь і схіліўшыся, хапаў рукамі маленькія пасмы полымя, здавалася, набіраў, усмоктваў цяпло ў сябе.

— Закуры, супакой зубную музыку.

— Баначку пакінуў там.

— У мяне яшчэ вытрасеш на папяроску,— праказаў чарнамазы мужчына, і здаровая жылістая, моцна аброслая валасамі, рука падала бляшаную пушачку.

— Нялоўка неяк, апошнюю. Як-жа вы?

— Да цябе прызем. Пачастуеш?

Алесь засаромлены такім нечаканым пытаньнем не адразу адказаў.

— Хто іх ведае, а мо' і сапраўды прыйдуць? Абкураць,— думаў ён. Але, нарэшце, парашыў разгуляцца для кампаніі і нясьмела прагаварыў:

— Што-ж прыходзьце.

Чарнавусы пацягнуўся, засьмяяўся, наглядзеў на ткача. Не ўзаметкі звязіў правае вока. Чорненькая істужка нібы пытала:

— Ну, што маўчыш?

Ткач заміргаў, нахінуўся, вытарнуў сучком вугальчык і ўжо хацеў закурваць, як раптам падступіў кашаль. Ён выпусціў з рук сучок, сьціснуў папяросу, другою рукою хапіўся за грудзі і зайшоўся ад кашлю.

— Нічога не памагае, нават і брушнічнік. Кожны дзень кашляе.

Пэўне, з роду такі,— думаў Алесь і нарэшце сказаў:

— Прастудзіўся.

— Гэта фабрычны кашаль,— з больлю вырвалася ў ткача...

* * *

Ударыў апошні раз адбой і водгульце разьнеслася па ўсіх дзялянках. Адбой стукнуў каля кожнай будкі шалаша і ўзбуджаў у яго жыхароў і радасьць і трывогу. Яны лахматыя, шэрыя, вылазілі на сьвет.

На расьцяробе чуцен глухі, як з-пад зямлі, голас.

— Го-о-оп... адбіваецца ціха аб пні, на расьцяроб аддаецца з большай сілай.

— Го-о-оп... падхаплялі тысячы галасоў, аглушаючы лес.

Пільнікі перажэргвалі праз белых і шэрых нябожчыкаў, што ляжалі роўна выцягнуўшыся, штурхалі, абмінаючы пузатыя шліфы, касіліся на мэтровыя пушачкі і крочылі да расьцяробу.

На расьцяробе грамада людзей жвава спрачаецца-радзіцца...

Ткач рвануўся і ўліўся ў грамаду. За ім падыбаў Сьпірыдон. Ён азіраўся, хістаўся, ня бачыў роўнага шляху, па якім крочыў ткач. Алесь, наглядаючы, ішоў побач, быццам зблудзіў, кідаўся ў бакі, хацеў забегчы наперад, але ня ведаў шляху і, прыблізіўшыся да ткача, ён патроху стаў разумець, што той шлях, па якім ішоў ткач, ёсьць адзіны пэўны і толькі па ім прабрэўся праз расьцяроб...

Грамада поўным рашучым крокама ішла наперад. Прыблізіўшыся да яе, Алесь заўважыў таго, хто пры агні частаваў яго махоркаю. Ён бачыў, як той узяў руку ткача, яны зніталіся ў адну. Другую руку незнаёмы працягваў Алесю і як-бы вабіў да сябе:

— Ідзі за намі!

* * *

Палучка. Вялікай грамадой пільнікі рушылі з баракаў. Меншымі групамі ішлі з шалашоў. Усе збіраліся каля канторы. Сёньня палучка, чуецца «святочны» настрой.

Ткач ішоў наперадзе, бровы сышліся, лоб прарэзалі глыбокія маршчакі, правая рука роўна адбівала ў такт. Рвануў галінку, крутануў яе.

— Было-б добра, каб усе,—ціха сказаў ткач і кінуў галінку ў бок.

— Га-га-га-га.

— Абмывай.

— Абмывай лапці, інакш ў кантору ня пусьцяць—гаварылі мужчыны.

— Собіла-ж у такую калдобіну ўлезьці, па калені замачыўся,—сказаў Сьпірыдон.

— Што за жарт, памаглі-б выбрацца,—сур'ёзна сказаў ткач. Але мужчыны яшчэ грамчэй зарагаталі.

Сьпірыдон не злаваўся. Страсануў нагавіцы, абіў граць аб пень і пакрочыў, прамінаючы мужчын, якія дружна рагаталі ўжо з тытунёўца.

А з тытунёўцам цэлае няшчасьце. Зачапіўся за корч і адвалілася падэшва, скача на аднэй назе.

— Дайце вярхоўкай падвязаць... з палучкі лапці куплю,—крычаў тытунёвец, прысеўшы на купіну.—У каго доўгія аборы, прызнавайцеся?

Алесь кінуў вокам на свае лапці і ўзяўся развязаць,

— Даўжэйшую, не шкадуй. Вось так, рэж каля забарсьні.

— Ня спрытна рукі ходзяць,—жартаваў Сьпірыдон.—Што, мо' памагчы ўвязаць?

— Ня ўсім-жа мець тваю спрытнасьць лазіць па ямах...

— Глядзецце, глядзецце, як зграбна зацягвае сабацькі вузел. Вяжы васьмёркай, вось так,—не пераставаў Сьпірыдон.

Шурпатыя, з кравянымі падцёкамі пальцы моцна заціскалі кароценькія кончыкі вяроўкі. Тытунёвец падняўся, тупнуў, крутануў нагой і весела сказаў:

— Цяпер хоць у скокі, вытрымае,—і шмаргануў рукамі аб шэры вільготны мох.

— Ідзем.

Ох і высыпаць сёньня грошай, гульнуць хлопцы—сказаў Сьпірыдон і смачна глынуў сьліну.

* * *

Стаяць дзьве вінтоўкі. Белы певень распусьціў крыльля, натапырыў кіпці. Праз вакно выглядае шафар. Паўзе пануры, устрывожаны погляд па пільніках. Шафар узьнімае вочы, бачыць белага арла. Горкая ўсьмешка распаўзлася па твары, губы пакасіўшыся шапталі:

— Зяхаеш? Ня стрымаеш, белы! Сьцісьні дзюбу,—са злосьцю, хрыпла прашыпеў ён і адыйшоў ад вакна.

Камы дыму і лаянкі вісяць, згусьціўшыся ў паветры. Пільнікі мітусяцца, нецярпліва паглядаюць на вакенца, дзе ляснікі прыладжвалі столік.

Нарэшце, да століка падышоў Залівака. Ён з абрыдласьцю паглядзеў на лахматыя, аблепленыя латамі, сярмягі, сплюнуў і ўзбраўся на зэдаць. З хвіліну памаўчаў. Панюхаў носам і немым голасам заруў:

— Па дзялянках станавісь!—І выпрастаўшыся застыў.

Зьмяніўшы голас, ён выклікаў прозьвішчы. Натопіў ускалыхнуўся. Прабіваюцца бліжэйшыя па чарзе да канторы. Іншыя марудна разыходзяцца.

— Ня скоро наша чарга,—упалым голасам гаворыць Сьпірыдон,—скруцілі дзень у трубу.

— Так, дзень страчаны, і невядома ці атрымаеш сёньня, хоць-бы позна.

— Можа і так быць.

— Стаяць абрыдае.

— Пойдзем лепш да крамы, мо' што на полудзень дастанем,—і ўпаўгалосна ткач дадаў:

— І пабачым, як адбіраюць заробтак...

Алесь стаяў побач з ткачом і не зразумеў яго апошніх слоў. Здзіўлена выпучыў вочы і перапытаў:

— Хто будзе адбіраць?

— Сам убачыш, загадкава адказаў ткач нібы хацеў падкрэсьліць сказанае ім. Апошнія адбяруць.

— Аддаць грошы? Ні за вошта. Лепш прападам-прападу, загіну, але ад мяне і троша ня вырвуць, — думаў Алесь. — Я так схаваю (і міжвольна рука мацала кішэнь пад шахай, ушытую з сярэдзіны кашулі), што і сам чорт іх ня знойдзе, ня выдзярэ.

Сьпірыдон пяцярнёй чухаў каля вуха, устрахваў плячыма, быццам жадаў вырвацца з вопраткі, касіўся на бакі, шукаючы дапамогі і, нарэшце, буркнуў:

— Палуднаваць ня варта. Атрымаем грошы, тады перакусім. А што цяпер цягнуцца? Толькі лапці таптаць. Не пайду, — ужо больш рашуча гаварыў Сьпірыдонаў, лепш пасядзець дзе-небудзь. Праўда, Алесь?

Хоць і не хацелася Алесю прырэчыць, аднак ён ня мог з ім згадзіцца. Адчуваў, што да крамы нешта цягне, вабіць.

«А мо' яшчэ раз убачу яе» і, пакруціўшы галавою, падыбаў за ткачом.

Наўкол пільнікі мітусіліся ва ўсе бакі. Хэўра ў некалькі чалавек разыгрывала васьмушку, іншыя круцілі банкруткі, падлічвалі, колькі прыпадае на брата.

Алесь углядаўся. Вопратка за чатыры тыдні так падалася, што відаць было голае, пачарнелае ад сіверу цела. Камашы «факстрот» замянілі лыкавыя і з няпрывычкі распаўзаліся. Замест папужкі, абвіўся гальштук. Падыходзячы да крамы Алесь убачыў, як натоўп націскаў. Бакавыя дошкі-шалёўкі крамы ўгіналіся, здавалася, што натоўп хоча сапхнуць краму з месца.

Увайсьці ў краму ня было магчымасьці. Тыя, што вырваліся, з горадасьцю паглядалі на чаргу і цяжка сапучы шукалі сваёй хэўры.

— Як мы палезем? — са страхам у голасе запытаў Алесь.

— Ня варта, няма па што лезьці... Так абыйдземся, паглядзімо. Аبرىдае яшчэ сядзець. А пасья... пасья зойдем, народу менш будзе.

— Менш ня будзе, палучка.

Ткач засьмяяўся, узяў Алесь за локаць, паглядзеў у вочы і з уздымам прагаварыў:

Палучка, кажаш? Праўда, палучка. Толькі ня наша... Яны,— і ў вачох загарэліся іскаркі,—сёння ўжо падлічылі барышы, а мы палучым і зараз-жа аддадзём ім...

Алесь прыжмурыўся.

— Добра, аддавай ты сабе ім, а я не.

Яму ўспомніліся словы бацькі «беражы грош, падправім гаспадарку». Ён быццам баяўся гутарыць пра грошы і шукаў выпадку перапынць.

— Што там такое?—паказваючы на склад крамы рукою, спытаў Алесь.

— Палучка. Пойдзем пабачым.

Дзверы складу, загароджаныя скрынкамі, засланыя «Рэч паспалітай», нагадвалі «буфэт». Прыказчыкі распакоўвалі скрынкі і ў радок стаўлялі «белагалоўку». Пільна ўсё аглядалі, рыхтаваліся да бою, усё павінна быць напаятове, пад рукамі.

Алесь паглядзеў на ткача, хацеў штосьці спытаць, але не адважыўся. Ён першы раз бачыў яго такім сярдзітым. І сапраўды ткач сьціснуў кулакі, бровы сышліся, вось-вось накінецца на зялёныя рады «белагаловак». Але гэта толькі здавалася.

Ткач глядзеў на ўпрыгожаныя дзверы, якія быццам па заказу былі прыбраны плякатамі: над касьцёлам «ляцяць» самалёты... у масцы, узброены, з гранатай напаятове, стаіць поліцыянт (плякат «ЛОПП»—лігі абароны паветранага панства), з-пад яго выбіваецца—«галасуйце за ППС», «галасуйце за Вызваленне, ніжэй бутэлька—«лепшае віно і гарэлка Бачэўскага»... а са складу вытыркнуліся вусы «дзядка Пілсудзкага» і зьвісаюць бізуном...

— Організавалася свалата. Шмат папрадаваць трэба, каб зьніштожыць усіх. Але-ж мы сіла!—і ён моцна страсануў Алесь:

— Чуеш, Алесь?—сіла!..

Алесь бадзёра сказаў:

— Сілы ёсьць, размахнуцца толькі.

Застаўшыся адзін, Сьпірыдон сеў пад хваінку, дастаў з кішэні бірку ў зазубрынках і пералічваў здадзены матар'ял. У думках ён прыкідваў, колькі растраціў на яду і колькі сёння патраціць з «палучкі».

— Мне павінны барыша паставіць. Як-ні-як, а я і пілы вастрыў і будзіў раницю. Алесь яшчэ пяцёрка маладая, конаўку хлеба-не і саўецца. Невядома, як ткач. Ніколі ён пра гэта не гаварыў.

Мо' і зусім ня п'е? Во, хаўруснік будзе. Але з тытунёўцам вып'ем ая-яй як вып'ем. Гэта відаць, свой чалавек.

І язык змачыў патрэсканыя губы...

— Вось і яны ўжо плятуцца.

І, стыдаючыся сваіх думак, Сьпірыдон адварнуў галаву ў другі бок, зьміргнуў, вымушана кашлянуў і падняўся на ногі.

— Папалуднавалі?

— Дзе там даступішся.

— Не я казаў, лепш пасядзець, адпачыць.

— Насядзішся яшчэ, здакучыць.

— Ня надта. Я быў нядаўна, наша чарга падыходзіць. Ну як, прывезьлі?

І Сьпірыдон хітра падміргнуў.

Ткач адварнуўся ў другі бок і моўчкі сеў.

— Чуеш, Алесь, што пытаю?—ужо са злосьцю перапытаў Сьпірыдон.

— Прывезьлі,—скрозь зубы адказаў Алесь,—поўны склад скрынак бачыў.

— Бачыў... трэба было ўзяць, а то пасля ня будзе.

— У «доўг» не дадуць,—нехаця азваўся ткач, ды і навошта яна нам?

— Ну, мы яшчэ дастанем,—перабіў Сьпірыдон.—Дастанем і вып'ем. Ня можа быць, каб з палучкі ня ўспырснуць...

— І можа, і трэба...

Сьпірыдон з-надылба глянуў у бок ткач, ухмыльнуўся.

— Пойдзем палучаць, там убачым.

У чарзе Сьпірыдон занепакоіўся. Ён бачыў, як адыходзілі ад вакна, крылі матам.

— Аблічылі... іх маць. І яшчэ штрафы. Даволі, вырвем на білет і айда. Лепш ужо прападаць дома, каля радні, як у пушчы.

Сьпірыдон хацеў паказацца спакойным. смелым. Нават думаў, як будзе спрачацца, калі часам яго аблічаць. Ён моцна сьціскаў у кішэні бірку.

— Толькі тут правільная бухгалтэрыя,—думаў Сьпірыдон,—лішняй зарубінкі няма, але і свайго не папушчу...

— Твой квіток крыкнулі з вакна.

Сьпірыдон падаў сіні лісток. Ён перастаўляў ногі, быццам зямля краталася і адцягвала ад вакенца, упарта глядзеў на шафара.

— 37 злотых.

— За ўсё?—здзіўлена крыкнуў Сьпірыдон і хапіўся рукою за прысталак. Ён адчуў, што ўнутры нешта ёкнула, абсунулася.

— Ні за ўсё, а ўсяго,—паправіў той-жа голас і прадаўжаў: дзевяткі, шасьцёркі, шпалы,—разам 75 злотых 30 грошы.

— Няправільна, панок, няправільна. Больш, больш, у мяне правільна...

Але той-жа голас чытаў:

— Вылічана ў краму за тавары 30 злотых, штраф за высокія пні і кароткі памер бяровён 6 злотых, падарожных 2 злотых.

— За што? якіх падарожных?

Калі хто не захоча працаваць і ня будзе мець грошы дамоў заехаць, дык што, вы думаеце мы сваімі будзем плаціць?

— Але-ж я...?

— Нічога, мы з кожнага вылічаем,—і панізіўшы дадаў:—добрахвотнае адлічэньне 30 грошы на ЛОПП.

— Ня хочу ніякіх добрахвотных адлічэньняў на...

— Ужо запісана.

Сьпірыдон застагнаў. Моцна зашчымелі рукі, як-бы з іх здзіраюць скуру, глянуў на бок, просячы ратунку.

Умацаваная рамянём пад бараду, на яго сурова глядзела гарбуз-морда. Сьпірыдон міргнуў вачыма, белы арол засланіў паліцыянта, упусьціў кіпці ў Сьпірыдонаву сьпіну... цісьне, корчыць... Сьпірыдон выпроставаецца ... зрок паў на пачырванелыя мазолі рук.

— Стаў крыжыкі.

— Ня крыжыкі, а асінавы кол!

І Сьпірыдон з націскам працягнуў доўгую палачку, аж-но покнула пяро. Адышоўшыся на два крокі, з матам выплюнуў багародзіцу, матку шафара, лясьніка, махнуў рукою:

— Прапала... Алець з цябе паўбутэлькі...

* * *

Кулька за кулькаю прабівае вада па сьпіне, выплюхвае праз ланці... Алець перастаўляе лыкавыя, махае рукавамі, сыпяшаецца ў барак. Ён з апаскаю паглядае на бакі, яму здаецца, што хтосьці кіем барабаніць па плоце, гэтак лязгочуць зубы. Стаў. Глянуў на сярмягу. Роўненькія струменчыкі каціліся па брындзох. Страса-нуўся і хутка пакрочыў. Ускочыў у барак і...

— Куды прэсься з цэбрам вады? Выкручвай на дварэ.

Алесь ня бачыў, хто крычаў. Пара з дымам-хмараю затапіла барак. З хвіліну ён стаяў, соп, не адважыўся, што рабіць. Адрыцьвелья рукі парываюцца разлучыць гузік з пятлёй... і бездапаможна апускаюцца. Ён чуе, што абліваецца лядзянкай... Мочная рука хапае яго за плечы.

— Ты ўсё мерзнеш?

Раптоўны прыліў сілы. Алесь рвануўся. Ён прыпамінаў, дзе чуў гэты голас, павярнуўся, але нічога ня бачыў. А тым часам сярмяга, ужо рашпіленая, злазіла з плеч, а за ёй кашуля.

Ткач сядзеў на нарах, схіліўшыся над газнічкай і накладаў на латы нагавіц большыя латы. Алесь шарахнуўся паўз яго, той прыпадняў вочы і здзіўлена спытаў:

— Алесь, ты?

— Я...

— Чаму ты голы?

Алесь паціснуў плячыма. Цяпер ён толькі сьцяміў, што немаведама хто забраў вопратку і ці верне. Вось пытаньне і ён не знаходзіў слоў.

— Прынясуць, можа...

Ткач зьдзеў сваю кашулю і сунуў Алесю.

— На, надзявай. Разувайся хутчэй.

Борзьдзенька ўшчапіўшы кашулю, Алесь узяўся за аборыны. Не паспеў яшчэ вызваліць ног, як да нар падышоў шыракаплечы мужчына з закасанымі рукавамі і палажыў барахло на краю нар.

— Пераапрунуўся? Скідай нагавіцы, усяроўна ўжо мокрыя рукі выкручу, а ты грэйся.

Гэта той самы, што каля агню даваў хурыць, мільганула ў памяці Алесь. Ён заёрзаў на нарах, быццам чаго шукаў і саромліва прагаварыў:

— Ня турбуйцеся, я сам...

Але нядоўга прышлося спрацацца, бо за калошы нагавіц уплялася дужая рука і ён апынуўся бяз іх.

Што гэта за чалавек,—думаў Алесь,—раз спаткаўся, а такі блізкі, свой... Нецярплівасьць нарасталала і ён парашыў спытацца ў ткача. Ткач паглядзеў на Алесь, пагладзіў лысіну, бровы крышку пасунуліся, і ціха сказаў:

— Мой таварыш мэталёвец, таксама беспрацоўны.

— Блага працаваў?

Ды не. Ня ў гэтым справа.

— Я чуў,—хваліўся Алесь,—што на фабрыках выдумалі некую мудрагельную машыну. Адзін за трох можа працаваць. Ну, значыцца, лішніх звальняюць. А каб ня было гэтай машыны, была-б работа. Ці праўда гэта?

Ткач усьміхнуўся. Лоўкі хлапец, цікавіцца ўсім, трэба больш вучыць, знаёміць з жыцьцём. І ўголос сказаў:

— Ёсьць такая машына, што плодзіць беспрацоўе. Вось яе трэба зьнішчыць.

— Бяры вешай, няхай сохнуць,—зьянацку прагрымеў барытоа і мэталёвец кінуў нагавіцы ў рукі Алесю,—а лапці пры да печы, а то правароніш чаргу.

— Абавязкова трэба зьнішчыць гэтую самую машыну,—мармытаў Алесь, нясучы сушыць лапці.

Бляшаная печка з усіх бакоў абвешана лапцямі і анучамі. Алесь патапаў, паглядзеў і прымайстраваў сваю пару крышку воддаль. Сярмягу расьцягнуў на краю нар, а нагавіцы ўціснуў на дрот, каля печы.

— Гэта дружакі,—разважаў Алесь.—Для іх нічога не шкада Пачастую тытунём. Няхай сабе кураць, хоць усю пачку. І яны-ж мяне частавалі.

Вярнуўшыся да нар Алесь не застаў мэталёўца. Абціраючы плавіннем грязь на нагах, ён нешта шаптаў і, нарэшце, зьвярнуўся да ткача:

— А дзе-ж ён? Падзякваць хацеў...

— Вось калі ты апомніўся, а я думаў, што ты ўжо падзякаваў.

— Забыўся.

Ткач усьміхаючыся махнуў рукой.

— Глупства, ён не пакрыўдзіцца.

Па вячэры пільнікі валіліся на нары. Гам сьціхаў. Там-сям пачыналі храпіць. У іншых куткох ціха гутарылі. Алесь паклаўся побач з ткачом. Распраўляючы маты яны меркавалі хоць крыху прыкрыць дошкі, але ім гэта ніяк не ўдавалася. Падаслаць-жа было нечага. Алесьява вопратка зусім мокрая, ткачова паліто замяніла коўдру, а нагавіцы падушку. Толькі ўлягліся, як зараз-жа ткач запаліў газынічку, змайстраваную з бутэлькі.

— У-га колькі іх!

Ён пакратаў Алесья.

— Давай, брат, замяцём, спакойней спаць будзем.

Алесь нехаця падняўся, сеў. На галаву капае, ён моршчыцца, глядзіць на столь са страху.

— Толькі што печ ёсьць. Цяплей, як у будцы, але-ж плюгаўства. Ая-я, во, паўзуць.

Сьнігіром заліваліся сырыя дровы, не паддаючыся агню. Печ пчала бяз джала, шыпела. Барабанілі па страсе шрацінкі дажджу і прабіваліся ў барак. Там-сям крылі выбухі як з гармат, трашчэлі кулямёты. Пад гэтую музыку па ўзалочанай прусакамі сыяне павольна наступалі клапы.

Пасья «пруджаньня» ткач з Алесем стулілі плечы, угрэліся, заснулі. Алесь праз сон круціць галавой, ачнуўся... Лапоча ў вуху

— Трасца тваёй матары, куды залезла. Як-жа выпараць?— калупаючы пальцам, шаптаў Алесь.— Не задушыш.

Ён успомніў, што гэтак і дома траплялася. Бацька тады наліваў у вуха вады і ўсё праходзіла. І як ня шкода была расставацца з нагрэтым месцам але іншай рады ня было. Зьлез з нар, і цёпкаючыся па гразі, пабрыў на двор. Ледзь высунуўся праз дзьверы і раптам аслупянеў. Знаёмыя галасы. Яна і мэталёвец... Яна. Адзін раз бычыў, а не расставаўся ніколі. Заўсёды думаў аб ёй, жыў ёю—Ён увесь заклапаціўся, ня чуў ужо, што лапоча ў вуху.

Хто ён ёй—мужык ці брат?

Алесь адчуваў нейкую асаблівую павагу да мэталёўца. Але ўступіць яе...

— Заўтра значыцца пабачымся,—у паўголаса гаварыў мэталёвец.—Ну, дык трымайся, дружа.

— Заўтра ён пабачыцца. А я?

Мэталёвец сьпяшаўся ў барак. Падышоўшы да дзьвярэй, ён кінуў шільны погляд на Алесь і, наблізіўшыся, сурова спытаў:

— Ты што робіш тут?

— Што раблю? Бачыш, што па ваду іду.

— Навошта вада?—прыжмурыўшы вочы, падазрона дапытваў мэталёвец.

— У вуха нешта ўлезла.

— Ну дык хутчэй бяры,—ужо ласкавей сказаў мэталёвец.— Хадзі я залью, а то самому нязручна.

— Так, была, выплывае. Іш ты яе. А я і ня ведаў такога спосабу. Лоўка прыдуманая.

— А ты, брат, беражыся, ходзіш босы, нават нічым не абхінуўся. Захварэш і... яма.

* * *

У пакоі шафара спрачаліся ляснікі за падзел прыбытку ад штрафаў. Рахункавод падлічваў процанты ад тавараў, купленых пільнікамі ў «крэдыт». Гаспадар, лежачы на канапе, чытаў тэлеграну даходаў.

Яшчэ досьвіткам Алесь вышаў з трыма кацялкамі на ваду. Марудна прасмоктвалася вада праз скарэлыя анучы і толькі каля самай студні ён пачуў, што хлюпчыць няпрямна халодная сьлізь і распаўзаецца паміж пальцаў. Паставіў кацялкі і ўжо браўся за почап, як зрок упаў на паперкі, што былі раскіданы недалёка каля студні. Вецер шастае імі, але яны ня кратуюцца, а шапацяць, нібы вабяць да сябе. Алесь кінуў почап.

— Зьбяру, курыць будзе. І сабе і таварышом. Памацаў адну— другую паперку,—тоненькая.

Заўважыў, як да студні падыходзіў другі рабочы з кацялкамі.

— Ты што падбіраеш?

— Папера, лоўкая курыць. Хопіць і табе, магу падзяліцца.

— Глупства, хлопча, гародзіш. Раскідай назад. Гэта чытаць, а ня курыць.

— Чытаць?

Алесь пакасіўся. Шкада яму была расставацца з назьбіранай паперай, але пабаяўся. Вельмі ўжо суровы голас быў у рабочага. Ён неўзаметкі запхнуў за пазуху некалькі штук, рэшту раскінуў, у руцэ пакінуў толькі дзьве.

— Нявучаны ты яшчэ...

І рабочы пакрочыў у барак.

Алесь наліў кацялкі. Да студні ішлі яшчэ двух. Ён спусьціў галаву і спадылба пазіраў, ці возьмуць яны. Адзін нагнуўся, схаліў і борзьдзенька захаваў у рукаво.

— Вось дык лоўка. І сапраўды я цяцера. Цікава даведацца, што гэта такое? Чаму хаваючыся бяруць? Паставіўшы кацялкі на печ, Алесь з подбегам накіраваўся да ткача.

— Во, брат, глядзі колькі. На цэлы месяц хопіць.

— Дзе ты браў?

— Дзе браў? Назьбіраў каля студні. Ах і шмат-жа там было але мне некі перашкодзіў, загадаў, каб усё назад раскінуў. Але я не падкачаў.

Ткач сур'ёзна глянуў на Алесь. Прабіваў яго наскрозь, выва-
рачваў нутро і прыблізіўшыся зусім ціха сказаў:

— Усе да аднэй параскладай каля нар, але так, каб ніхто, ні
адна душа гэтага ня бачыла.

— Я сабе адну пакіну.

— Адну пакінь.

Алесь прысеў каля нар, дастаў з запазукі адозвы. Ён цікавя-
чыся абсунуўся па ўсіх нарах і так захапіўся гэтай работай, што
нават і на свае нары палажыў і іншым ужо стаў класьці па другім
разе.

* * *

На тартаку загудзеў трывожны гудок... Ён стагнаў, вырываўся,
дзесьці высока прападаў і, нарэшце, сканаў.

— Значыцца на тартаку бастуюць,—падумаў ткач і памеціўся
ўставаць. Але не паспеў зрабіць і кроку, як барак агаласіўся гра-
мавым голасам:

— На тартаку бастуюць, у другіх бараках таксама парашылі
баставаць...

— Даволі дарма працаваць.

— Абкрадаюць, круцяць.

Грамада бурліць, нібы тая затока прамывае, прабівае сабе
шлях. Гучаць грамавыя, баявыя словы, іскрацца, запальваюць агні
ў цёмных забітых куткох.

У бараках сходы.

Алесь уважліва слухаў, што гаварылі рабочыя. Ён хацеў-бы
і сам што-небудзь сказаць, нават памыкаўся, але кожны раз не
хапала смеласці. Яшчэ пачакаю,—думаў ён, лёгка кусаючы губы.

На нары ўзлез Сьпірыдон. Выпрастаўся, зыбнуўся, быццам
хацеў упэўніцца, ці вытрымаюць нары, глянуў на грамаду пільні-
каў, апусьціў да долу вочы, шукаў чагосьці на сваіх лапцёх.

— Гавары,—крычаць пільнікі.

— Я, бачыце, браццы,—пачаў Сьпірыдон,—мяркую так: няхай
лепш усіх разьлічаць і айда дадому, нечага траціць час на за-
бастоўку...

— Правільна, пачулася некалькі галасоў.

— Няправільна,—заглушаючы словы Сьпірыдона, крычалі
пільнікі.

— А ну, мэталёвец, раскажы,—ня ўнімаўся натоўп.

— У большасці з нас няма куды варочацца, няма дому,— гаварыў спакойным голасам мэталевец.—Мы маем толькі рукі для працы, а ў горадзе працы няма. Там таксама галадаюць... Трэба дамагчыся, каб тут палепшыць...

— Праўда.

— Во, гэта па-нашаму.

— Баставаць...

Малады рабочы з тартаку ўскочыў у барак, выцер крысою лоб, скамечаную шапку моцна сьціснуў у руцэ, і крыкнуў:

— Браткі, усе да канторы! Нашы патрабаваньні...

— Ідзем!

— Усе хадзем!

І праз хвіліну грамада рушылася да канторы.

Пустая кантора,—закінены прытон драпежнікаў. Ад баракаў пёрся Залівака. Ён аглядаўся назад, ускочыў на ганак, настаражыўся, прыслухаўся і зьнік за дзвярыма. Праз хвіліну, як выгнаны з цёплай бярогі мядзьведзь, закульдыбаў Пухальскі. Ён соп грузавіком і ледзь успоўз на ганак.

Цьвёрды, упэўнены крок рабочых. Расхваляванае мора—грамада затапіла ўвесь двор канторы.

Дырэктар лесараспрацовак выпучыў чорныя вуглі зрэнак і ўглядаўся праз фіранкі ў вакно. Пульхай рукой ён сьціскаў падакеньнік, баючыся адарвацца. Яму здавалася, што вось выйдзе на двор і хваля разаб'е, сатрэ яго дашчэнту.

Да нас прышлі,—паўшопатам далажыў Пухальскі.

— Знаю. Што хочучь? Пагавары з імі і скажы мне,—сам адышоў ад вакна, сеў, пацёр лоб.

— Тартачнікам трэба набавіць, а пільнікаў знайду па гэтай цане,—разважаў сам з сабою дырэктар.—Вельмі ўжо іх многа... гарадзкіх... з імі горш.

Пухальскі лёгка стукнуў у дзверы, разьвёў рукамі.

— Што?

— З вамі хочучь гаварыць... дэлегаты.

— Дэлегаты?

— Так, кажучь выбраныя ад усіх.

— Кепскія справы,—падумаў дырэктар.—Забастоўку організавалі гарадзкія... з імі трэба...

— Многа іх? Кліч сюды.

— 15?

— Кліч...

Дырэктар роўнымі крокамі зьмерыў адлегласць ад стала да дзвярэй, узяў аловак, пакруціў і кінуў. У габінэт увайшла група рабочых.

— Добры дзень.

— Добры дзень... панове... Што-ж добрага скажыце?

Крок наперад, выступіў мэталёвец. Дырэктар падняў бровы.

— Мы прышлі заявіць ад усіх рабочых, што так далей нельга жыць...

— А што вы хочаце—лагодна спытаў дырэктар.

— Мы патрабуем павялічэння заробатку, свабоднай арганізацыі профсаюзу.

— Я не магу,—глуха перабіў дырэктар.

— Зьнесці штрафы, процанты...

— Не магу,—больш сурова перабіў дырэктар.—Хто ня хоча працаваць, можа праз тры дні атрымаць разлік. Набяру сьвежых рабочых.

— З нас ужо высмакталі кроў,—не сьцярпеў мэталёвец—
З другіх хочаце...

— Больш няма аб чым нам гутарыць.

І дырэктар крута павярнуўся—сьпіноу.

— Мы заяўляем, што будзем баставаць да перамогі і нікога працаваць ня пусьцім, вызначым пікеты...

* * *

Рыпіць завала. Іржавы болт з энкам уразаецца ў шайбу. Ляскаюць ключы. Прыказчыкі адбгаюць ад дзвярэй крамы, нібы заперлі дзікуна і ён вось-вось вырвецца, накінецца на іх.

Пухальскі праз вакенцы акулляр глядзеў, як калаціліся рукі прыказчыкаў, моршчыўся, мацаў рукою кожнае падазронае месца, спрабаваў, ці туга заціснуты завалы. Прыказчыкі кідалі яму ў рукі ключы, а ён перакідаў іх, як гарачае вугалье. Тупаў каля адных і каля другіх дзвярэй, і, нарэшце, быццам правяраючы сам сябе, спытаў:

— Моцна? Не павінны ўлезці.

— Заўтра можа адчынім?

Пухальскі моўчкі пакруціў галавой і паклаў ключы ў сваю кішэню.

* * *

Грамада мітусіцца. З канторы выйшлі дэлегаты.

— Ціха!

— Ці-ш-ша!

— Гавары!—разам крычала некалькі галасоў.

— Што ў дырэктара?—ня ўнімаўся натоўп. Тысячы вачэй глядзелі на мэталеўца, які ўзьлез на пень. Усе настаражыліся.

— Нашы патрабаваньні адхілены...

Нібы электрычны ток страсануў, адарваў ад зямлі грамаду. Яна разам падалася наперад. Градам сыпаліся словы:

— Баставаць да перамогі!

— Давай грошы!

Словы несліся над галовамі, прабіваліся ў габінэт дырэктара.

Мэталевец трымаў ключачель. Напор рабочых узрастаў! Гам узмацняўся.

— Задушыла! Задушыла!

У момант грамада прыціхла. У аднэй сарочцы, бяз шапкі, з лесу прыбліжаўся хлапчук. Раскудлачаныя валасы, на васільковых вачох вялікія кроплі расы... Шморгаючы носам, дрыжачым голасам, ён расказаў як наткнуўся на трох рабочых, заціснутых шліфрамі.

— Ратунку просяць,—і хлапчук расплакаўся.

* * *

Да нар, дзе сядзеў ткач з Алесем, падышоў мэталевец. Заклапочаны, змораны выгляд, пахмурны рэзкі погляд сьведчылі аб тым, што ён пра нешта моцна думае. Ад усяе постаці біла рашучасьцю, адвагай. Ён нахінуўся крышку і зьвярнуўся ўпаўголоса:

— Слухай, браце... ты ідзі на расьцяроб, выберы месца для магілы, хлопцы ўжо чакаюць. А ён,—мэталевец вачыма паказаў на Алеся,—няхай высеча роўненькіх хваінак. Ты ведаеш навошта... Дзяўчаты пойдучь з вамі, сплятуць вянкi. Ну, шпар, не марудзь.

І мэталевец павярнуўся і адышоў.

Ткач з Алесем зараз-жа апрануліся і хуткім крокам пайшлі за мэталеўцам, а ён ужо гаварыў з работніцамі гэтак-жа спакойна і ветліва.

Алесь пераступіў парог і анямеў. Ногі ня хочуць слухацца, а ў галаве памуцілася... Яна... тут.

Ну, пойдзем, Алесь. Што з табою? Учадзеў, ці што?

— Не, я так... ня ведаю...

— Дык гэта той Алесь, якога ты хваліў?—сьмяючыся сказала работніца.—Ну, здароў! Я завуся Надзя. Ты помніш мяне?

І яна моцна паціснула яму руку.

Ніколі не забудуся...

Вось лоўка!—і дзяўчына засьмяялася.—Ты так моцна пакрыўдзіўся, што заняла тваю чаргу.

— Ды не, так... я... ня ведаў, як зваць.

— Не заставайцесь! Раскукаваліся! Будзе яшчэ часу, нагаворыцесь,—перайшоўшы праз кладку, крыкнуў ткач.

— Я сьніў аднойчы, што разам працавалі на тартаку, а пасья калі...

— Хто?

— Я і... ты.

— Я? Разам?—Вось глупства. Яшчэ на тартаку—разумею, а жаць—ніколі ня жала. Я ўвесь час працавала на фабрыцы... і бацькі...

— Гэта ня бацька ваш, мэталёвец?

— Не.

— А хто?

— Хто?..—Ну, добры мой таварыш. Ён рабочы, а я работніца. Вось мы з ім і дружым. Таварышы.

— Таварышы?

— А як ты думаў? У нас усё супольнае:—і праца і барацьба.

А ты што думаў?

— Можа твой мужык?

— Мужык?

— Але, бо ўчора ноччу бачыў вас разам.

— Ты гэта, пэўне, сасьніў.

І яна раптам насупіла бровы і строга паглядзела на Алесья.

Алесь, блытаючыся, расказаў ўсё ўчарайшае здарэньне з вухам. Яна ўважліва сачыла за ім. І калі Алесь зазначыў, што мэталёвец дапамог яму, яна жартуючы сказала:

— Загубілі зьвярка,—і, крышку памаўчаўшы, дадала:

— Ты памыліўся. Гэта ня я была. Тут шмат работніц.

А сама думала: чаму змаўчаў мэталёвец? Няўжо палічыў дробязьню?

На расьцяробе, на ўзгорку чатырох рабочых капалі дол. Навокал некалькі чалавек сьцягвалі ў кучу сукі. Іншыя расьцярэблівалі да дарогі. Усе працавалі моўчкі. Відаць было, што яны думалі ня толькі пра нябожчыкаў. Сваё, жывое гора ціснула іх, камячыла... Закапаць-бы яго, каб ня ўстала ніколі.

Ткач з Алесем насклі роўненькіх шосьцікаў, прыселі на пні.

— Ты, Алесь, абразай сукі, а я пайду пабачу, як там дзяўчаты з вянкамі.

— Можа я зьбегаю? Я-ж маладзейшы...

— І я ня стары яшчэ. Сядай,—больш рашуча сказаў ткач.

Алесь сеў, зірнуў ткачу ў сьпіну і ўзяўся за работу.

Работніцы плялі вянкi. Надзя адхінулася на хвілінку, а прабыла паўгадзіны... Работніцы гукаюць, а яна адгукнецца:

— Іду-у, іду-у!—і ўсё ня ідзе.

— Як ты думаеш, можна Алесья ўцягваць патрошку ў работу?

— Я лічу, што і можна і трэба. Відаць хлопец шчыры.

— Ты можа ўкахалася?

— Як ува ўсіх вас, так і ў яго. Ня больш. Але да справы, мне здаецца, ён ірвецца. Трэба толькі дапамагчы і навучыць.

— Добра, згодзен.

Ціха, ціха ў лесе. І толькі шолах новай крамніны, якую яна вымала з-за пазухі, парушыў пакой.

— Колькі тут?

— 5 мэтраў, а чорнай істужкі—2.

— Малавата. Тысяч 7—8 рабочых і толькі... трэба-ж яшчэ адарваць на труны.

— На труны ёсьць. Там усё будзе зроблена.

— Уладзь хутчэй, а я з дзяўчатамі панясу вянкi.

Алесь завіхаўся абразамі сукі. Ён любавалася роўненькімі кійкамі, хоць і ня ведаў на што яны патрэбны.

— Вось гэта, дык дзяўчына,—сам з сабою гаварыў Алесь,—руку падала. А цісьне як. Ветлівая, ня то што Прузына. Каб у мяне яшчэ лепшая вопратка... палюбіла-б... Пабягу і я туды, толькі скончу.

Гучны кашаль уздымаў грудзі і заглушаў трэск сукоў. Ткач ішоў схіліўшыся, цяжка дыхаў, а кашаль сьпіраў грудзі, ня ўпускаў сьвежага паветра. Наблізіўся да Алесья, застанавіўся, упэўніў-

шыся, што нікога няма блізка, паскорыў крок. Алесь узарваўся. Ня чуў пад сабою ног, вось так-бы і паляцеў туды да яе. Вясёла ўсьмешка прабівалася праз засьмяглыя губы, да шчок прыліва гарачая маладая кроў...

— Я таксама хачу зьбегаць, паглядзець!

— Няма часу,—падыходзячы сказаў ткач.

— Я на хвілінку.

— І на хвілінку нельга.

І ткач узяў Алеся за абедзьве рукі вышэй локцяў, уставиў проста ў вочы і доўга нямігаючы глядзеў.

Алесь крыху засароміўся, нават спужаўся, «што з ім»—падумаў.

Няўжо мае якую злосьць? На погляд не сярдзіта, але-ж прабіраецца да душы.

— Знаеш што Алесь?

— Што?

— Сёньня будзем хаваць трох нашых таварышоў. Пакляніся словам гонару, што аб тым, што я табе скажу і пакажу—магіла.

— Дык я, братка... клянуся.

— Ніякіх браткаў. Цяпер мы з табою таварышы. Ён падаў яму руку і моцна паціснуў.

Ткач дастаў з-пад палы чырвоны паркаль, разаслаў яго на зямлі.

— Чатыры сьцягі выйдучь добрыя. З тартака напэўна прыдуць са сваімі. Прыб'еш вось так, у мяне цьвікі ёсьць.

— А з чорным што рабіць?

— Чорным павяжам...

* * *

Дошкі зьбіты. Вялікая грамада пільнікаў сабралася ля бараку нябожчыкаў. Ёх клалі ў труны. Чырвоныя палотнішчы засланы на веку. Чакалі прыходу рабочых з тартака.

У сваім габінэце, палажыўшы пуза на стол, дырэктар трымаў тэлефонную трубку. Глыбокія зморшчакі зрэзалі голы лоб. Другая рука выбівала па сталю «мазура».

— Алё... Пане камэнданце? Дзень добры, дзень добры. Так, так, шлеце і ксяндза і папа... Прыедзеце самі?... рад, рад... невялікі атрадзік... чакаю...—і паклаў трубку. Паціраючы рукі падышоў

да канапкі.—Так. А ўсё-такі.. Вялікія страты буду мець... пайшло-б заўтра ўсё па-старому... Залівака!

Залівака даўно стаяў пад дзвярыма, прыгорбіўшыся асьцярожна мацаў за кішэнь, нібы там ляжаў дынаміт, гатовы зараз-жа выбухнуць. Пабіты нявольнік чакаў пад дзвярыма загаду гаспадара. Залівака нясьмела пераступіў парог і на цыпачках падыйшоў да дырэктара. Рука калацілася, але ён дастаў з кішэні зверненую паперку і працягнуў дырэктару...

Адозва?—і каб утаіць сваё хваляваньне, дырэктар узяў акулляры, павольна выцер іх хусьцінкай, зморшчыўся, быццам праглынуў горкую пілюлю.

— Дзе?

— Каля баракаў, на тартаку, скрозь былі раскінуты ноччу. Прынёс наш чалавек.

— Хто раскідаў?

— Невядома.

— Як-то неведома? За што плачу?

— Пане дырэктар, я кожны вечар хаджу, прыслухоўваюся пад баракамі і людзей сваіх прымусіў у бараках жыць...

— І нічога...

— І нічога не магу зрабіць.

— Вы павінны...

— Трудна, пане дырэктар, увесь лес у будках. У кожную не пашлеш чалавека.

— Бальшавіцкае гняздо трэба знайсці, інакш...

У габінэт увайшла поп і ксёндз. Дырэктар стараўся зрабіць вясёлую міну, хоць гэта яму ледзь удавалася. Ён поглядам загадаў Заліваку выйсці, ня мог спакойна на яго глядзець... «Столькі грошы даю гэтым бандытам, а яны ня могуць прасачыць»... І каб не западозрылі яго хваляваньня поп з ксяндзом, з прымусовай вясёласцю сказаў:

— Панове, гарбаты вып'еце?

— Не.

— Раю з дарогі падмацавацца трохі, віно ёсьць, закускі. А пасля трэба пахаваць траіх. .Апроч набажэнства, проша сказаць што-небудзь, растлумачыць заповедзі хрыстуса. Распусны цяпер народ стаў.

Поп паглядзеў на ксяндза, левай рукой гладзіў бараду, а пра-

вай тузгаў крыж. На сталае ўжо стаяла гарэлка з закускай і ён ня мог адарвацца ад марынаваных баравічкоў.

— Ці дадуць гаварыць?—нарэшце сказаў ксёндз,—у касьцёле іншая рэч...—і перакінуў шклянку з віном..

Дырэктар маўчаў, круціў кулькі з мякіша пірага і роўненька клаў перад сабой.

— На гэта большая надзея, сьвінца трэба... раз крыж не памагае,—сказаў устаючы дырэктар.—Бяз сьвінца царква ня можа абыйсьціся. У нас, у праваслаўных, так разбэсьціўся народ, што ў царкве сьвішчуць, а тут...

Шырока расчыніліся дзьверы. На парозе стаяў комэндант поліцыі. Шэрыя мігаючыя вочы абляцелі ўвесь пакой, злараднай усмешкай спыніліся на айцох. Ён ляскаў абцасамі і паціскаў рукі-порхаўкі.

* * *

Ад баракаў роўным ціхім крокам рушыцца на расьцяроб процэсія. Высока ўзьнімаюцца чырвоныя сьцягі. З тысяч грудзей узьлятае ў вышыню. «Ахвярай вы палі»... Земляныя твары пільнікаў, замурзаных грузчыкаў, закапцелых тартачнікаў былі сур'езнымі, пахмурнымі.

Зьянянацку на павароце выпаўзаюць айцы, дырэктар і комэндант поліцыі. Комэндант нэрвова лапае па кішэні, мацае курок, айцы «аблачаюцца» і робяць нясьмелыя крокі да процэсіі, спрабуюць зацягнуць «сьвяты божа». Але жывая сьцяна нарастае наўкола трун, адцясьняе айцоў, і хутка яны захліпаюцца на «сьвятым моцным». Некалькі крокаў, яны тонуць за ўзгоркам.

Комэндант насупіў бровы. Ён пільна ўглядаецца ў грамаду. «Цяпер ці пачакаць?.. не дапусьціць... не дапусьціць агітацыі».

Ён махнуў у паветры белай хустачкай...

Тры сьвежыя магілы,—адна брацкая. Вецер перастаў дыхаць. Усё прыціхла, настаражылася. На сьвежы жоўты курган узышоў мэталёвец. На хвіліну грамада замітусілася, збліжылася, зраслася. Ён стаіць, ахапляе вачыма грамаду.

Сталёвы барытон разарваў і сьвідраваў паветра. Зьлітым комам паўстае пакутнае жыцьцё тых, хто ня вернецца ніколі, і тых, хто прышоў іх пахаваць. І словы мэталёўца праціскаюцца праз калячы чартапалох, узварушваюць кволыя раны, кранаюць набалелыя месцы...

З дзікім рыкам банда поліцэйскіх выскачыла з хмызьняку на расьцяроб і кінулася з двух бакоў на грамаду. Коні спатыкаліся аб карчы, пні, пападалі ў логвы, бізун упіваўся ў іх цела.

Грамада заварушылася, здавалася што хтосьці накінуў жалезны абруч, націскае. Усё, што было збуцьвелае—быўшыя балахоўцы—выпаўзалі з грамады. Гніль была выплянута.

Атрад поліцэйскіх на чале з комэндантам спрабуе ўрэзацца ў грамаду. Сьвішчуць бізуны. На месцы топчуцца коні, нібы рыхтуюцца пераскочыць праз сыяну. Драпежнікам глядзіць комэндант на грамаду. Ён гатоў кінуцца, разьбіцца аб сталёвую сыяну піл, сякер, але не адступіць.

— Разыйдзіся!—нема зароў комэндант, і водгульле правалілася, заглохла ў балоце...

Сьпірыдон стаяў каля краю, ледзьве чуў словы мэталеўца, лавіў, глытаў іх і моцна прыплюшчваў вачыма. У ім узрасталая нянавісьць да паноў.

— «Пра маё жыцьцё гаворыць,—думаў Сьпірыдон.—І скуль ён усё ведае?»

— Біць паноў. Даволі гутаркі,—уголас сказаў ён.

Ціха, не перашкаджай слухаць,—ветліва, але рашуча сказаў тытунёвец, пацягнуў Сьпірыдона за крысу сярмягі.

Сьпірыдон вінавата паглядзеў на яго, прыпадніўся на цыпачкі, выцягнуў шыю.

Раптам пачуўся голас:

— Поліцыя.

І зразу сотні вачэй уперліся ў конны атрад.

Сьпірыдон праціснуўся на край. З-пад папруккі асьцярожна выцягнуў сякеру (меў такі звычай, не пакідаць у бараку), моцна сьціснуў тапарышча.

— А коні, коні. Эх, каб мне такога,—падумаў Сьпірыдон, глядзячы як яны гарцююць,—зажыў-бы гаспадаром.

— Эх! ну і коні,—і сякера ўзьнялася ўгару.

Ня чуў Сьпірыдон, як крычаў комэндант,—«разайдзіся». Ён уталопіўся і стаяў на месцы, і калі на яго наскочыў комэндант, Сьпірыдон наставіў лязо ў персьць каня.

* * *

На сьвежы медна-залацісты курган работніцы ўсклалі дэразы і з яловых лапак вянок. Над магілай схіліліся, як чырвонае зарава, сьцягі. Грамада замітусілася і масаю рушыла да баракаў.

Вужакай шнырыў атрад поліцыі. Ён кідаўся на жывую істужку дэманстрантаў, але разарваць яе ня мог. Паўз шэрагі навальніцаю праляцела поліцыя і раптам рынулася на сьцягі. Заблішчэлі шаблі, бізуны заскакалі па плячоx. Некалькі рук поліцэйскіх цягнуцца, хапаюцца за сьцягі...

Моцны прыліў жывой хвалі адбівае, засланяе сабою сьцягі. Сьцяг у дужых мазолістых руках.

* * *

Шчыльна зачынены вакеніцы. Дырэктар ходзіць па габінэце, нецярпліва паглядае на дзьверы. Перакінуўшы нага праз нагу комэндант калыша расшытым шоўкам пантофель, галаву схіліў, углядаецца, быццам лічыць крокі дырэктара.

— Пульку. Згуляем пульку?— устаў з канапкі, пацягнуўся, пазяхнуў і вочы засьвяціліся радасьцю.

Дырэктар паціснуў плячыма і павольна, адрываючы кожнае слова, працадзіў:

— Паглядзім... што будзе адтуль... Пачакаем Залівакі.

Комэндант нахмурыўся, рынуўся на канапу і засьвістаў «Мы першая брыгада»...

Туляючыся паўз баракаў, ціха крадучыся, снаваў Залівака. Ручкай «Нагана» стукаў тры разы ў шалёўку і ўгрунь зьнікаў у цемні... Да яго выцягваюцца іржавыя цвікі-постаці, падпаўзаюць, шыпяць:—«грошай давай, грошай»...

— Заплачу.

— Ашукаеш і цяпер...

— На колькі набраў гарэлкі?

— Грошы.

Залівака павярнуў паляўнічую торбу са скуры зайца і дастаў бутэльку...

— Ну, гавары.

— Грошы... грошы...

— Доўг, што ў карты праіграў, памятуеш?

— Ты кру-уціў...

— Няма калі спрачацца, падпішы...

І дастаў талёны, што атрымаў ад дырэктара. Залівака падлічваў колькі яму належыць, рука трэслася. Ціха, але сакавіта, лаяўся.

— Кажаш ён у камітэце? Цягні.

Булькала зялёная вужака.

* * *

Поўнач. Зычны сухі тупат. Трашчаць дубцы. Праз рэдзенькі малады беразьняк прабіраецца на ўскрай лесу зграя ваўхоў. Каліні-калі бліснуць электрычныя вочы: шукаюць дарогу.

Узьлесьсе. Застанавіліся.

Вакенцы-люкі баракаў цьмяна адлюстроўваюць пасмачкі сьвятла газьнічкі, са шчылін выбіваюцца, зыбаюцца і тут-жа гінуць праменьні. Чорная поўнач насунулася на баракі і яшчэ глыбей уціснула іх у зямлю. Перамогшы дрыжыкі, стуліўшыся, спалі рабочыя.

З-за вугла барака падняўся слуп сьвятла,—зьнік. Праз хвіліну зноў.

— Час,—працягла завуў камэндант. Зграя выцягнулася... Коні застагналі, зачхалі.

Мігацяць ліхтарыкі. У баракі ўрываецца поліцыя. Сонных, у адных кашулях, сьцягваюць з нар. Пад дулам вінтовак сіалць рабочыя з паднятымі ўгару рукамі. Сівер прабіраецца праз скуру... На зямлі ляжаць расьцягнуўшыся торбы і хатомачкі. Баракі затоплены поліцэйскім сьвятлом.

* * *

Маўчыць гудок. Ня будзіць, ня кліча да працы. Зьвіняць ланцугі. Зьвіняць ад-краю да краю, па глухіх куткох.

Ад баракаў гоняць групу рабочых. У два рады абাপал ідзе пешая поліцыя. Конныя атрады наперадзе... і адзаду. Роўны цяжкі крок. Царкоўным званам дызгаюць ланцугі, падчэпленыя да пояса. Апошні раз азіраецца Алесь на баракі.

— Ці не забыўся чаго?—ціха прашаптаў, і рука памкнулася памацаць кішэнь... Вострая боль, бразганьне ланцуга...

— Алесь, ня рві рукі.

— Я... я забыўся, што скаваны, хацеў памацаць кішэнь.

— Мы даўно скаваны... Але парвем ланцугі.

— «Такая сіла напэўна парве»—падумаў Алесь.

Цяпер ён пераканаўся ў моцы мазольнай рукі мэталёўца. Алесь бачыў: накінуліся поліцэйскія, мітузілі, валачылі па зямлі... адскаквалі... ад яго рукі.

— Аб чым ты задумаўся? перабіў думку Алесья мэталёвец.

— Пра дом думаю,—салгаў Алесь,—бацьку нічога не паслаў, а думаў купіць...

— Што купіць?

— Боты і гармонік...—вырвалася ў Алесья. Ён засароміўся сваіх слоў і дадаў:

— Але цяпер ужо маю... зьвініць гармонік, блішчаць боты.

— Гармонік польскіх паноў...

— Ня ўнывай, Алесь, надыходзіць час, калі зайграе такі гармонік, што ўвесь сьвет хадуном пойдзе.

— Што там за такі гармонік?

— Наш гармонік завецца—пролетарская рэволюцыя.

* * *

Барак абцягнут чорнай хмарай. Выйсьці нельга. Каля сьцяны прытуліўся, згорбіўся Сьпірыдон. Гарыць нутро. Спрабуе ўстаць—абледзянелы, закаваны. На дварэ чуе сьпевы. Цягнецца да шчыліны бараку: тартачнікі з чырвоным сьцягам ідуць грамадай, да іх далучаюцца пільнікі. «Сьмела ў бой пайдзём»...

Узарваўся.

— Куды?—і кінуўся за імі.

Чорная хмара разрадзілася пярэном... Грамада меншала, зьбіралася ў іншым месцы. Ізноў удары. Нылі плечы. Сланяючыся ўпхнуўся ў барак, расьцягнуўся на нарах.

Дзялілі бульбу... Тры вазы прывезьлі беднякі-сяляне бастуючым. Сабралі па вёсках. Сьпірыдон плёўся па сваю порцыю. Пагладзіў каняку: «Худы». Страсануў калёсы: «Скрыпяць, як і мае». Зьёў бульбы. Блытаўся ад бараку да бараку.

Прыехаў нейкі пан. Зьбіраў пільнікаў. Нехаця падняўся Сьпірыдон. Слухаў.

Што за ліха сталася? І пань за нас,—думаў Сьпірыдон.

— Хто гэта?—спытаў у рабочага.

— Пэ-пэ-эс.

— Мы будзем абараняць у сойме, протэстав...

Махнуў Сьпірыдон рукой і памеціўся ісьці. З другога краю гаварыў ткач. Туды ціснуліся рабочыя, туды папхнуўся і Сьпірыдон.

* * *

Бурчэў жывот. Павячэраць ніякай надзеі. Калупаў у носе і меркаваў, што рабіць далей.

— Уцякай дадому,—не адступала, хадзіла за ім назольная думка.

Вывярнуў торбу, вытрас, выграб апошнія крошкі сухароў. Перавеяў іх у руках, жваў смакуючы.

Прынёс Алесеву сякеру, пакруціў яе, памацаў лязо, зьбіў з тапарышча і сунуў у торбу. Торба ляжала зьвязаная, нават шлейкі роўненька падагнаны: бяры на плечы.

— Паслухаю, што людзі гавораць, а тады,—тады пабачым,—і з сілай шыбнуў торбу ў кут.

— Куды дзецца?—голасна сказаў Сьпірыдон.

— Скрозь ціха... жудасьць находзіць. Пайду...

Каля баракаў зьбіраліся невялікія групы рабочых, завязваліся спрэчкі.

— Ты кажаш, баставаць да перамогі? А мне здаецца нічога ня выйдзе. Прыдуць другія.

— Раз пачалі. Няма чаго круціцца.

— А што есьці будзеш?

— Лепш разыйсьціся ўсім.

— Мы хочам дабіцца, каб было што есьці, галадуем-жа ўвесь час...

Сьпірыдон паціснуў плячыма і пайшоў да другога натоўпу.

— Упартыя гэтыя гарадзкія, зсохся, ледзь ногі перастаўляе, а ўсё сваё. З нашых, відаць, шмат хто хоча дамоў, не адзін я,—меркаваў Сьпірыдон.

Ён і ня прыкмеціў, як падышоў да невяліччай групы пільнікаў. Пасяродку стаяў Залівака, размахваў рукамі.

— Лепш ідзеце працаваць па старой цане. Наедуць людзі сьвежыя, тады ўжо ня прыме дырэктар тых, хто бастуе.

Сьпірыдон прасунуўся бліжэй, прыслухаецца.

— Хто пойдзе зараз на работу, таму, казаў дырэктар, заплаціць даражэй. А праз тыдзень два штрафы здымуць.

— Ах, ты сыч, круцель... т... маць... сам штрафы накладаў, а цяпер...—падступаючы да Залівакі, сказаў Сьпірыдон.

Залівака павярнуўся ў бок, зрабіў міну, што ня чуе і працягваў далей:

— Ня слухайце толькі, мужчыны, бунтароў, бальшавіцкіх агітатараў і ўсё будзе добра.

— Каму добра?—крыкнуў Сьпірыдон.—Людзей навошта забралі?

— Не я браў,—скрывіўшы рот, адказаў Залівака.

— Хлусіш, падлюга, я бачыў цябе ў бараку, ты біў Алесья,—сьціснуўшы кулакі, падступаў Сьпірыдон.

Два другіх балахоўцы схапілі Сьпірыдона і выпхнулі са сваёй кучкі. Сьпірыдон заскрыгаў зубамі, плюнуў і пайшоў у свой барак.

Імгліў дождж. Марудна цягнуліся хвіліны. На нарах моўчкі ляжалі рабочыя, апранутыя, абутыя,—чакалі кожны момант другога нападу... Каго возьмуць?

— Апанутыя будзем спаць?—прагучэў голас і чулася ў ім, што ён ня пытаў, а іменна раіў не распранацца.

Маўчаць, толькі доўгі парывісты кашаль стукаецца аб дошкі бараку.

Сьпірыдон ляжаў, пазіраючы навокал. Зусім не хацелася спаць.

— Што, калі прыдуць арыштуюць, будуць зьдзекавацца,—сьвідравала думка.—Не, лепш уцякаць.

Яшчэ ня бралася на золак, калі вышаў з бараку Сьпірыдон. Парожняя торба туга ляжала на плячо, толькі саганок з конаўкай барабанілі, сварыліся за месца. Ад дзьвярэй бараку мільганула постаць і знікла ў цемені, ля складу шпал.

— Няўжо, таксама, дамоў? Всялей-бы ўдвох. Пабягу на цянькі,—меркаваў Сьпірыдон, а там сустрэну.

Угрунь, праз імшару дабег Сьпірыдон да клетак шпал, спыніўся, прыслухаўся. Недалёка шамацяць трэскі. Крок што раз выразнейшы, постаць рушыла проста на Сьпірыдона. Ён углядаўся і чакаў.. Шасьнула сярнічка, Сьпірыдон закалаціўся, памкнуўся скочыць, але стрымаўся. Ён пазнаў Заліваку. Інстыктыўна рука выцягнула сякерку, моцна сьціснула тапарышча.

Скрыпіць сухая асіна. Вецер гойдае дрэвы... Гнілыя сукі адбіваюцца, покаюць.

Гакнуў абух...

Каля канторы вылі сабакі, вецер разносіў водгульле... З імшарыны адзывалася сава...

* * *

На ўзгорку сядзеў Сьпірыдон. Сякерка ляжала побач. Ласкавым, поглядам акідаў сваю вёску,—яна прытулілася да балота. Бузенькія палоскі ражэнчыкамі ўпіраліся ў тоўстую калоду, што расьцягнулася ад панскага палацу...

Ня быць мне гаспадаром, пакуль стаяць іх палацы... Усіх-бы паноў...

Бліснула сякера, толькі кончык тапарышча выглядаў з пяску. Сьпірыдон сядзеў моўчкі.. Устае выцягвае сякеру.

Ты яшчэ будзеш патрэбна!

Дошчачка, што замяняла шыбу, нясупынна барабаніла. Найменшы подых ветрыка хістаў яе і стваралася ўражаньне, што нехта стукае. Сям'я Сьпірыдона не зьвяртала на гэта ніякай увагі, зжыліся, звыкліся—так, як звыкліся з песьняй сьвярчка.

Сьпірыдоніха топала ля прыпечку, дзьмула, папраўляла ражэнчыкі, але ўсё дарэмна—яны не разгараліся. Безнадзейна махнуўшы рукой, упаўшым голасам сказала:

— Хоць-бы пару сухіх трэсачак, ці вехцік саломы...

— Здаровы жывеце!

— Сьпірыдонька, родненькі мой, вось не чакана. Дзякаваць богу вярнуўся...

— На ўласнай пары... Няма за што дзякаваць—буркнуў Сьпірыдон.

— Што ты, усе мы...

— А бач, хто гэта стукае?

— Пэўне здалося.

— Хіба ня чуеш?

І Сьпірыдон кінуўся да вакна, хухнуў на шыбу, расхінуў рызманы, якімі яна была абаткнёна, сьцёр пот і доўга ўпарта глядзеў, прыслуховаўся.

— Вось яно што. Недагледжна хата, беспарадак, скрозь дзьмець і яшчэ барабаніць.

— А дзе стол?

— Нічога не маглі зрабіць, ні гроша...

— Такі стол. Яшчэ нябожчык дзед рабіў. Бацьку век саслужыў. З пажару выхапілі. За гэтым сталом і я ажаніўся. Жарцік, такі стол, дубовыя дошкі...

Жонка стаяла апусьціўшы галаву, забылася, што трэба дзьмуць, каб зусім не патух агонь на прыпечку, забылася, што трымае міску з мукой. Уся яе істота напоўнілася гораччу і жалем і з упаўшых вачэй каціліся пякучыя сьлёзы. Цяжка, балюча было ёй гаварыць Сьпірыдону, што за яго адсутнасць зьехала гаспадарка на гвінды і цяпер няма ніякай надзеі паправіць яе, яна ўсхліпнула і прычытвала:

— І кароўку забралі, а як яна прасілася, рыкала, з хлеву не хацела вылазіць.

— Кінь, ня плач,—строга сказаў Сьпірыдон.

А яна ўспліхвала і працягвала:

— Поўная вёска як груганья, пазьбівалі ўсіх, а бязногага Габруся і Цупрыяна закавалі і недзе зьвезьлі.

— Так, і тут дзялы.

— У Алесевага бацькі ўсё забралі—і кароўку і падсьвінак, курэй перадушылі.

Нібы хто па паркане працягнуў кіем, гэтак гучна скрыгнуў Сьпірыдон зубамі. Успамін пра Алеся аднавіў у яго думцы ўсё з першага дня іх сумеснай работы аж-да разьвітанья. Сьпірыдон прысеў на лаву і нешта меркаваў. Дзеці зьдзіўлена паглядалі на бацьку. Яны гатовы былі кожную хвіліну кінуцца яму на шыю, але пануры, сьрдзіты выгляд бацькі стрымліваў іх. Але як убачылі, што ён прысеў, гуртам накінуліся на яго. Сьпірыдон зароміўся, неяк нялоўка адчуваў сябе, што ня купіў ніякага гасьцінцу. Але гэтак было толькі адзін момант. Дзеці ашчарэпілі яго за шыю, песьціліся, шчабяталі, і ён галубіў, хінуў іх да сябе і моцна, моцна цалаваў. Жонка змахнула сьлёзы ў яе вачох бліснуў аганёк радасьці.

* * *

На сьметніку капаўся певень. Ён разгортваў сьмецьце, заглядаў угару, доўго кудахтаў, клікаў, перш чым дзьобнуць знойдзены корм. І калі ён упэўніўся, што навакол нікога няма, пайшоў шпацыраваць па дварэ, прыглядаўся ў кожны завулачак, кагосьці шукаў.

— Вось усё, што засталася ад гаспадаркі. А думаў хоць на старасьць набыць каня. Не, не падняцца на ногі.

— Дзядзька Сьпірыдон, мужчыны клічаць.

— Што за паляруш.

— Выган забіраюць.

Хлопец суседа пабег далей, а Сьпірыдон кінуў кананаціць шчыліны і пайшоў у хату. Выган яго ня цікавіў. Купіць карову ён ужо ня меў надзеі, а певень мог пасьвіцца і на дварэ, ды і то, ці доўга. Адно што цягнула, гэта жаданьне адпомсьціць пану.

Калі Сьпірыдон вышаў на вуліцу, ён убачыў тое, чаго яшчэ ніколі ня было ў іх на вёсцы. Грамада мужчын з рыдлёўкамі, з сахорамі, косамі, а кабеты з качаргамі запрудзілі ўсю вуліцу. Натоўп рос з кожнай хвілінай. Сьпірыдон стараўся быць спакойным, злаваўся на сябе, што ня можа ніяк стрымацца. Натоўп нібы хмара рушыўся, і як перад навальніцай мімаволі заглядаеш у той бок, адкуль узьнімаецца, паўзе хмара, адкуль чуваць гул грому, так і цяпер Сьпірыдон прыслуховаўся, улаўліваў паасобныя сказы.

— З прадвеку выган быў нашым... Бацькі і дзяды карысталіся...

— Ці з голаду, ці ад кулі, усё роўна...

Перад навальніцай неяк хочацца, каб яна пранеслася міма, абыйшла вёску, а цяпер Сьпірыдон усёй істотай чакаў, хацеў навальніцы. Ён адчуваў, што яго падмывае, хочацца бегчы як малому, хутчэй зьліцца з натоўпам.

— Куды гэта суседзі? Натоўп спыніўся. Усе з нейкім зьдзіўленьнем глядзелі на Сьпірыдона, абкружалі яго з усіх бакоў. Гул улягаўся, гоман сьціхаў. У вёсцы добра ведалі Сьпірыдона, як чалавека бывалага, які ўвесь свой век прабытаўся па сьвеце. І таму ўсіх зацікавіла, што парадзіць Сьпірыдон.

— Вось, напрыклад, дзе я апошні раз быў на рабоце,— пачаў Сьпірыдон,—там таксама паны выбіраюць з роту апошні кавалак хлеба, пот і кроў рабочых цячэ рэчкай.

— Але-ж прычым-жа тут мы?

— Як-жа прычым? Нам трэба вучыцца, вось што. Пахадзіў я, кажу, па сьвеце пабычыў шмат чаго і кожны раз усё больш упэўніваўся, што толькі з рабочымі мы зможам дамагчыся...

Натоўп разам падаўся бліжэй да Сьпірыдона, кожны праціскаўся, хацеў убачыць уласнымі вачыма, упэўніцца, ці гэта той

самы Сьпірыдон, якога ўся ваколіца ведала як нястомнага, працавітага бяхлебніка. Гэта-ж ён быў заўсёды пакорлівы, паслухмяны ня толькі перад начальствам, але перад багацейшым суседам за гоні шапку здымаў. А мо' Сьпірыдон, гэта ціхая натура, знайшоў сакрэт як вылезьці з ланцугоў няволі, з галечы і голаду. Ён-жа свой чалавек, таіць ня будзе. Натоп сыціх, настаражыўся. Гэта яшчэ больш хвалявала Сьпірыдона. З чаго пачаць? Нечакана для сябе ён успомніў, што пры ім ёсьць бірка, на якой адзначана ўся яго работа ў лесе. У мбмант выцягнуў яе, патрос у паветры.

— Бачыце, бачыце, вось тут усё, братцы, правільна. Аніякага машэнства.

— Пакажы, пакажы сюды,—шумелі мужчыны.

Старыкі, якія добра ўмелі разьбірацца на бірцы, аналізавалі яе, паварачвалі ва ўсе бакі і пацьвердзілі, што ўсё адзначана як сьлед.

— Я-ж кажу, машэньнікі, круцялі дзяруць з нашага брата.

Сьпірыдон з жарам расказаў аб жыцьці рабочых лесарубаў. Ён выліў усю сваю злосьць, усю нянавісьць на шафара, дзясяцкага, дырэктара. Шмат хто з мужчын, якія і самі хадзілі на падзёншчыну, ведалі смак нанятага рабочага, але слухалі Сьпірыдона з цікавасьцю. Больш за ўсё Сьпірыдон расказваў аб рабочых з гораду. Ён хваліў, што ўсе дружныя, адзін за аднаго стаяць гарой.

— Вось калі нас аблічылі і штрафы нейкія панакладалі, адразу згаварыліся і забаставалі.

— Значыцца, дружныя, яны.

— Бачыце, што значыць фабрычныя рабочыя, разумныя яны людзі, мы іх слухалі. Любілі мы іх.

Жанчыны шапталіся паміж сабой, сьцьвярджалі, што Сьпірыдон вельмі многа набраўся розуму і што ён цяпер сапраўдны агітатар. Але калі даведаецца поліцыя, абавязкова пасадзяць.

— Мы, значыцца, слухалі рабочых,—працягваў Сьпірыдон,—бо яны справу кажуць. І ня толькі гутаркі, але змагаюцца за праўду, не баяцца ні шафара, ні дырэктара і нават поліцыі не баяцца. Паны, шафар і дзясятнікі страшылі нас, што гэта камуністы, а мы і гаворым—яны ідуць за нас, значыцца і мы з імі.

— Чуеш, суседка, пра камуністаў гаворыць.

— А як-жа, ведама з горада.

— Ніяк не дачакаюся, калі гэта і ў нас будуць камуністы.
Далі-бо, першая-б пашла душыць паноў.

— Ціха, яшчэ хто пачуе.

— Я не баюся.

Суседка пакруціла галавой.

— Я-б ні завошта не задушыла чалавека, усё-роўна, хоць-бы ён быў нават пан. Каб за якога пана, ды браць на душу грэх!..

— Ня ты яго задушыш, дык ён цябе.

— Сьціхні, паслухаем, про комітэт гаворыць.

— Усёй вёскай нічога ня можам зрабіць, а нешта комітэт зробіць.

* * *

Нешта так моцна стукнула ў вакно, што вывалілася апошняя шыба. Сьпірыдон усхапіўся, накінуў сярмягу. Напэўне поліцыя, падумаў ён. А што калі даведаліся.

— Гаспадар, вылазь.

Нехаця адчыніў Сьпірыдон дзьверы, у яго нешта ёкала ў сярэдзіне, нават халодны пот выступіў. Але дзявацца няма куды. Як ён здзівіўся, калі ня ўбачыў таго, каго чакаў, а толькі аднаго Солтыса.

— Бач, што робіцца!

Сьпірыдон паглядзеў у бок панскага маёнтку, -страха абсунулася, угараюцца сьцены. Побач тлеюць стагі сена. Жоўтыя языкі полымя ліжуць панскі палац.

— Так,—ціха сказаў Сьпірыдон. Яму адразу ўспомніўся ўчарайшы дзень, калі з выгану ўцякаў каморнік, а за ім, разьёшыўшыся, мужчыны і жанчыны. Ён бачыў, як вырывалі, зьнішчалі капец, як расхваляваная грамада гатова была кінуцца, разарваць пана, эконома.

— Так, але на гэтым не канец. Заўтра, ці паслязаўтра прыедуць карнікі...

Певень залопаў крыламі. Сьпірыдон усьміхнуўся, махнуў рукой.

Спазьніўся, хоць і гэта не благая рэч, але буду організаваць комітэты. Паноў трэба зьнішчаць гуртам.—

ПАРАБКІ

Їх сорак.

Сорак сем'яў парабкоў у маёнтку пана Халхоўскага, апроч чатырох удоў з дзецьмі—бобам.

Удовы—Андрэіха; мужы яе летась быў забіты разьюшанымі стаеннымі жарабцамі, якіх ён выводзіў на паказ панскім гасьцям. Даўнарыха—ужо год бяз мужа, якому малатарняй адарвала абедзве рукі і які бяз лекавай дапамогі памёр ад гангрэны. Рыгорыха—быўшая панская пакаёўка-палюбоўніца. Рыгор загінуў невядома дзе і пры якіх варунках, пашоўшы з панам на паляваньне. Пан толькі абвясціў, што Рыгор утапіўся, і паслаў «шукаць», але дарэмны пошукі, нідзе яго не знайшлі, прапаў бяз сьледу. І чацьвертая—жонка лясніка Каравайчыка, які вельмі шчыра служыў пану; за кожную сухастоіну, за падбор сукоў адбіраў у сялян сякеры, падсядзёлкі, перадаваў эконому,—а той за гэта скуру здзіраў: альбо прымусіць адрабіць за бярэмя сукоў тыдзень у гарачую летнюю пару, альбо падасьць у суд, у панскі суд. Каравайчыка знала ўся ваколічная бедната, як панскага падлізу, ну і... знайшліся людзі, прыкончылі...

* * *

Рыхтавалі зямлю пад засеў ярыны.

Сённяя цівун выгнаў раней, чым у звычайныя дні. Заўтра нядзеля, коні адпачнуць, а воркі многа—трэба сьпяшацца.

Яшчэ досьвітам парабкі былі на полі. Цівун вызначыў кожнаму вучастак. Добра выпешчаныя сорак пар коняй іцлі поўнай ступою, а за плугам, ледзь пасьпяваючы, дыбалі парабкі.

Было ўжо каля 9 гадзін, калі стары сівабароды парабак Сымон канчаткова выбіўся з сіл, млявасьць падразала ногі.

— Вось, каб выпіць халодненькай вадзіцы, прысесьці адпачыць.—Кругі ў вачох засьляпілі коней і баразну... усё закруцілася. Сымон выпусціў плуг з рук, паваліўся на ральлю.

Прызвычаеныя коні сталі..

Растаптаная лапці зьвісьлі ў баразну, расхлістаныя упалыя грудзі цяжка дыхалі, зямлісты твар яшчэ больш пачарнеў, вочы ўваліліся, губы нешта шэпчуць... Ачнуўся... памеціўся ўстаць, але зямля паплыла... Малонкі мінулага нібы вырастаюць з ральлі...

...Нявестка, дзябёлая, чарнявая, з завязаной чырвонай хусткай вязе гной. Пяцігадовы ўнучак бяжыць праз поле да маці, спатыкаецца, плача, хоча пад'ехаць. Панскія сабакі напалі на дзіця... Парвалі. Нявестка дабегла да дзіцяці—яно было мёртвым. Яна галосіць, кідаецца аб зямлю... сьмяецца... бегае па полі... яе ловяць, вяжуць... Сын, што малады дубок, схпіў сякеру, пабег біць сабак... пана... Зьвязалі кінулі ў панскі склеп... а на другі дзень... зьнялі з дзягі...

Сымон зжахнуўся. Апомніўся... 4 гады, а стаяць у ваччу, як жывыя... Няма сілы... Прыдзецца як стараму Вінцэсю памерці з голаду пад плотам...

— Аб чым, дзядуля задумаўся?—абарваў думку Сымона Язэп.—Даўно адпачываеш? Не дасі рады, як бачна, сёньня ўсё ўзраць.

Сымон глядзеў на няўзворанае поле і нібы сам сабе гаварыў:

— Так, ня дам рады, зусім самлеў.

— Вось што, дзядуля! Мужчыны гавораць, каб сёньня ня ўзворваць вызначанай нормы. Табе мы дапаможам ураўняцца з намі. А цяпер—гайда, ладзь коні, едзьма сьнедаць.

— Як людзі, так і я,—сказаў Сымон і памеціўся ўстаць.

— Высмакталі з дзядулі ўсю сілу,—падумаў Язэп і, падхапіўшы Сымона за руку, дапамог яму ўстаць.

Сымон з зайздрасьцю паглядзеў на Язэпа. Нявысокі, шыракаплечы дзяцюк, круглы твар абрастаў мохам, ласкавыя і ўдумлівыя вочы вабілі да сябе.

— Быў і я малады, дужы, спадзяваўся...

Язэп не даслухаў Сымона і пабег далей.

А праз некалькі хвілін усе парабкі пакідалі поле і адзін за адным цягнуліся сьнедаць.

Цівун быў на сенажаці, дзе парабчанкі баранавалі і раўналі засеены цімафееўкай лог. Конь пад ім гарцаваў. Ён пад'яжджаў

то да аднэй, то да другой, галёкаў на іх, падганяў коняй, пакручваючы свае лахматыя вусы. Вочы яго блішчэлі нібы ў драпежніка. Задаволенасьць пырскала з усёй яго постаці. З пагардаю паглядаў наўкола, нібы сам гаспадар, прынамсі бізун у яго руках напамінаў гаспадарскі.

— Тут завіхаюцца, а як там, з ворывам,—падумаў цівун і павярнуў каня...

Пустое поле? Дзе-ж парабкі? Ён з усёй сілы выцяў каня і на выпяжкі паскакаў за парабкамі...

Дагнаўшы іх недалёка ад стайні і ледзь памятаючы сябе ад злосьці, цівун спытаў:

— Чаму самавольна кінулі працу раней часу?

— Раней вышлі, пара адпачыць, мы не машыны,—адказалі з грамады парабкі, ня спыняючыся.

— Я вам кажу вярнецеся, будзе лепш, а то прападзе ўвесь дзень, не заплачу,—ізноў заскочыў цівун наперад.

— Ня страш, ня ты гаспадар, і сам-жа служыш, прамінаючы цівуна, гаварылі парабкі.

— Варочайцеся зараз назад, а не дык—праганю з двара.

— Вось круцядух, нябось сам нажорся.

— Разгадаваў бруха нашымі хунтамі... пачыналі абурацца парабкі і паскорылі крок.

— Хто хоча застацца ў маёнтку—вярнецеся!

Дружны рогат парабкоў быў адказам цівуну. Ён зразумеў, што пагрозы не дапамогуць. Пасінелы ад злосьці папёрся ў палац да эконома.

— Вось гад дык гад,—разважалі парабкі.—Такога цівуна яшчэ ніколі ня было. Ня вытрымаем. Жывых у зямлю пазаганяе.

— Ня дзіва, служыў жандарам у тым самым палку, дзе пан быў офіцэрам. Разам расстрэльвалі паўстанцаў.

* * *

Сымон ледзьве плёўся дадому. Пераваліўшыся праз парог, ён вачыма акінуў хатнія манаткі. На нарах праз дзіркі старой посьцілкі выбівалася сьцёртая салом, у кутку ляжала жончына дзявочая падушка. Нары так вабілі яго, што ён ня стрымаўся і рынуўся на іх. Над галавой на бэльцы вісеў стары кажух, латы папрадзіраліся, поўсьць выбівалася. Сьвітка зьвісла адною кры-

саю з бэлькі і Сымон праз яе дзіркі разглядаў печ. Скрозь пуста-Старыя нагавіцы і лапці нібы прасліся «не чапай нас, мы ўжо сваё адслужылі»...

— А ім лепш як мне, думаў Сымон,—вось добра было-б шаляжаць на печы, каб ніхто не чапаў.

Ад суседа прышла жонка. Згорбленая, яна доўга нешта гаварыла бяззубым ротам, але Сымон ня мог разабраць і сам запытаў, ці ёсць што ёсці.

— Бульбы саганок і зацірку вару ў Антосіхі. Зараз прынясу...

— Жыві, працуй. Бульба ды іржаная зацірка...

Сымоніха прынесла ежу.

— Уставай, пасілкуйся, а то зараз будуць мужчыны ісьці, не пасьпееш зьесці.

Цяжка было Сымону расстацца з нарамі, але страх, што пан прагоніць з хаты, штурхаў.

Сымон сеў на зэдлік і пачаў есці.

Чамусьці сёння асабліва адчувалася хатняя пустата. Ён абводзіў хату вачыма і нібы пытаў:

— Няўжо гэта ўсё, што мы зарабілі за ўсё жыццё?

Зрок спыніўся на абшарпаным абразіку, які быў так закуранным, заседжаным мухамі і затканым павуціннем, што нельга было пазнаць, мужчынскі ці жаночы твар намалёван там.

— І гэта ўтрапённе ні чорта ня варта,—падумаў нечакана Сымон і спужаўся сам сваіх думак.

Пабарабанілі ў вакно. Гэта мужчыны, пасьнедаўшы, ішлі ўжо на поле. Сымон сэрбануў яшчэ некалькі лыжак заціркі, выбраў цалейшых бульбін, палажыў запазуху і рушыў за парабкамі.

* * *

— Чулі, мужчыны, навіну?—прагаварыў Антось, нявысокі з крывою нагою, рэдзенькай бародкай, парабак. Фурман казаў маёй дзеўцы, што сёння прыяжджае пан.

— Можа сышчам грошы ды ордынарыю.

— Пан прыедзе і грошы прывязе? Вось дурні! Ён прыедзе сам па грошы.

— Каб зарабілі так, як рабочыя на бровары, дзе-б ён дзеўся, заплаціў-бы.

— З рабочымі іншая рэч, там спецыяльнасьць, цяжэй знайсці чалавека. А ты—сёння пакінь, дык заўтра двух на тваё месца

знойдзеца. Паўвёскі галечы, усе ня маюць працы, рады будуць, а ты дзе дзенешся.

— Чаму баіцеся так вясковай беднаты, яе таксама пан абдзірае.

— Ты, Язэпка, малады, і вельмі давяраеш качагару. Ён цябе выведзе ў людзі, толькі слухайся, астрогу ня мінеш,—заўважыў рыжы з перагнутым носам Дамінік, які меў надзею, што Язэп возьме яго дачку.

— А што ў вастрозе ня людзі? Яшчэ лепшыя за нас,—са злосьцю адказаў Язэп.—Ёсьць тут чаго шкадаваць.

— А ўсё-ж воля...

— Ну і воля!—нецярпліва перабіў Паўлюк, высокі плячысты мужчына. Горш няволі нідзе ня знойдзеш.

— І табе забалумуціў ужо мазгі? Ён умее!

— На тым тыдні такія рэчы гаварыў, што аж страх слухаць.

— А што, можа няпраўду гаворыць?

— Мала, што праўду, але як яе ўзяць гэту праўду?

— Па адным ня возьмеш, трэба ўсім разам. Чаму на бровары, як забаставалі ўсе, дык і дамагліся павялічэньня заробтку і плаціць у пору.

— Нябось, самі не дамагліся. Эконом казаў, што быў ліст ад пана, каб павялічыць, ну а яны якраз забаставалі..

— А чаму-ж не плаціў да забастоўкі?

— Хвароба яго ведае? Што я з панам у карты гуляю, ці што?—урэшце ўзлаваўшыся сказаў Дамінік.

— Я і сам хацеў-бы, каб як палешчала... Ды час ня той. Дзе ты дзенешся, як выкіне з двара?

— Вось і сёньня пагарачыліся...

* * *

Цівун з экономам пад'яжджалі з поля да стайні.

Эконом быў бляды. Прыплюшчаныя вочы глядзелі з нянавісьцю на грамаду парабкоў, скулы дрыжэлі. Ён ледзь стрымліваў злосьць, сьцёбаючы хлыстом па сядле. Конь нецярпліва гарцаваў на месцы.

— Хто гэта вас, мужчыны, нагаварыў кінгуць працу раней часу?—і па твары яго заскакалі жылы, а вочы шукалі вінаватага.

— Самі, паночку, раней сёньня прыступілі да працы, раней і сьнедаць пайшлі,—у адзін голас адказалі парабкі і застанавіліся.

— Скажэце, хто перш? — ужі спакайней углядаючыся ў парабкоў, нібы распазнаючы, сказаў эконо́м.

— Усе рзам,—як па загаду адказалі парабкі.

— Як то ўсе разам?—здзіўлена спытаў эконо́м і па твары яго распаўзалася зласьлівая ўсьмешка.

Парабкі маўчалі.

— На гэты раз я дарую, ідзеце араць, але глядзеце, каб ваша самавольства не завяло вас далёка. Ня хочаце працаваць—можаце ісьці. Хто вас тут трымае... Сьвет вялікі, а да мяне кожны дзень прыходзяць людзі прасіцца на работу. Магу абыйсьціся і бяз вас,—і эконо́м з цівунам ад'ехалі.

— Ня ўмееш ты ладзіць з парабкамі,—нэрвова адказаў эконо́м.—Не заўсёды крыкамі і пагрозамі возьмеш. Трэба часам і ласкай заахваціць да работы. Вось бачыш, я: на каго трэба—пакрычу і нават вон праганю, з іншымі ў мяне гутарка знойдзецца і парадку дам. Трэба ўмець жыць.

— А вось удовы ідуць.

— На сьнеданьне?—спытаў эконо́м.

— Так, паночку...

— Пара ўжо.

Эконо́м угледзеўся ў Рыгорыху. Прыгожая баба—вочы, стан, паходка—падумаў ён, і васьм лёс—палюбоўніца пана і разам з тым парабчанка, абвешаная рызмана́мі. Ня ўмела жыць. Трэба было быць лепшай да мяне—была-б ахмістрыняй.

Цівун перабіў думку эконо́ма:

— А што, пане эконо́м, хутка пачынаем сяўбу?

— На тым тыдні трэба пасеяць гарох і авёс,—са злосьцю адказаў эконо́м, нібы шкадуючы, што яго адарвалі ад прыемных мар.

— Ці пасьпеем?—як жнівеньская муха прыліпаў цівуну

— Трэба пасьпець...

* * *

Парабкі запрагалі коняй. Яны былі задаволены, што на гэты раз нават эконо́м не асабліва крычаў. А мо' вылічыць пры выдачы ордынарыі? Можна грошы не даплаціць? Чорт яго ведае, чым гэта скончыцца...

— А што, мужчыны, каб сёння сказаць, як прыедзе пан, пра ордынарыю і грошы.

— Что там казаць? Пайсьці ўсім грамадой і патрабаваць каб плаціў і кончана. Дакуль-жа цягнуць будзе?

— Па іншых маёнтках так і робяць. Гэта мы такія недарэкі,— сказаў паўлюк, завязваючы лейцы,— галадаем і маўчым. Толькі і ўмеем, што скінуць шапку ды слухаць, што пан гаворыць.

Едучы на поле парабкі канчаткова дагаварыліся ня ўзорваць вызначанай нормы.

Ад поўдня стаяў цівун над іх каркам і рознымі спосабамі падганяў—аднаго пахваліць, на другога пакрычыць, не дарма-ж вучыў эконома. Але парабкі праходзілі баразну ўпустую і падсьмейваліся. Сам-жа бачыць, што ня гуляем.

Надвечоркам парабкі наперакор цівуну пакінулі працу і рушылі дадому...

Выпрагаючы коняў мужчыны парашылі сёння-ж пайсьці да пана на грошы...

Да іх падышоў качагар. Нявысокага росту, хударлявы, бляды, шчокі ўваліўшыся, худыя жылістыя рукі, увесь замазаны мазутаю, ад чаго вочы асабліва блішчэлі—усё гэта рэзка вылучала яго сярод грамады парабкоў, твары якіх ад сіверу мелі буры выгляд, а шарачковая вопратка рабіла іх аднолькавымі.

Парабкі абкружылі яго цесным колам. Яны адчувалі некую блізкасьць да качагара, чакалі ад яго парады, дапамогі.

А ён нібы адгадаў думку парабкоў і пачаў расказаць пра барацьбу рабочых на фабрыках, парабкоў і вясковай беднаты ў маёнтках, няўдачы ў барацьбе і іх прычыны. Качагар заўважыў, што парабкі значна зьмяніліся. Яны не сьпяшаюцца дамоў, а з вялікай зацікаўленасьцю слухаюць яго і самі апавядаюць пра свае сутычкі з панам.

На пары стаенных жарабцоў пад'яжджаў фурман. Качагар, каб ня быць заўважаным, адвітаўся з парабкамі, неўзаметку штурхануў Паўлюка і пашоў да бровару.

Паўлюк здагадаўся, што «нешта ёсьць». Ён затрымаўся ў стайні, нібы папраўляючы загародку.

Вышаў. Азірнуўся. І хуткім крокам рушыў.

Каля чопу яго чакаў качагар. Ён адперазаў дзязгу, дастаў скрутак... Паўлюк, хаваючы запазуху, падміргнуў качагару:

— Будуць хлопцы рады, даўно ўжо ў нас ня было гэтае літаратуры...

— Што парашылі мужчыны? Калі пойдзеце па заробтак?

— Чакаем самага пана. Фурман вярнуўся са станцыі, казаў, што заўтра павінен прыехаць. Спуску не дадзем: альбо плата, альбо... забастоўка. Прынамсі такая думка ў большасьці...

— Так, браток, цяпер скрозь вастрэй ставяцца пытаньні. Сёньня бачыў хлопца з Гануцкага маёнтку. Там бастуюць ужо другі дзень...

— Э-э, калі так, дык і мы не адстанем...

З заводу выйшаў старшы майстар. Заўважыўшы яго, качагар кінуў Паўлюку і той пабрыў нацянькі дадому.

Па дарозе Паўлюк зайшоў да Язэпа. Каля Язэпавай хаты было некалькі чалавек парабкоў, якія гутрылі паміж сабою пра зароботак, пра забастоўку.

— Якая забастоўка?—спытаў Паўлюк.

— У Гануце парабкі кінулі працу,—як-бы з зайздасьцю сказаў Язэп.

— Вясковья дзяўчаты адтуль прышлі, дык кажуць, што ўсе, як адзін. Нават пастух не пагнаў.

— Трэба даведацца, ці праўда. Мала, што могуць гаварыць дзяўчаты,—папраўляючы абору, адазваўся Антось. Няхай зьбегае Язэп і будзем ведаць. У яго-ж там сваякі.

Язэп не супярэчыў. Накінуўшы лахаміду, ён зайшоў у хату да Паўлюка, той даў яму некалькі адозваў, і Язэп пакročыў у Гануту.

А назаўтра ледзь золак каля хат батракоў пачуўся гоман. Гэта цівун гнаў арфаваць збожжа для пасеву.

— Ня пойдзем на працу,—пакуль не атрымаем заробку, рашуча адмаўляліся парабкі.

Цівун доўга ўгаварваў, але дарэмна. Ніхто не рушыў з месца. І пашоў ён да эконома, як мыла зьеўшы.

А парабкі зусім пасьмялелі.

* * *

Прыехаў пан.

Роем варушыліся парабкі быццам перад бойкай ці навальніцай. Гоман то заціхаў, то ўздымаўся з такой сілаю, здавалася, што на іх напалі разбойнікі, рабуюць маемасьць, забіраюць жонак і дзяцей, а яны гатовы аддаць жыцьцё, але не папусьціцца.

Кабеты займалі не апошнія месца. Кожная лічыла патрэбным перакрычаць суседку ў сваёй крыўдзе.

— Час ужо ісьці па заработак,—некалькі разоў крычаў Паўлюк, але голасу яго ня было чутна.

Нарэшце, некалькі мужчын далучыліся да Паўлюка і грамада парабкоў рушыла да панскага палацу.

— Без заработку лепш не варочайцеся.

— Дзеці пухнуць з голаду,—крычалі жанчыны ўздагон, калі мужыкі адыйшлі ўжо на паўганей ад хат.

Парабкі падыйшлі да ганку палацу і сталі. Далей ня пойдзеш. Трэба чакаць. Выфранчаны лёкай, які прыехаў разам з панам, вышаў на ганак, зрабіў зьневажальную міну і запытаў:

— Каго трэба?

— Пана.

— Пан курыць сыгару і ня мае часу. Што хочаце?—усунуўшы рукі ў кішэні, спацыруючы па ганку, усміхаўся лёкай.

— Што ён выкручваецца?—пачуліся галасы. Парабкі пераглянуліся. Не да жартаў было ім і гутарыць з лёкаем ня мелі ніякай ахвоты.

Больш за гадзіну прастаялі парабкі. Чакалі, пакуль выдзе пан. І кожная хвіліна павялічвала іх абурэньне. Хоць і не ўпярышыню даводзілася «чакаць пана», аднак, сёньня, здавалася, што ён наўмысьля зьдзекуецца над імі.

Нарэшце вышаў пан. Высокага росту, выпешчаны, на твары чырвань. З вясёлаю ўхмылкаю падаўся з ганку да грамады парабкоў. Раптам стаў мяняцца ў твары. Нахмурыў бровы, углядаецца...

У шэрых вопратках, старых салдацкіх шапках стаяць нярухома парабкі. Пан бачыць тыя-ж твары, што ў 1920 годзе, перад прыходам Чырвонай арміі паўсталі... падзялілі маёнтак... Губы ў пана задрожэлі. Недакураная сыгара валіцца з зубоў. Ён хапаецца рукой за крэсла; яно скрыпіць... трашчыць... ножкі распаўзліся...

— Што, ізноў гэтае быдла бунтуе?—хрыплым голасам прашыпеў да эконома.

Эконом нібы ў знак згоды паціснуў плячыма.

— Няма боязьні нават перад сваім панам, ня скідаюць шапкі, а даўней... бывае за вярсту... станавіліся на калені.. Бацька ўмеў трымаць людзей у пакоры—слова за словам падзіў эконом, а кітрыя вочы яго пасьміхаліся.

Пан зморшчыў лоб. Ён зусім ня слухаў эконома, упіваўся ва-чыма ў грамаду парабкоў, распазнаваў.

Чаму яны так схожы з тымі... у склепе... сьвіст шомпала... уздрыгі скрыўленага цела... маўчаць... ні слова мальба, жалю... Адвезьлі ў бор.. Стрэл... Загадаў закапаць... А на другі дзень атрад паўстанцаў акружыў маёнтак... Гарэла гумно... Кінуў усё багацьце... Уцякалі з эскадронам жандараў... Быў забіт конь..

Ён чуй, што перастае ўладаць сабою. Яго агарнуў страх.

— Што вам трэба?—немым голасам крыкнуў пан.

— Добры дзень пану,—і некалькі шапак паднялося ўгору, але зараз-жа ізноў апынуліся на галовах.

Нібы цэбар вады хто ўзьліў на пана. Ён ужо саскочыў са сходкі, але раптам схамянуўся.

— Чаго прышлі?

— Прышлі да пана па заробтак. Эконом ня плаціць, ордынары не дае, няма чаго есьці.

— Як гэта, не дае? Я, я ўсё даю: кватэру даю, дровы даю, хлеб даю, грошы даю. Чаго-ж вы больш хочаце?—пан прыняў звычайны выгляд гаспадара-«дабрадзея».

— Але-ж ад каляд не заплочана і ордынары за два месяцы не давалі,—заварушылася грамада парабкоў.

— Жонкам, што лета жалі, да гэтага часу ня плочана.

— Усё заплачу, толькі каб вы былі людзьмі,—раставіўшы ногі гаварыў пан.—Ня слухайце бунтаўшчыкоў-большавікоў. Мне эконом гаварыў, што вы лянуецца працаваць, бунтуеце, цівуна ня слухаеце. Праганю вон усіх! Што вы мне ласку робіце, ці што? Плачу за работу! Людзі просяцца, каб прыняў, даў кут і кавалак хлеба. І працаваць будучь.

Ён падняў галаву, каб прыкінуць на вока, колькі ў грамадзе парабкоў.

— Што, і ўдовы прышлі?—толькі цяпер заўважыў пан парабчанак, якія стаялі паводдаль ад парабкоў.—Вось бачыце, а ня выкідаю ўдоў з хат. Я—«чалавек цяперашняга часу», даю работу і прытулак, хто сумленна хоча працаваць,—хваліўся пан, а твар яго распываўся.

— Але-ж, панок, удовы працуюць як і мужчыны, а плата на-палову меншая. А састарэюць—пойдуць жабраваць і памруць, пад плотам—адазваўся стары Сымон, які з дню на дзень чакаў, што яго выкінуць.

— А што ў мяне багадзельня, ці што?—уставіўся пан на Сымона.—Мне патрэбны такія людзі, якія могуць працаваць, а выгадуйце дзяцей, каб на старасьці кармілі вас.

Абураны пан пашоў у свае пакоі.

На ганку шаявіўся эконома з кухарам, які нёс вядро і кошык. Адразу ўся грамада падзьвінулася бліжэй да эконома.

— Ну, вось што, мужчыны,—кажа эконома,—сёньня грошы няма дам, няма ў пана грошы, атрымаеце іх праз тыдні тры—чатыры. Ордынарыю (заплата збожжам) я сказаў цівуну, каб заўтра пачаў выдаваць. А цяпер па чарцы, падыходзьце!—як-бы прачытаўшы загад скончыў эконома і адвёў вочы ў бок.

— Але дакуль-жа гэта будзе? Пану патрэбны грошы, а нам не патрэбны? Ужо больш за паўгода як золты быў у хаце. Жонцы, што жала, не заплацілі, дзецям за ўсё лета працы не заплацілі, мне ня плоціце... Дакуль-жа чакаць? Давайце сёньня заробленыя грошы і кончана. Хварэе яна няхай з панскай чаркай. Яна праз бакі вылазіць, а мы, як тыя дурні, за чарку ўсё гатовы аддаць. Няма што, досыць, плацеце! Праўда, мужчыны?

— Праўда, праўда...

— Так...

— Даволі чакаць...—азваліся з грамады.

— А, дык гэта ты, Паўлюк, бунтаўшчык-бальшавік? Гэта ты намаўляеш парабкоў да бунту? Добра... Прыходзь праз гадзіну, атрымаеш рашчот і каб да раньня вызваліў кватэру...

Хвіліна цішы. Эконома падшукваў слоў і набіраў сілы; рукі калаціліся ад злосьці. Ён схапіў конаўку, бразнуў яе аб ганак, памеціўся сходзіць, застанавіўся...

— Вон з маёнтку, бунтаўшчык, бальшавік! Вон, каб тваёй нагі тут ня было. Ты бунтуеш людзей проці закону, супроць Польшчы—ты бальшавіцкі агент! Вон, зараз-жа выносься за браму, асьцяргванела роў эконома.

Гнеў эконома ўзрастаў. У грамадзе пазіралі адзін на аднаго і скоса на Паўлюка. Усе чакалі, а мо' хто заступіцца, мо' хто хоць што скажа ў абарону Паўлюка. Ды як-жа можа быць іначай? Паўлюк сказаў тое, што думалі ўсе. Няўжо ніхто не падтрымае?..

Наўкол было ціха, як у магіле... Паўлюк церабіў невялікую русую бародку; старая салдацкая яшчэ з часоў вайны шапка насунулася на вочы. Ён спадылба акідаў балючым поглядам дакору сваіх таварышоў. Яны вінавата апускалі вочы ў дол, нібы шукалі

на зямлі прычыны іх баязні, прычыны нясьмеласьці і нявольніцкай пакоры.

— Што ты зробіш? Жонка, дзеці ды і кутка нідзе не дастанеш. Альбо запякуць у вастрог...—нібы з-пад зямлі пачуўся голас Мікіты, які заўсёды ўсьміхаўся, хоць было і не да сьмеху.

— Так, жонка, дзеці,—уздыхнуўшы прагаварыла некалькі чалавек.

Гэта нібы ўзбудзіла Паўлюка са сну. Ён ганарліва падняў галаву і на ўвесь голас стаў гаварыць:

— Жонка, дзеці—усе нявольнікі. Досыць! Трэба рваць ланцугі няволі! Што варта цяперашняе жыцьцё?

— А дзе ты дзенешся?—з насьмешкай запытаў цівун.

— Дзе дзенуся? Наймуся да другой п'яўкі. Ці горш ці лепш будзе, ня ведаю.

Словы Паўлюка, як электрычны ток, зрушылі парабкоў і грамада замітусілася, з рашучай настойлівасьцю загаварыла ўся разам:

— Так, плаці грошы...

— Даволі здзекаў...

— Чаркай не падкупіш...

— Кожны раз валаводзяць...

— Давай сюды пана...

— Кідайма працу...

— Душыць іх трэба...

Абурэньне грамады ўзрастала. Замітусіліся людзі. Двор ажыў, як ніколі. Здавалася, што грамада кінецца зараз на эконома, пераверне ўвесь палац дагары нагамі. Для літасьці тут ужо ня было месца.

Эконом, убачыўшы, што непэраліўкі, уцёк у пакоі, замкнуўшы за сабою дзьверы. Цівун прытуліўся ў кутку, як пабітая сабака, і скоса паглядаў на парабкоў. Кухар паціскаў плячыма і ніяк ня мог зразумець, чаму мужчыны адмовіліся выпіць.

Доўга яшчэ стаяў гоман. Ніхто не хацеў ісьці, але і ня ведалі, што рабіць. Сьціснуўшы кулакі, пагражалі пану. Некаторыя наважыліся параўняць косці цівуну. Паўлюк стрымаў; вочы яго іскрыліся, ён супакойваў грамаду, хоць быў вельмі здаволен, што ўсе істаяць гарой.

— Пойдзем, мужчыны, у завод, да рабочых, параімся з імі,—сказаў Паўлюк.—Няма чаго чакаць ласкі пад панскім ганкам.

Дамінік і стары Барнась спачатку вагаліся: застацца?—Здрадзіць таварышом па працы? Выклікаць іх нянавісьць да сябе і сваёй сям'і?—Немагчыма. Як-жа глядзець пасья ў вочы?.. Пайсьці?—Разгнявіць пана? Боязна: выкіне з хаты, пазбавіць працы. Дзе тады дзецца? І разам з усёю небясьпекаю за заўтрашні дзень адчувалі глыбокую супольнасьць інтарэсаў.

І ніводзін з іх не рашыўся застацца.

Панскі ганак з цівунам і кухарам паволі адплывалі ўсё далей і далей. Дарэмна цівун, пасьмялеўшы, зваў на конаўку сырцу (неачышчанага сьпірту), дарэмна кухар шкадаваў, што прападзе па лусьце хлеба і па паўселядца. Ніхто не вярнуўся.

Дарагой усе хвалілі Паўлюка.

* * *

На заводзе заступала другая зьмена. Некалькі рабочых з качагарам былі на дварэ і весела спаткалі грамаду-парабкоў.

— Што гэта вы, браткі, такім роем сёння прышлі?

— Асушыце, як відаць, усе чопы—пажартаваў качагар.

— Не да гэтага нам,—набліжаліся парабкі і заглушалі адзін аднаго.

— Крывасмокты гэтыя...

— Пакутуй, пакутуй, а як плаціць...

— Бунтарамі абзывае...

— Нацярпеліся, даволі...

— Вастрогам страшыць...

— Ня пойдзем на работу...

— Ды вы ня ўсе разам, няхай хто-небудзь адзін вытлумачыць толкам, у чым справа,—акідаючы прыхільным поглядам грамаду, сказаў качагар, углядаючыся ў расчырванелыя твары парабкоў.

— А справа, як відаць, цікавая,—азначыў адзін з рабочых.

— Паўлюк, раскажывай,—крычалі парабкі, а кожны хацеў сам крычаць, крышыць, ламаць, біць.

— Пайлюк насупіў бровы і вылажыў усё, як на талерку.

— Э-э, ды ў вас, браткі, цікавыя рэчы. Малайцы, што адмовіліся выпіць і зьесьці па паўселядца. Гэта добрая рэч, калі сьвядома парываеце з старым нявольніцкім звычаем.

— Ну, а што вы думаеце цяпер рабіць?—з бацькаўскай клопатай запытаў качагар.

— Баставаць,—вырвалася з грудзей.

Качагар закашляўся, глыбока ўздыхнуў, акінуў поглядам грамаду парабкоў, вочы пераселі на завод, панскі палац і ахапілі вялікія абшары панскага поля і сенажаці...

Схамянуўся. Вочы гаварылі: усё гэта наша, усё пахне нашай крывёю і потам, а ўзяць яго мы ня ўмеем. А сіла мы... Мы ўсё...

Думка яго цяпер была аб Беластоку. Успаміналіся першыя гады працы на фабрыцы, шэраг забастовак. Кожная з іх ярка выяўляла малюнак зацятай незамірнай барацьбы працы з капіталам... З фабрыкі выкідалі рабочых-рэвалюцыянераў. Уступленне ў шэрагі камуністычнае партыі Заходняй Беларусі. Ізноў забастоўкі. Дэманстрацыі. Бойка з поліцыяй. Арышт. Дзікае катаваньне на допыце. Астрог. Фашысцкі суд. Астрог. Галадоўкі. «Воля», ізноў дэманстрацыі і бойка з поліцыяй. Уцёк з-пад арышту. Барацьба з ненавіснымі яму пэпээсаўцамі і беларускімі нацыянал-фашыстамі. КПЗБ паслала ў раён для наладжваньня сувязі і арганізацыі ячэек у маёнтках. Паступленне качагарам. Праца сярод батракоў і вясковай беднаты. Тайныя сходы, нарады.

Усё гэта маланкай прамільгнула ў памяці. Усё жыццё запоўнена барацьбой... і бурліла, нібы заклікала:

Сьмялей наперад, перамога за намі.

Успомніліся хвіліны сумніву ў здольнасьці парабкоў і вясковай беднаты змагацца з эксплёататарамі і цяпер рабілася неяк балюча за тыя хвіліны.

Так, яны менш арганізаваныя, больш цёмныя і адсталыя за фабрычных рабочых, але-ж інтарэсы нашы аднолькавыя, мэта наша адна: скруціць галаву эксплёататарам і пабудаваць новую соцыялістычную грамаду.

Усхваляваныя парабкі сьціскалі кулак, пагражалі ў бок панскага палацу. Кожны нешта гаварыў, але што—дзяжка было разабраць. Яны нібы вырваліся з пятлі, скінулі з плеч увесь цяжар доўгатэрміновай няволі, пачулі сябе людзьмі і няведамая да гэтага часу нянавісьць да ўсіх прыгнятацеляў-эксплёататараў узнімала, заклікала да рашучай бойкі. Хацелася помсты за здзек, за ўсе пакуты. Вось зараз ісьці душыць, рэзаць...

Доўга парабкі гутарылі з рабочымі і ўжо цямнела, калі разыходзіліся па хатах.

Чаму рабочыя лічаць, што забастоўка добры спосаб барацьбы.

Ну што гэта за барацьба? Кінуў работу і сядзі дома. Во, каб гумно альбо сьвіран спаліць, пана ці эконома задушыць! Вось гэта адразу відаць. А тут сядзі, чакай, як доўбні, што прыдуць выкідаць з хаты...

* * *

Паўлюк пацерабіў каля паясьніцы і паплёўся разам з парабкамі дахаты.

Яго з плачам спаткала жонка.

— Што ты робіш? Дзяцей хочаш асіраціць і мяне бяз прытулку пакінуць? Дзе-ж я падзенуся? Гэта-ж цівун прыходзіў і загадаў выбірацца з хаты зараз-жа. А што я буду рабіць з кароўкай, дзе яе пастаўлю,—галасіла жонка Паўлюка.—Калі думаў гэтак рабіць, дык начорта было тады жаніцца, дзяцей пладзіць?

Пэўне яшчэ доўга прычытала-б Паўлючыха, каб ня прышоў у хату парабак Антоць.

— Што гэта твая баба так рассакаталася? Аж каля аборы чуваць.

— Вядома баба.

— Ня мае слыху, як відаць. Нябось мая гэтак ня раўла-б, зараз адперазаў-бы дзягу і так зрэзаў, што да сёмухі мацала-б.

— Яе цівун настрашыў. Прыходзіў з хаты выкідаць рызманы...

— Не... не... я ня вытрываюю...—і Паўлючыха схапіла з ложку посьцілку і пабегла да панскага палацу.

Нясьмела падыходзіла баба. Ціха шаптала «Здравась Мар'я». Калі ўжо ўзышла на ганак, яе агарнуў такі жах, што ўся калацілася, як у трасцы. Хацела ўжо вярнуцца. Толькі намецілася, як на ганку зьявіўся эконом.

З дзікай усьмешкай ён спаткаў яе, вочы яго набеглі крывёю.

— Чаго, быдла, цягаешся каля панскага палацу?

Паўлючыха да ног.

— Панок, пашкадуй, не сіраці дзяцей...

— Маёнтак хочаце адабраць,—скрозь зубы прашыпеў эконом. Хлыст, расьсякаючы паветра, гуляў па сьпіне Паўлючыхі.

— Пашкадуй, ня губі, енчыла баба і голас яе рабіўся цішэйшым, упалым.

— Выкінуць яе з ганку,—загадаў асьцервянела эконом лёкаю.

Цівун падхапіў зьбітую да няпрытомнасьці кабету за каўнер кашулі, звалок з ганку і кінуў на зямлю.

З рубцамі ад хлыста, з сінцамі ад штуршкоў нагамі, прыдушаная цівуном, з паўгадзіны ляжала самлелаю.

Ачнулася. Усё круцілася... з носа лілася кроў. Устала. Хістаючыся падыйшла да ганку.

— Так... дзед працаваў на пана—яго білі, бацьку і маці білі, мяне б'юць. А за вошта? За нашу цяжкую працу. Паўлюк не вінават. Ну, і помніце, гадаўё, сама перарэжу глотку...

А я яшчэ пацеры гаварыла... вось дурная, што яны тут дапамогуць.

Так меркавала жонка Паўлюка, падыходзячы да хаты.

Паўлюк сядзеў на нарах, падпёршы локцем галаву, і нешта думаў. Антося ўжо ня было. Жонка падышла да Паўлюка, ветліва паглядзела на яго і, прыблізіўшыся са сьлязамі на вачох, загаварыла.

— Паўлю, родненькі, ты не вінават. Пэўне так трэба. Я ня буду табе перашкаджаць, буду дапамагаць, ня злуйся. Можна як-небудзь і выкідаем, дажывем да лепшых часоў. Ня сумуй.

— Ды я ня сумую, але вось дрэнна, што выкіне з хаты ды не заплаціць. А хлеба ў нас толькі на два дні і ні гроша за душою. Работы нідзе. Ну ты-ж відаць бегала да пана, што ён табе сказаў—усьміхаючыся пытаўся Паўлюк.

— Нічога... абсьцябаў бізуном і загадаў цівуну сьцягнуць з ганку.

Паўлюк падскочыў, глянуў на жонку. Толькі цяпер ён заўважыў яе сінцы і акрываўлены твар.

— Дакуль-жа будуць зьдзекавацца над намі? Калі гэтаму настане канец? Калі?

Ён сьціснуў кулакі.

— Эх, ня ўмелі біць ланоў! А быў час! Якія-ж мы яшчэ дурныя, цёмныя.

— Супакойся, Паўлючок, лепш скажы, што будзем рабіць, калі выкінуць з хаты. Дзе шукаць прытулку?

— Якое там супакоішча... Трэба рэзаць, душыць, страляць, вешаць пана, эконома, ксяндза, усіх, усіх, хто жыве чужой працай...

— Не хвалойся, Паўлючок, сядзь. Ты пэўне нічога ня еў, а я бульбы прыгатавала ды і саладухі яшчэ з конаўку будзе. Садзіся...

Паўлюк ня ўзяўся за яду. Дакучлівая думка сьвідравала галаву: што рабіць, куды дзецца?

— Ну, але трэба ісьці... калі прыдуць выкідаць—не прасіся, ня трэба панскай ласкі. Прыме хто-небудзь з вясковай беднаты на які тыдзень, а там будзе відаць, што далей рабіць... Ну дык трымайся, ні слова ні пікні. Астрогу не мінаваць. Але я нічога не баюся. Рашыўся на ўсё. Дзеці можа з голаду не памруць, аддасі пастушкамі, а сама будзеш як-небудзь кідацца.

Жонка ўздыхнула.

— Так, буду цярпець, а можа як і пражывем. Іншага шляху няма... А ты куды?

— Я-ж у забастовачны комітэт. Толькі маўчы, нікому...

* * *

Сьцямнела. Скрыпяць завадзкія вароты. Людзей у шэрых сярмяжках і лапцёх спатыкаюць рабочыя, замураныя дзэгцем і сажай. Праводзяць паміж высокіх штабляў торфу і ўпускаюць у бакавыя дзьверы заводу—сушылку. Бяз рыпаньня адчыняюцца дзьверы і калі ўжо прышлі апошнія парабкі Гануцкага маэнтку, ціха ляснуў ключ. Рабочы сушылкі застаўся вартаваць на ўсякі выпадак.

— Распранцесься і сядайце бліжэй,—сказаў качагар і сам першы скінуў сваю зашмальцаваную сьвітку.

З рыжаю барадою мужчына гадоў 40, высокі, шырокакостны, расхістаўшыся, вытаркнутыя косьці на плячо, здавалася ледзь утрымлівае скура. Ён цьвёрдым упэўным голасам стаў першым расказваць пра выбух забастоўкі ў Гануцкім маэнтку.

— Мы ўжо ня мелі больш сілы цярпець. Альбо памерці змагаючыся, альбо памерці ад непамерна цяжкай працы і голаду. Мы выбралі першае, жыцьцё нас навучыла, рабочыя дапамагалі арганізавацца і выбраць правідловы шлях, на які заклікала камуністычная партыя. Мы на яго ўзыйшлі і не адступім.

Вочы яго гарэлі, пачынаў хвалявацца, парывістымі рухамі рук стараўся дапаўняць свае словы.

— Нас штодня агітуюць зьдзекі і сваволье паноў, здань галоднай сьмерці. Мы кожны дзень пераконваемся, што толькі самі барацьбою даб'ёмся вызваленьня.

— Цяжкія варункі. Трэба змагацца... Жахлівая нэндза, галота. Безземелье, беспрацоўе. Голад. Рызманами прыкрытыя сланяюцца людзі, шукаюць працы-хлеба... Жабруюць. Чаго просяць? У каго? Заплаціць ім за працу? Вярнуць адабранае? Сумленьне крыва-

смокаў-эксплэататараў спакойна. У іх ёсьць толькі жывёльны страх—за дзень расплаты. Эх, дзень расплаты!

Так думаў качагар. І гэта думка ўздымала яго. Ён слухаў аб тым, што ўжо добра ведаў, на што паклаў шмат працы, каб узбудзіць, арганізаваць, загартаваць, падрыхтаваць да рашучых боек.

— Я якая тут духата, хоць кашулю круці,—выціраючы рукавом пот сказаў Язэп.

— Во яшчэ паніч, прывыкай да ўсяго,—азваўся Паўлюк, хоць у самога душыла грудзі і кружылася ў галаве, і таксама абцёр лоб.

Доўга яшчэ радзіліся парабкі з рабочымі. Было ўжо далёка за поўнач, калі адна за адною пазьнікалі постаці ў цемні.

* * *

Гручаць тарантасы, шэпчуць карэты.

Панскі палац зіхаціць у агні.

Гнуцца сталы ад віна, лікёраў, розных страў.

Сённяя пан дае бал. Пазьяжджаліся панічы і паненкі з суседніх маёнткаў. Тут-жа ксёндз, начальнікі поліцыі і дэфэнзывы, войт, асаднік—комэндант стральцоў і іншыя госьці.

— «Яшчэ Польска ня згінэла»...—раве напіўшыся войт—беларускі кулак, а з яго паны сьмяюцца, жартуюць.

Гаспадар, успомніўшы пра парабкоў, бярэ за руку комэнданта поліцыі, кліча эконома. Нарада кароткая.

— Пазваніць, прышло колькі трэба, поліцыі хопіць,—з ухмылкаю кажа комэндант.

Пан здаволен. Цісьне руку комэнданта, пакідаючы ў ёй «Касьцюшкі».

— Мы парадак і культуру заўсёды гатовы абараніць ад цёмных хамаў-быдла,—і падбародак комэнданта ўпаўзаў у абвіслаю сытую шыю.

Да раньня іграла музыка, чутны былі п'яныя песні... Паны весяліліся.

* * *

— Не хацелі есьці хлеба... жыць у цёплай хаце... Бунтуеце. Пажывіце на свабодзе пад плотам. Пагаладайце. Прасіцца будзеце. Куды вас прымуць?—зьдзекаваўся цівун.

Паўлючыха моўчкі зьбірала лахманы, абхувала дзяцей... Ні слова просьбы... Ні сьлязінкі...

Цівун не ўпаршыню выкідаў парабкоў з хаты. Ён прывык чунь просьбы... плач... і ў гэтым адчуваў асаблівую асалоду... Весела пасьвістваючы ён канчаў сваю працу і быў спакойным. А тут... магільная цішыня... Нават дзеці ня плачучь, хоць іх паднімаюць сонных... Першы раз за ўвесь час службы цівуном ён падумаў: ганебная мая служба... што чакае мяне? І нібы мароз прабег па яго сьпіне. Закалаціўся.

Выкінуўшы апошнія манаткі, ён выхапіў ключ, замкнуў дзьверы і кінуў на разьвітаньне:

— Дабранач!

Маўчаньне... Дзіўныя людзі... страшныя...

Парабчанкі суседкі клікалі Паўлючыху да сябе. Кабеты пусьцілі сьлязу:

— Хоць дзетак дай, што яны вінаваты.

— Ніхто не вінават,—перабіла Паўлючыха.—Ні Паўлюк, ні я, ні вы...—Яны...—паказала рукою на палац. Я-бы з дарагой душой, але шкадую вас, бо з вамі зробіць тое-ж, што і са мной.

Угаворы суседак не памаглі. Паўлючыха да раньня з дзецьмі праседзела на вуліцы, а раніцою іх прыняў у хату вяскowy пастух.

* * *

Ужо тры дні парабкі ня выходзяць на работу. Маёнтак запруджан чорнымі груганамі. Ловяць парабкоў, пад руляй карабінаў вядуць на працу.

Выгналі некалькі пар у поле. Поліцыянты на конях вартуюць пры кожным парабку, падганяючы ў працы. Жоўтыя барозны, коні ў мыле. Ламаюцца плугі, рвуцца пастромкі. Поле пусьцее...

Назаўтра такое-ж паляваньне за парабкамі. Ловяць, гоняць у стайню, а парабкі на гэты раз пасталі каля жолабаў і ні з месца. Як толькі падыйдзе поліцыянт, яны пугаўём пачынаюць дразніць коняй. Коні брыкаюцца, поліцыянты ня могуць даступіцца.

А ў панскім пакоі чакалі вестак. Комэндант поліцыі сядзеў на мяккім крэсьле і барабаніў пальцамі па сталю. Старшы шпik складаў свае пляны і расказваў апошнія навіны, што ён чуў аб забастоўцы. Пан нэрвова шпацыраваў па пакоях, спыняўся ля вакна,

углядаўся. Ён быццам ня чуў, што гаварыў шпiк i пра сябе мармытаў:

— Ня відаць дыму, стаіць завод. Час сеяць, а на полі ні жывой душы. I трэба-ж, быдла гэтае так згаварылася, што нават з вёскі галечка ня хоча ісьці на работу... Здаволіць парабкоў?.. Нельга... Яны тады пачуюць моц. Дзе-ж мой гонар... Трэба паказаць, што я гаспадар. Я іх зраблю пакорлівымі... за вярсту будуць скідаць шапку... голадам змару... у вастрогі пазаганяю... пастралю...

У дзьверы стукнуў поліцыянт. Лягнуўшы абсацамі, адрапартаваў:

— «Жывых нельга выправіць на работу, не здаюцца».

Комэндант вачыма паказаў на дзьверы. Пан выхапіў рэвольвэр з кішэні, пакруціў яго ў руцэ, паглядзеў абойму.

— Пойдзем,—сказаў пан да комэнданта.

У стайню пан не ўвайшоў, а ўскочыў. Коні грызучь жолабы, бразгаюць ланцугі. Поліцэйскія з вінтоўкамі туляюцца поўз коняў. Парабкі—хто стаіць, а хто сядзіць у жолабе ці на жолабе.

Пан калаціўся ад злосьці. Ён загадаў поліцыі ўзяць хоць аднаго парабка. Поліцэйскія, ціскаючыся, сталі падыходзіць, а коні з абодвух бакоў дружна брыкалі. Здавалася, што яны былі ў саюзе з парабкамі супроць гаспадара-эксплёататара.

— Што рабіць,—меркаваў пан, выпучыўшы вочы на поліцэйскіх, якія ўцякалі ад конскіх капытоў.—Страляць? Каля стайні, бач, грамада рабочых, могуць кінуцца... бараніць... Уласнае жыццё ў небясьпецы...

— Выходзьце з маёй стайні, бунтаўшчыкі,—зароў пан ва ўвесь голас.

— Адпраў поліцыю з маёнтку—мы выдзем,—з розных канцоў стайні адказалі парабкі.

— Мы бастуем, а не бунтуем,—крычалі з грамады рабочыя. Нас тэрорам ня зломіш.

Поліцэйскія нерашуча паглядалі на пана і нібы гаварылі:

«Справіцца з імі цяжка».

Пан падышоў да комэнданта поліцыі і загадаў яму замкнуць стайню з парабкамі і сачыць, каб ніхто ня ўцёк.

— Змару голадам—згодзяцца. А не...

Атрад поліцэйскіх вышаў са стайні і абкружыў яе з ўсіх бакоў. Комэндант поліцыі намеціў, дзе паставіць кулямёты...

Надыходзіла ноч. Качагар раіўся з рабочымі. Вылучылі варту.

Парабкі, замкнутыя ў стайні, сьцягвалі жэрдкі, каб ладважыць дзьверы. Яны маўчалі. Кожны адчуваў, што блізіцца час пагібелі. Надзея толькі на рабочых...

— І як гэта здарылася, што мы самі сябе запёрлі ў пастку,— ціха азваўся Язэп.

Яму ніхто не адказаў. Кожнага грызла думка: што будзе праз гадзіну, праз хвіліну.

— Вароты можна скінуць,—шаптаў Сымон,—з таго боку, дзе павець...

Парабкі абгледзелі, павесялелі.

— Тут высадзім...

Пад сьцяной капаліся ўтрох.

— Добра, што хоць сахор ёсьць,—казаў маладзейшы з іх,—рукамі не далі-б рады.

— Папрабуй, можа ўжо вылезеш? Лёх ёсьць.

У поўнач праз лёх выпаўз чалавек. Каля колаў і плугоў ён дапоўз да плоту і прапаў у цемры, стайня ўжо далёка. Ня чуто гутаркі поліцэйскіх.

— Стой,—і моцная рука схапіла яго за каўнер.

Ён усхапіўся:

— Жывым ня здамся.

Чалавек ціха засьмяяўся і ўзяў яго за руку.

— Язэпка, гэта ты?

— Я,—зьдзіўлена адказаў Язэп, пазнаўшы голас качагара.

Язэп у двух словах перадаў, што робіцца ў стайні, а качагар—што на волі.

Качагар сказаў умоўны знак, калі павінны высадзіць дзьверы.

Язэп поўз да стайні... Ён ужо быў каля самага лёху, калі пачуў, што набліжаюцца поліцэйскія. Яны спыніліся, дастаюць папяросу. Сэрца Язэпа перастала біцца. Заўважаць і ўсё прапала.

— Ня маю сярнічак.

— І я ня маю,—адазваўся другі поліцыянт, і яны накіраваліся да вугла, дзе стаялі вяртаўнікі каля пулямёту.

Язэп пралез праз лёх. Яго падхапіў Антось, які не адыходзіў ад сьцяны з таго моманту, як Язэп выбраўся адтуль.

— Язэпка, ну што-ж ты даведаўся. Як рабочыя,—крычаў ён.

Язэп заціснуў яму рот. Грамада парабкоў абкружыла Язэпа і ён расказаў аб усім, што яму перадаў качагар.

— З рабочымі не прападзем,—важна зазначыў Антось...

* * *

Па вёсках пайшлі чуткі, што пан маніцца спаліць стайню з парабкамі. Заблішчэлі косы, сахоры. Бедната ўзбройвалася.

Ад усходу сонца зьбіралася грамада. Поліцыя прабавала загарадзіць дарогу ў маёнтак, але грамада расла. Новыя сотні падыходзілі з іншых вёсак... націск рабіўся большым і нарэшце поліцэйскія прымушаны былі адступіць.

Рабочыя спаткалі двухтысячную грамаду вясковай беднаты баявымі рэволюцыйнымі сьпевамі.

* * *

Старая Сымоніха выйшла з хаты. Вочы жмурыліся і выціскалі сьлязу за сьлязою. Яна абціралася падалом, застанавіўшыся ў нейкім здзіўленьні...

«Дзе я бачыла... Калі гэта было?..» капалася ў памяці старая... Двор мітусіцца ад людзей рознага ўзросту мужчын і кабет... усё сьпяшаюцца... крычаць... «Так, бачыла, бачыла... Скінулі цара... Вясковыя мужыкі з вінтоўкамі ў салдацкіх вопратках разьбівалі вайсковыя склады... Паны ўцякалі... Ох, як-жа добра тады жылося... Няўжо і цяпер скінулі?.. Пэўне скінулі... прышла нарэшце пара і на польскага цара... А кос, кос. У пана многа касцоў, але гэтулькі ня бачыла, як живу... Косы, сахоры... усё перамяшалася... Што гэта чырвонае? Ці не ад сонца ў ваччу? Не... не... чырвонае палатно... а як-жа высока над галовамі...»

Сымоніха сабрала ўсе сілы, каб і самой прыстаць да вялікага натоўпу. Яна забылася, што зьбіралася зайсьці да Антосіхі да ведацца пра старога. Адчувала, што ўся грамада зраслася, зьлілася ў адзін вялізарны ком і баялася застацца самою...

«Ай-яй-яй, во людзей! Няма канца... І яшчэ ідуць і ідуць. Што

яны пяюць? Чаму так хочацца і мне пець, нібы я памала-
дзела»,—думала Сымоніха.

Яна ўбачыла Рыгорыху. Пасмы валасоў выбіваліся ў яе з-пад
старой хусткі, расчырванелая.

— Б'юць паноў,—звяярнулася Рыгорыха да Сымоніхі.

— Дзе?

— Усюды б'юць, у Гануцкім маёнтку б'юць у... мястэчку
б'юць скрозь... скрозь...

Рыгорыха была задаволена, што яна шмат ведае і працягвала
далей:

— Сотні... тысячы... мільёны... мільёны сотняў з косамі, сяке-
рамі... шась... шась!.. і ніводнага пана.

— Як-бы гэта і мне старой даступіцца... Зарэзала-б сярпом...
гадзюку... а пасьяля...

У натоўпе засмяяліся. Кабеты аглянуліся...

— Не, цётка, яшчэ ня скрозь паўсталі мільёны... Паўстануць,
тагды сапраўды будзе... Шась!.. усім паном,—казаў высокі
мужчына.

Натаўп накіраваўся да стайні. Здавалася, што гатовы кінуцца
з тольмі рукамі на кулямёты...

Поліцэйскія нервова азіраліся на бакі... у іх вачох быў страх
перад стыхійнай сілай грамады, хоць і бязбройнай... Чулі сябе
слабымі, няпэўнымі, паглядалі бездапаможна адзін на аднаго,
на вінтоўкі, на кулямёты. Гэта ня выратуе... там сіла... а мы...

І ў шэрагах поліцэйскіх нарасталая нерашучасьць.

Пільнае вока качагара ня ўпусьціла гэтага моманту:

— Наперад, за мной...

Яго словы заглушыў моцны стук высаджаных дзвярэй.

— Ура!—наступаючы на стайню крычыць грамада.

— Ура!—адзваюцца парабкі, выходзячы з стайні.

Поліцыянты так перапалохаліся, што стрэліць ніводзін не
пасмеў. Вінтоўкі выбівалі з іх рук. Толькі некалькі поліцыянтаў
пасьпела ўцячы.

Маладыя хлопцы, адабраўшы вінтоўкі і кулямёты, выцялі
некалькіх поліцыянтаў па твары.

— Не чапаць,—крыкнуў качагар.—Не яны галоўныя ворагі.

Хлопцы пакасіліся на качагара, але паслухалі.

Пажоўкляы, з пасохлымі губамі і разам з тым энэргічныя

парабкі (кідаюцца ў абдымкі. Да іх падбягаюць дзеці, жонкі, таварышы. Радасьць, сьмех, сьлёзы.

Качагар ускочыў на кары. Ён стаяў нібы выліты... Васковы твар. Паднімае руку ўгару.

— Ура!—вырываецца з грамады.

І з тысячы грудзей узьнімаецца:

«Паўстань, хто з голаду век пух...» Яно моцным водгульлем адбіваецца на заводзе і нясецца да хат парабкоў... да вёсак.

— Першая перамога ёсьць,—кажа качагар.—Мы вырвалі нашых братоў з жудасных мук пагібелі... Але вораг жыве... заўтра, пазаўтра многіх чакае расправа... Наш баявы саюз...

— Пакончыць з душагубамі,—зьлітым комам галасоў гучэў натоўп. Падняліся ўверх косы, сахоры.

— Надыходзіць час, мы пакончым. Паўстануць тысячы, мільёны...

Магутнае «ура» заглушыла словы качагара і грамада з рэволюцыйнымі сьпевамі накіраваліся да заводу.

* * *

А ў панскіх пакоях увіваецца чорная гадзіна... Пан падышоў да камэнданта поліцыі і ўпарта ўставіўся яму ў вочы. Глыбокія зморшчыкі прарэзалі яго лоб.

— Нічорта ня варта поліцыя. Куча баб голымі рукамі адабрала зброю...

— Але...

Пан перабівае:

— Заставацца бязьдзеіным нельга. Загадаць набіць вінтоўкі, надрыхтаваць кулямёты... гранаты.

— Я раю...

— Я ведаю,—з націскам гаворыць пан,—што вы раіце ўцякаць, напасці ноччу... Мне гэтага мала... Гэта вы робіце штодня, ды ці-ж гэта памагае? Галыцьба бунтуецца ў горадзе... бунтуецца ў маёнках...

— Што-ж рабіць?

Пан узьлёў камэнданта за руку, сьціснуў зубы і прашыпеў.

— Даць некалькі залпаў у натоўп... Адступіць да мястэчка... тэлеграфавачь... паўсталі супроць Польшчы... раззброілі поліцыю... бальшавікі.

— Зразумеў,—сказаў комендант, насупіўшы бровы.—Даю за-
гад... і, схапіўшы шапку, вышаў з палацу.

Парабкі заўважылі, што набліжаецца поліцыя, і стаялі жалез-
най сьцяной.

Залп!—сьцяна грамады закалыхалася, валяцца людзі... крык...
енк... стогн...

Яшчэ залп!

Але на гэты раз з грамады быў адказны стрэл з адабраных
кулямётаў і вінтовак.

Сярод парабкоў было некалькі былых чырвонаармейцаў, якія
«на ўсякі выпадак» таксама падрыхтаваліся і занялі добрыя
позіцыі.

Адказны стрэл быў нагэтулькі ўдалым, што ў шэрагах поліцыі
параненыя кідалі вінтоўкі... Гэта выклікала поўную демораліза-
цыю і, адстрэльваючыся, хоць за імі ніхто ня гнаўся, поліцэй-
скія ўцякалі да фурманак...

Доўга яшчэ чутны было стрэлы поліцыі... І паволі на кругаві-
дзе зьнікалі чорныя хмары.

Абураная грамада рушыла да палацу... там было пуста...

— Ламаць... паліць.. зьнішчыць гняздо гадзюкі...

— Ня ў гэтым наша моц... Зьнітаванасьць, сьвядомасьць—
вось парука перамогі,—чутны быў голас качагара.

* * *

Вечарэла... Утомленыя дэмонстранты ледзьве трымаліся на
нагах і нібы само па сабе вылівалася агульна жаданьне адпачыць.
Невялікімі атрадамі кошы і сахоры разыходзіліся... Навакोल пусь-
цела і як перад гураганам наступала жудасная ціша...

Качагар быў каля параненага Язэпа. Ён прадчуваў, што ўночы
будзе навалніца...

Гаварыў-жа грамадзе... а яны ні слова... нібы ўсе ведалі... ча-
калі... Былі нават незадаволены, што пра гэта ўспомніў.

Прамільгнула думка, што Язэпа трэба схаваць... Знойдуць—
сьмерць. А можа ня знойдуць?.. Будзе жыць... змагання...

Доўга не разважаючы качагар узваліў яго на плечы і паімчаў
да штабляёў торфу. Ён выбраў гладчэйшае месца паміж штабляёў,
падаслаў вопратку і ўлажыў Язэпа...

Язэп ціха стагнаў... засынаў...

Качагар яшчэ раз схадзіў дахаты... Вярнуўся са жбанам вады і старой ватоўкай, каб абхінуць Язэпа... Прысеў... Задрамаў...

Нібы з разьдэртых грудзей пачуў крык... усхапіўся...

Звон ланцугоў, скаваных па руках і нагах рабочых, парабкоў, беднаты, іх жонак і дзяцей. Стогнуць скатаваныя, паняволеныя.

Стрэлы. Язэп сядзеў выпучыўшы вочы... Пачалася бойка... Ідзем, ідзем... рвуцца да бою.

— Я паклічу,—шэпча качагар. Сам пашоў, валіцца на зямлю.. гарачая кроў... Прабуе сілы ўстаць.

Падыходзіць сланяючыся Язэп. Ён сам з сабою гаворыць.

— Няма зор, няма месяца. Усё патанула ў крывавым акіяне.. а белы арол купаецца ў крыві... кіпцюрамі хапае новыя ахвяры... крыло абліплае крывёю паднімаецца... Узьлятае... Не... Хапае моцная мазольная рука... топіць... зьнішчае...

Днее...

На ўсходзе віднеецца зорка...

Качагар падняў вочы на завод. Рабочыя ўзьнялі чырвоны сьцяг...

— Уставай, таварыш Язэп, час ісьці ў бой...

II

У сажалцы плёхаюцца гусі, а на беразе пастушкі ператрасаюць торбы, кішэні. У аднаго пуста, у другога—нічога няма.

— Каму лёс?—бяручы кіёк сказаў Язэп.

Кіёк загудзеў, закруціўся ў паветры і апынуўся ў руцэ Пятруся. Яму і прышлося накрыць. Бяз спрэчак, зараз-жа туляючыся ля кусьцікаў, прайшоў Пятрусь у выган, а там папоўз на чаць-вярынках.

Язэп глядзеў яму ў сьпіну. Ён ведаў смак, што значыць прапаўзьці 5 гоняй, ведаў, што кожны рух павінен быць добра разлічаны, але быў упэўнены ў лоўкасьці Пятруся, упэўнены, што хутка вернецца з запазухай гароху.

Любілі хлопцы часамі залазіць і ў панскі сад, і калі паход быў няўдалы, ня каіліся, а дашукваліся прычын правалу і кожны раз выдумлялі новы спосаб ашукаць вартаўніка. Ня было гэі яблыні ці ігрушы дзе-б яны не пабывалі, ні цівун, ні сабакі—ніхто іх ня

мог дапільнаваць. Калі прыяжджаў у маёнтак паніч, дык і ён часамі «вартаваў» сад і тады ўжо асабліва хлопцы стараліся пад яго носам атрэсьці самую салодкую ігруцу, а пасья зьнікнуць нібы скрозь зямлю.

Беглі гады... Язэп падрос і яму ўдалося дастаць пасаду ў тым самым маёнтку, дзе служыў яго бацька. Язэп быў спрытны, заўзяты да работы і чыны падвышэньня ад пастушка гусей да сапраўднага парабка прайшоў вельмі хутка. Цяпер ня было часу лазіць у сад, ня поўзаў за гарохам.

Выцягнуўся і Пятрусь. Ён страпаўся для сваёй гаспадаркі. Праўда, што і гаспадарка была такая, што можна за плечы закінуць, але дзе-ж знайсці, наняцца на сталую работу. А ў маёнтку ня было ніякай вакансіі; улетку і то на тыдні 2—3 ледзь упрасіцца ў цівуна.

І хоць Язэп з Пятрусём радзей сустракаліся, аднак іх дружба не парывалася. Праўда, гутарка цяпер была паміж другая. Яны дашукваліся адказу на пытаньне: чаму адзін працуе і галодны і босы, а другі нічога ня робіць, а сыты, разадзеты. А тут як-бы сумысьля: кожнае лета зьяжджаліся паны і паненкі і вылежываюцца ў халадку цэлы дзень, а вечарамі...

— Абрыдла на іх глядзець.

— А яшчэ горш працаваць на іх.

— Да пары, брат, жбан ваду носіць.

— Яно то так, але сам жбан ня лопне, яго трэба разьбіць.

Так скончылі сваю гутарку прыяцелі.

Дамоў прышоў Пятрусь якраз на вячэру. Пятрусь паглядзеў, прытуліцца няма дзе. Але гэта—поўбяды. Горш за ўсё, што варыць ня было чаго.

Маці кінула ў качарэжнік вілы і ціха сказала:

— Ведаеш, Пятрусёк, знайшла для цябе работу. Згадзіла парабкам. Пятрусь ня ведаў што адказаць маці, прапала ахвота да яды і хоць сястра падсунула яму лішнюю бульбіну, але есьці ён ня ўзяўся. Не хацелася расставаліся з домам, шкадаваў Язэпа.

Праз тыдзень раніцой прыехаў па яго гаспадар. Ён доўга спрачаўся з маткай, пагражаў ёй, яна клялася ўсімі дзецьмі, ўсёй гаспадаркай.

— Згода. Эй, пуплыш! Ладзь каня, паедзем.

* * *

Апошні год службыў Пятрусь у кулака Касманожкі. І тут, як у іншых, Пятрусь чуў пахвалу ад гаспадара і гаспадыні, і тут ласкамі і ўгаворами вынімалі дух. Пятрусь прывык досьвітку ўставаць і цягнуць лямку ўвесь дзень. Ён не чакаў пакуль гаспадар скажа што рабіць, а сам браўся за работу. Ня біў бібікаў і сам гаспадар. І тады нібы сьціралася паміж імі мяжа.

Ад сьвету да цямна Пятрусь ня меў ніколі ніводнай хвіліны. Заўсёды была работа. Прасіўся некалькі разоў схадзіць у вёску—нічога. Касманожка ні то каб ня пускаў, але ўмеў угаварваць, раіў ня звязвацца з распусьнікамі, запэўніваў, што варта толькі паказаць нос,—абавязкова паб'юць.

— Куды ты пойдзеш, там такая галота, такія арыштанты. Во, каб на хутары—ёсьць добрыя людзі. Але-ж тут няма для цябе хэўры.

Касманожка так добра ўмеў размаляваць, так застрашыць Пятруся, што ён перастаў прасіцца. Вечарамі, калі трохі вальнейшая хвіліна, ён плёў лапці сабе і чалядніцы, вучыўся ад яе пацеры. Часамі чалядніца была ў добрым настроі і расказвала байку «калі цьвіціць папараць». Ітак, апроч чалядніцы, рэшта знаёмства яго была з коньмі, са свіньнямі, гаспадарамі і іншай жывёлай.

У летні час заўсёды да Касманожкі прыходзілі даўжнікі адрабляць, а ён ведаў каму пазычаць. Іншы тыдзень праходзіць і зарняці не дастане.

— З дарагой бы душой,—адказваў Касманожка,—але-я бачыце, суседзі мае дарагія, у самога не хапае, толькі на насенне.

Селянін просіць пашкадаваць дзяцей, клянецца, запэўнівае, што ўвосень аддасць з процантамі, ды яшчэ пакошвае, жняю дасьць. Дарэчная просьба. Касманожка разводзіць рукамі і ані-ні.

— Ня склад-жа ў мяне.

Селянін патопчыцца ля дзвярэй і пойдзе з нічым. Пасьля такой гутаркі кожны раз Пятрусь думаў: і чаму бядняк ня мае чаго есьці? Чаму ў Касманожкі для свіней хапае бульбы, добра колькі хочаш, а ў іх дзеці пухнуць з голаду. Пятрусь ня верыў Касманожку, што сяляне-беднякі папрашайкі, гультай. Ён ведаў пра сябе, пра сваю сям'ю, ён бачыў, разам працаваў з беднякамі, якія лепш, складней спраўляліся з работай за гаспадара. Але хто-ж забірае, куды дзяецца іх праца? На гэта пытаньне Пятрусь ня мог адказаць.

Надвячоркам у самую сяўбу нечакана прыехала маці. Зьдзівіўся Пятрусь і ўзрадваўся.

— Што чуваць дома?

Маці мямліла, доўга уціралася, невядома за што дзякавала богу, гдадзіла Пятруся, але нічога зразумелага не сказала.

— Як жыве Язэп?

Маці ўздыхнула.

— Забастоўка, поліцыя. Вясковая бедната з кіямі, з віламі разам з парабкамі прагнала поліцыю, а Язэп чуць не папаўся.

Досьвіткі з рэем думак Пятрусь пёрся дадому. Яму здавалася, што птушкі харашэй сьпявалі, ветрык веяў лёгкі, цёплы... Ён адчуваў сябе бадзёрым і надвячоркам падыходзіў да сваёй вёскі. Каля шахіленых ліп Пятрусь прабраўся ў старую ражэрню, дзе жыў Язэп. Дружакі спаткаліся...

— Эх, і паходзім-жа мы, аблазім усе пуцявінкі, усе куткі, — разважаў Пятрусь, падыходзячы да Язэпа...

Было далёка за поўнач. Вярба прытуліла дружак, нібы не хачела перашкаджаць іх гутарцы, ні шалахнула ніводнай галінкай, не шапатнула ніводным лістком. Балотныя салаўі зацягвалі сваю аднастайную песьню. Язэп забраўся на корч, ківае нагой, слухае Пятруся.

— Інакш і быць ня можа, пакуль мы будзем чакаць, — адламаўшы галінку сказаў Язэп, — ад некага збавеньня...

— Ну, а як ты? Раскажы, браток.

Язэп глядзеў на Пятруся і толькі ўсьмешка прабегла па яго твары.

— Ці добра табе жывецца? — Зноў спытаўся Пятрусь. Прычыны паставіць такое пытаньне ў яго было шмат: падрас, трэба было думаць аб больш сталым месцы, аб жаціцьбе. Работа ў кулака няпэўная, а ў памешчыка, здавалася Пятрусю, можна ўладзіцца на ўсё жыцьцё.

Язэп нібы адгадаў яго думку, падміргнуў і кажа:

Невялікая розьніца — і пан і кулак абодвы... — Ён паміж пальцаў круціў галінку і з сілай сьцёбаў ёю па пні, — і пан і кулак абодвы... Разумееш?

Як калісь перад паходам у гуркі ці гарох, так і цяпер Язэп схопіў Пятруся за рукі, настаражыўся, прыслухоўваецца. Ледзь

чутна як шуміць зялёны бор, спрасонку цяўкая ў маентку сабака, ляскаюць калатушкі вартаўнікоў.

— Добра, вольна ў лесе. Цесна ў панскай кануры. Вырвацца-б з гэтай процьмы на волю, на прастор.

Да гэтага часу Пятрусь ніколі не зварачваў увагі на хараство лесу. Ён сьмяяўся з гэтага, у лесе нешта прыгожае. Стаяць сасёнкі, хвойкі, або белабрысыя бярозы і... нейкая прыгожасьць.

— Глупства,—гаварыў Пятрусь,—удаюць. Але пра Язэпа ён ня мог падумаць, што ён удае, бо ў кожным сказе яго адчувалася шчырасьць.

Вецер узбудзіўся, аглядае, шчупае ўсе куткі, шчыліны. Лес пачаў шумець.

— І я люблю лес,—шэпча Пятрусь,—ты праўду кажаш, ёсьць нейкае асаблівае хараство і ў гэтым шуме і ў глыбіні цемры.

Мацней загойдаліся галінкі, подых ветрыка робіцца ўсё больш парывістым.

* * *

Туман паўзе, насоўваецца з усіх бакоў, ахутвае такі, хаты. Там-оям блішчаць лямпы, а ў большасьці рассыпаюцца, дрыжаць рэдзенькія праменьчыкі ад лучыны ўторкнутаі у прыпечак, або пераносны сьветак. Пятрусь нецерпяліва крочыць па хаце. Хацелася бегчы на вуліцу, а як на злосьць вячэра толькі пачынала ва-рыцца.

— Пабягу.

— Пачакай, сынку. Што ты ня бачыў на вуліцы?

— А вунь, хлопцы пайшлі...

— Што там хлопцы? Гэта ня тое, што як мы бывала—песьню запеяем, ці скокі наладзім. Няма цяпер песьняў, забралі іх пань...

Пятрусь не даслухаў, што гаварыла маці і выйшаў на вуліцу. Ня Тарасавай хаты грамада хлопцаў і мужчын пра нешта гутарылі. Да Пятруса даляталі асобныя сказы: «Вайна», «падаткі», «арышты» і як ён не стараўся ўвязаць іх у адно разуменьне,—неяк нічога не атрымлівалася. Тарас першым заўважыў Пятруса і высёла крыкнуў:

— Хадзі, госьць, у кампанію.

Пятрусь навітаўся, праціснуўся плячыма да тыну.

— Ну, якія ў вас там навіны?—запыталася некалькі галасоў адразу.—Што, яшчэ плацяць падаткі?

Пятрусь паціснуў плячыма, ня ведаў што адказаць, ніколі ня цікавіўся гэтым. Выручыў яго Рыгор, сын пастуха і сам пастух. Ён разглядаў Пятрусёву вопратку, чагосьці цмокаў нібы панукаў і не дачакаўшыся адказу зацягнуў паходную.

Прэч панскія парадкі
Зруйнавалі нас падаткі,
Загравлі усю скацінку
І падушку, і пасьцілку...

— Бачыш,—штурхнуўшы локцем Пятруса, гаварыў Тарас,— уласныя песьні складае. Толькі ніхто не пая, лянуюцца.

— Не лянуемся, а няма духу, адказаў нехта з грамады.

— Хваліся, Пятрусь, як жывецца?

— Ды й сам ня ведаю.

— Як ня ведаеш? Што-ты, міністр, ці пасол польскага сойму, што нічога не павінен ведаць.

— Мянэ гаспадар ня пускаў на вёску... баяўся.

— На вёсцы, братка, цяпер жудасныя і цікавыя рэчы: вось хоць-бы ўзяць нашу вёску, табе гаварыла што-небудзь маці?— спытаў Тарас.

— Мала, нічога не зразумеў.

— А мы нё на апошнім месцы,—хваліўся Тарас,—нас, значыцца, ужо хрысьцілі за апошні год тры разы... Вось, значыцца, нядаўна прыехаў у вёску сэквэстратар, ну і было дзялоў.

Тарас спыніўся, паглядзеў на мужчын, нібы пытаў: «Расказаць ай не».

Мужчыны былі заняты сваёй работай, хто круціў банкрутку, а хто высякаў крэсівам іскру. Пятрусь пераступаў з нагі на нагу, сам ня ведаў як лепш сказаць, каб аднавіць гутарку.

— Што змоўк? Жар, паслухаем,—нехта сказаў з мужчын.

— Шпар, шпар, не ламайся,—падтрымала некалькі галасоў.

Тарас абцёрся далоньню, кашлянуў і працягваў:

— Значыцца солтыс склікаў сход. Мужчыны сабраліся і гуртам уваліліся ў хату. Усе ступіліся ля печы. Войт сядзеў на куце, целяпаў як конь ад аваднёў галавой, пазіраў, касіўся.

— Ого,—кажа войт,—ваша вёска, панове, была раней... Ого! Ва ўсёй гміне першай падаткі выплачвалі.

Мужчыны паддаліся, загулі.

— Тут усё запісана,—перагортваючы таўстую кніжку паперы,

гаварыў воіт,—што ў вас сабраўся ладны доўг. Трэба, панове, выплаціць.

— Няма зароботку,—адказваюць мужчыны.

— Панове, улада ведае, што няма... Але абавязак, абуватэля...

— Абдзерлі ўжо як ліпак.

— Цяжкі час, панове, мусіце...

— Зьдзірай з плеч вопратку.

— Ціха, панове, хто ня ўплаціць падатку, мы ня толькі вопратку, але зямлю прадамо.

— Нашу зямлю? Не дачаканьне.

Хлопцы падцягвалі нагавіцы, парывіста паціскалі плячыма, цясьней скучваліся ля Тараса, а ён расхінуў марынарку, тузануў на патыліцу шапку, па-заліхвацку засунуў рукі ў кішэні, прыгнуўся.

— Мужчыны, значыцца,—працягвае з націскам Тарас,—разам паддаліся да стала, воіт ад страху залез пад лаву.

Тарас прыціснуў язык, сплюнуў праз зубы, махнуў рукой.

— І што было?—спытаў Пятрусь.

— Нічога, значыцца, хто будзе сабаку чапаць. Выйшлі ўсё з хаты і спыніліся вось там, ля студні.

— А воіт з сэквэстратарам?

— Далі лататы. А мужчыны адкрылі сапраўдны мітынг. Зьбегліся і кабеты і давай пераліцаць; кароў вывелі сэквэстратары, сьвіней вывалаклі—сэквэстратары, вопратку забралі—сэквэстратары, падушку, пасьцілку сьцягнулі—сэквэстратары, збожжа, коні таксама забралі сэквэстратары, а цяпер прыйшла чарга на зямлю.

— Дзе-ж нам дзявацца?—крычыць цётка Параска. Ды хто такія гэтыя сэквэстратары. Дайце іх сюды, перадушу!..

Ня памятаю хто сказаў, здаецца Сьпірыдон, што сэквэстратар—гэта панская ўлада. А сход скончыўся на тым, што пастанавілі абараняцца колькі хопіць сілы і больш ні гроша падатку не плаціць. Вылучылі некалькі мужчын, вартаўнікоў, значыцца. Старшым абралі Сьпірыдона. Ён расставіў нас, загадаў сабраць каменяў, прыцягнуць два бярэны, загарадзілі з абодвух бакоў вёску. Ужо прасьпявалі пеўні, а мы сядзім. Чуем аж у сядзібе асадніка крык нейкі. Пад'яжджаюць бліжэй да нашай вёскі. Пярэдні як пёрся з разгону, дык паляцеў да гары нагамі і сам і конь. Хітра мы ўлажылі бярвяно. А ў гэты час Сьпірыдон як сьвісьне

і пасыпаліся каменні з-за вугла, з-за коміну, адусюль... Бачыш, як выбрукавалі вуліцу ў тую ноч. Поліцыя, значыцца, страляць. Тарас высмаркаўся і ўцёрся рукавом.

— Так... гарачая была ночка. Пакуль не разьвіднела, вёска не здавалася, хоць мы і бяз зброі былі. Ну, а пасья,—Тарас цяжка ўздыхнуў, пацерабіў патыліцу,—палавілі і павязалі нас як цялят. Скінулі ў штабаль як чурбакоў якіх, перакрышылі, перабілі ўсё начыньне, паламалі сталы, вокны з рамамі павысаджвалі, стрэхі пазьдзіралі. А тады... узяліся за нас. Сьпірыдона прыкончылі на месцы, Васілю зламалі рэбры, Амяляну выкруцілі рукі... нас, значыцца, пусьцілі жывых, але... адабралі здароўе.

— Што-ж ты не казаў, што дзяўчат перапсулі,—упалым голасам сказаў Рыгор.

— Ня вернеш.

— Зброі ня было.

— Здабудзем і кулямёты і гарматы, усё будзе наша,—упэўнена сказаў Тарас.

Пятрусь слухаў Тараса і пароўся ў галаве як сьяпы ў торбе, шукаў хоць-бы якога здарэньня, каб чым пахваліцца. Але дарэмна, ён быў верным / слугой Касманожкі, а з Касманожкам ня было ніводнага выпадку, каб поліцыянт ці войт далі яму па карку. Да яго калі паны прыяжджаюць—заўсёды з прывітаньнем, гаспадыню ў руку цалуюць, п'юць гарэлку, ядуць яешню...

Гутарка абарвалася. З другога канца вёскі ішлі грамадой дзяўчаты. Рыгор замест прывітаньня зноў запеў песьню:

Палрыхтуемся, хляпцы,
Каб зрабіць павом капы.
З намі пойдучь і кабеты—
Створым мы свае саветы...

Недзе ў канцы вёскі заляскалі калатушкі. Мужчыны пачалі разыходзіцца па хатах.

— А ведаеш,—шаптаў Тарас Пятрусю,—поліцэйскі напад зрабіў рэзкі пералом. Яшчэ нядаўна перад войтам, поліцыянтам мужчыны скідалі шапкі, а кабеты аж дрыжэлі. Заходзіць да гміны перад дзьвярыма «хрысьціцца, а цяпер кабеты кажучь, што серп і чапля больш дапамагаюць як «здравасьць Мар'я», а мужчыны, ды ўзяць хоць-бы майго бацьку, толькі тое і гаворыць каб здабыць абразанку і патронаў.

— У вас тут шмат лепш. Я там адзін як воўк. Мне так хочацца вярнуцца, быць разам з вамі.

— Ну, што параіць, калі няма нідзе работы.

Ня спалася Пятрусь: кідаўся, варочаўся. Не хацелася вяртацца да Касманожкі, а дома няма чаго есці... Дастаць работу бліжэй—ніякай надзеі. А таварышы ня далі ніякай парады. Што я там магу зрабіць,—разважаў Пятрусь.—Абараняць Касманожку—не мая справа, ды яго ўлада і ня крыўдзець. Шкодзіць Касманожку? Чым і як. Якая можа быць барацьба з Касманожкам, калі ён працуе разам са мной,—думаў Пятрусь. І як ён не меркаваў, аднак у яго нічога ня выходзіла. Раніцою доўга маці ўгаварвала, прасіла, пагражала, не рабіць глупства, нічога не дапамагло. Пятрусь стаяў на сваім—вярнуцца дадому.

Нясьмела Пятрусь пераступіў парог Касманожкі. Брацца за работу не хацеў і баяўся пачаць гутарку зб сваім намеры. Перад вячэрай Пятрусь падышоў да гаспадара, спуцьціў долу вочы і сказаў:

— Пане гаспадар, я хачу дамоў.

— Што?

— Дома шмат работы...

— Зіму пракармілі дармаеда, а ён... засакатала гаспадыня.

— Гаспадарка ў мяне, ці што? Дзе гэта бачылі, каб гаспадар ня меў права над парабкам. За самавольства я цябе ў вострог запру,—патрасаючы кулаком скончыў Касманожка. Ён сярдзіта бліснуў вачыма і спаткаўся са спакойным, але сьмелым поглядам Пятруся і адразу адчуў, з якой нянавісьцю ўпіліся вочы гэтага нясьмелага парабка. Касманожка крута павярнуўся, угледзіўся на абразы і ў абяручкі царабіў живот.

Пятрусь стаяў як лядзяны слуп, бровы зыйшліся, твар зьбялеў.

— Скаціну даглядаць ідзі,—не адварочваючыся крыкнуў Касманожка.

— Больш ня буду ў вас служыць,—цвёрда адказаў Пятрусь.

Касманожка ўтупіў галаву як бык перад бойкай, зрэнкаі закаціліся, шырока расстаўляючы ногі, ссунуўся як хмара да Пятруся. Той стаяў спакойна, толькі сквіцы пакасіліся.

— Здохні твая маць!

Пятрусь асунуўся. Нібы маланка бліснула і ад удару пяруна страганулася хата, хтось зачэпіў яе, варочае... А ён хапае рукамі, лапае па падлозе.

Абцягнутыя на тоўстых лытках гаспадара, тлуста намазаныя дэгцем боты мільгнулі каля носа, абчас урэзаўся ў жэбры, у плечы... Доўга ўздрыгвала, вагалася падлога, а Пятрусь падскак-ваў, тузаўся як сноп пад цэпам.

— Ух, ух,—садзячыся на лаву сон гаспадар. А пад нагамі курчылася скамечанае цела Пятруся.

У хаце было спакойна. Гаспадыня штось шаптала, гаспадар ухарскі махнуў рукой. Толькі з сенцаў даносілася ўсхліпваньне прыдушанага плачу. Пятрусь ляжаў адзінокі, але гэтай адзіноты не адчуваў. Ён страціў прытомнасьць, а з ёй і боль, і гора. Ды ён не падобны быў да Пятруся. Гэта таяла чалавечая постаць замарожанай крыві...

Раніцой гаспадар недзе пайшоў, а ў хату ўкралася жывая істота. Яна пяшчотна, ледзь-ледзь датыкаючыся, прамывае зьліп-лыя павекі. Па шчоках Пятруся адна за адной як брушніцы каці-ліся сьлёзы. На момант Пятрусь ачнуўся, падняў павекі. Паспаль з ім ляжаў, аблізваўся стары Лыска. Ён са спачуваньнем глядзеў на Пятруся сваімі добрымі, разумнамі вачыма. Пятрусь хацеў нешта сказаць, але замест слоў атрымаўся дзікі празрысты хрып. Лыска штырхнуў яго хвостом нібы загадваў: «Ляжы спакойна».

— Цю-у-лік.

— Вон,—крыкнула гаспадыня...

Зноў зьяленьня кругі то меншылі, то распаўзаліся па ўсёй хаце, як груганы зьбягаліся гаспадары, у якіх раней Пятрусь служоў. Яны заліваюцца, захліпаюцца ад рогату, падступаюць расставіўшы рукі. І вось адзін патрасае папружкай, другі замахнуўся путам. Там намочаны пастромак упіваецца, а вось рыжы цягне шук дубцоў.

— Воўкарэзьзе, вон!—раўла гаспадыня.

Лыска ўшчаміў хвост, з дакорам глядзеў на Пятруся, апусьціў галаву, шкільгаў да дзвьярэй. Ён прытаіўся ля парога, чакае. Паўзком, туляючыся ля сьцяны Лыска падабраўся да лавы.

— Здыхаты на вас няма,—крыкнула гаспадыня, топнуўшы нагой.—Вон!

Хвост Лыскі мільгануў за дзвьярыма.

Гаспадыня стаяла пасярэдзіне хаты. Абцягнула блюзку, узялася ў бакі, ад чаго пуза яшчэ больш выпучылася. Па яе бурдовым бліскучым твары, як толькі-што вымаляванай латушцы, распаўзалася ўсьмешка.

— Ляжыць арыштант-абібок, а гаспадарка марнуецца,—і гаспадыня схапіла Пятруся за каўнер, падцягнула і прысланіла да лавы.

Пятрусь выплеваў сьпечаную кроў і не зьвяртаў увагі, што гаварыла гаспадыня. Да яго вярнулася прытомнасьць і ён меркаваў што рабіць. Яго бадзёрыла думка, што няма гаспадара, а ад гаспадыні ён здольны ўцячы. Сабраў рэшткі сілы, устаў. Захісталася хата, сьцены змяняла печ. Схапіўся за лаву.

— Не прытварайся, гаспадар меру знае. А ты куды—і шэрыя вочы гаспадыні раптам наліліся крывёю. Барада трасецца, раздзьмуліся храпы.

Бяручыся за лаву, Пятрусь зрабіў яшчэ крок да дзьвярэй.

— Ня пушчу!

Ён ня слухаў і ўдарта крок за крокам прабіваўся.

— Сядзь!—ляснуўшы па шчацэ крычэла гаспадыня.

Засланіўшы локцямі, Пятрусь прыгорбіўся, мацае за клямку. Гаспадыня схапіла качалку.

* * *

З вуліцы шмыганулі дзеці, хаваюцца пад павецьцю, пад пярэ-кляцьцю. Каламашка спынілася ля варот Ігната. Заскрыпелі, вываліліся з хамуткоў і бразнулі старыя дзедаўскія вароты. Цётка валакла перад сабой Пятруся і не пасьпеў ён апамятацца, як апынуўся ў цёмнай істопцы. Мацае рукамі па плясьнявай сьцяне, шукае каб абапёрціся аб што. Ногі курчацца і Пятрусь бездапаможна валіцца на зямлю. І трэба-ж было на-ліха раздушыць гаршок з попелам. Такая хмара паднялася, ня было чым дыхаць. Набілася поўны нос. Зачыхаўся. Паўзе, хапаецца за кадушку, сьлізгаюцца рукі і істопка круціцца як карусэль.

— Ратуйце, ратуйце! На момант бліснуў сьвет, у істопку ўскочыла цётка. Яна схапіла, заціснула сваёй гарачай даланёй Пятрусьчыны вусны. Ён страпятаўся, але рукі бездапаможна апусьціліся.

Праз некалькі хвілін зноў адчыніліся дзьверы і на парозе стаяў Ігнат. У яго чорных вачох сьвяціўся аганёк, ён быў ніто здзіўлены, ніто абураны.

— Прыладзь хлопцу за куфрам, тут немагчыма.

Жонка рупліва выбегла з істопкі, прынесла сяннік і нейкую вопратку. Ігнат дапамог Пятрусю падняцца і ўлажыў яго. Потым

заставіў ступой ад дзвярэй і доўга моўчкі ўглядаўся ў Пятруся. А тым часам жонка прынесла конаўку, на якой ляжала лустачка хлеба. Ігнат падняў і пасадзіў Пятруся і ён прыгубіў халоднай саладухі.

— Як здолеў дабрацца сюды?

— Згінуў-бы каб ні я. Бягу гэта на поле праз выган, аж бачу каля куста ляжыць заплыўшы крывёй. Перапужалася. Ня было духу нават крыкнуць. Мярцьвяк ляжыць, думаю сабе...

— Ды які-ж страх мерцьвяка?

— Ды я ня тое, але каб пасьяя поліцыя не прычапілася. А ён стогне і чую знаёмы голас.

— Ніхто ня бачыў.

— Ня ведаю. Пэўна не.

— А чаму Касманожка да нас прыпёр і так аглядаў, прыслухоўваўся.

— Можа таму, што ты ў яго найбольш адрабляў і добра ведаў Пятруся, а Пятрусь—цябе.

— Ды яно ўсёроўна, толькі без мяне нікога ня ўпускай у хату, а я мушу паехаць.

Праз хвіліну ў сенцах зрабілася ціха. Пятрусь стрымліваўся наколькі мог, каб не застагнаць. А гэтак хацелася, здавалася, што калі-б застагнаў як сьлед, адразу-ж зрабіўся здаровым.

На дварэ Ігнат тузае за аброць, цмокае. Конік ледзь перастаўляе ногі, спусьціў галаву, нібы чаго шукаў ці любавалі месца прылегчы.

— Разгультаіўся ты ў мяне,—з дакорам гаварыў Ігнат,—а я пасу, даглядаю.

А конік гнецца як на злосьць яшчэ ніжэй, спускае галаву. Сьвіснула пуга, смагла прыстала, уелася ў зямлю. Дзье палоскі пылу ўскурэліся, падняліся вышэй восі. Колы крануліся і здавалася раскоцяцца, упёршыся ў загваздки скрыпнулі, забалтыхаліся туды-сюды. Ігнат сеў на ляжэйку, правая нага зьвісла, амаль цягнулася па зямлі, рукой абапёрся аб другую ляжэйку, лейцы спусьціліся, пуга як прыкованая тырчэла ўгару.

Выехаў за вёску, дзе вузкія шнуры-надзелы як каляровыя істужкі пераразали дарогу. Вось палоска, жаўтаватыя хвосцікі аўса ледзь прыкрываюць такую-ж жоўтую ральлю. Вось тут плямамі ячмень, а там наватыкала насы бульба... Апошні шнур. Ігнат вышэй падняў галаву, праз дугу зірнуў на дарогу і зрок яго застыў

на капцы. Капец быў адноўлены нядаўна, нядаўна намалёваны і белы арол. Аднак, пастухі так заляпілі гряззю, а нейкі сарві-галава ўхітрыўся на капец налажыць другі капец, што ад арла засталіся толькі кіпці. Гэтыя кіпці нібы залезьлі, уеліся ў сялянскія шнуры, граблі іх да сябе, да панскіх абшараў. Па твары Ігната прабегла ўсьмешка.

— Роўная ваша моц як ніжэйшага, так і верхняга, адзін змые дождж, а другі... Но, мой конік,—вясёла крыкнуў Ігнат.

Конік азірнуўся, махнуў хвостом і не зьмяніў ступы, Ігнат саскочыў, выцягнуў з-пад хамуга грыву, падняў вышэй сядзёлку, на-хаду закінуў нагу і моцна тузануў лейцы.

Насустрэч з-за хвойніку паказалася фурманка. Ігнат выцеў раз-другі пугай і крута павярнуў на вузкую, няпрыкметную дарожку, дзе за першым кустом спыніўся.

— Ён.

Крадучыся падыйшоў Ігнат да дарогі. Моцна сьціснуліся дзье рука, а праз хвіліну ня было чутна скрыпу калёс, тупату коняй.

* * *

Пятрусь мацаў рукой сьцяну, з яе сыпалася гніль. Другая—дошкі. Што гэта, ці не дамавіна? Ён глянуў угору. Пасмы праменьняў прабівалі праз страху і ня маючы падпоры адрываліся, разьбіваліся аб бэльку. Дымнапрызрыстая тканіна павудіньня, як пазалочаная зьвісла аж-да куфра. Праз шчыліну паміж куфрам і ступай Пятрусь бачыў праз насыцеж расчыненыя дзьверы як жонка Ігната спрытна завіхаецца ля печы: выцягвае саганы, праўляе качаргой. Работа ў яго гарэла. Неяк разам яна ўпраўлялася адзець дзяцей, улаўчалася заслаць ложак. Закасанья вышэй локця рукава, падтыркнены падол, мэтавыя, упэўненыя рухі—ўсё гэта надавала ёй надзвычайную прыгожасьць.

— Вяртлявая, лоўкая цётка,—шаптаў Пятрусь,—і гэтак працуюць.—А што яны маюць? Кожную весну Ігнат прыходзіў да Касманожкі прасіць на насенне і ніяк ня мог выбрацца з даўгоў.

З лавы зьвесіліся голенькія, худыя як цэўкі ножкі белагалавенькага дзіцяці. Вось-вось зваліцца. Але цётка падхапіла, прытуліла, прыціснула галоўку да сваіх вуснаў, нешта шэпча. Другое, рас-

ставіўшы ручкі, паўзе з кута і крычыць: «Мама, мама». Яна прыгалубіла, цмокнула і гэтае ў лобік і забаўляючы адыходзіла. Рэзкі рух і з-пад ложка выцягнула скрынку з колцамі—каламажку. Забаўляючы дзяцей, рабіла сядзеньне. З калыскі дастала як толькі апераную птушачку—трэцяе дзіцяне. Усю белабрысую тройку, якой на погляд 10-12 гадоў, маці выпраўляла на двор гуляць. Тут і нянькі і лялькі.

— Гуляйце, дзеткі. Толькі на вуліцу ні-ні,—ветліва сказала маці, а праз хвіліну яна ўжо тупала ля печы.

На сьнеданьне прыйшоў Ігнат. Зрэбная кашуля ўдавалася ў скрыначку. Там, дзе былі латы—белая, а дзе ня было—чорная.

— Хлопца пакарміла?

— Вось зараз, зараз, ужо падрыхтавала. Ідзі, Ігнатка, мыйся. І праз хвіліну цётка бегла з кубкам зэлак. Нейкі горка-кіслы навар паліў глотку, але Пятрусь стараўся ўгадзіць цётцы і выпіў, не адрываючыся, усё.

Сьцямнела. Пятрусь ляжаў у возе на сьвежай траве і як ня нудна гралі колы, яму было весела. Ён ехаў дадому.

* * *

Язэп адмовіўся прысесьці, нэрвова шпацыраваў, паглядаў на Пятруся, паціраў рукі. Пятрусь здагадваўся, што ён мае нешта сказаць, і каб хутчэй даведацца, нібы знарок сказаў:

Хутка прыдзе маці.

Язэп усеўся на палог, яшчэ раз прашчупаў вачыма, хату, печ і, пераканаўшыся, што нікога няма, пачаў:

— Памятаеш, тады я казаў, што доктар ня даў даведкі невыпадкова. Ён ведаў, што ад Касманожкі можа атрымаць больш. Ты—інвалід і трэба нечым апраўдаць свой учынак не перад судом. Суд у яго кішэні, але ваколільныя сяляне, бедната, ды і новы парабак будуць пра забойцу гаварыць неспанараўныя яму рэчы. Дык ён, разумееш. Хітрая гадзіна, пусьціў чуткі, што ты яго...

Язэп лагодна паглядзеў на Пятруся, нібы прасіў прабацьчэньня, і працягваў:

— Разумееш, быццам ты яго абакраў.

Пятрусь яшчэ больш пабялеў, пасінеўшыя вусны трасьліся і з больлю выціснуў:

— Я—злодзей?

Язэп паклаў сваю руку на галаву Пятруса і гаварыў:

— Зразумела, мы ня верым кулаку. Ніхто з нас ня думае, што ты злодзей, але Касманожка можа гэта скарыстаць. І ў судзе ты будзеш вінаваты, і на вёсцы той-сёй паверыць. Чым ты дакажаш?

Увайшла маці і захлапочана паглядзела на Пятруса і ўзялася за хатнюю работу.

— «Чым ты дакажаш, што ня злодзей»,—стукнула ў патыліцу. Пятрусь сыцяў зубы і моцна заскрыгатаў імі.

— Ты не хвалюйся. Пакуль-што не гавары нават і маці. Мы настараемся што-небудзь зрабіць. Бывай.

Пятрусю здалася, што нават Язэп разьвітваўся ня так як раней, мо' і ён думае, што сапраўды злодзей. Ён бачыў сябе закутым у вастрозе, дзеці па вуліцы паказваюць пальцамі, крычаць—«Злодзей, злодзей!» Касманожка з нейкім трыбухатым панам меціць пакласыці на лоб пячатку: «Злодзей». А скрозь усе сьмяюцца. «Злодзей, злодзей».

Пятрусь паскідаў з сябе вопратку і сіната крычыць:

— Піць.

Маці напала, паківала галавой.

Зноў гарачка. Божухна, што рабіць?

Ноч прайшла непакойная. Некалькі разоў маці запальвала лучыну, прыкладала мокрую хустку, а ён кідаўся, вырываўся, крычаў, плакаў, і толькі пад сьвет заснуў.

Раніцою перад Пятрусёвай хатай спыніўся тарантас. Першым зьлез солтыс Нічыпар. Ён адчыніў вароты і фурманка ўзьехала на двор. Маці Пятруса яшчэ больш згорбілася, схілілася, прымала гасьцей

— Распрэгчы каня. Чуеш?—сярдзіта крычэў госьць. А дзе ён?

— Ледзь жывы, сёння зноў горці.

Госьць адчуваў сябе і тут за таспадара. Ён развалістай паходкай накіраваўся ў хату, паглядзеў у сянцох, дзе што стаіць і ўсё падмігваў солтысу Нічыпару. Расьсеўшыся на лаве, госьць дастаў тытун, круціў цыгарку, нешта гаварыў солтысу, а той рагатаў. Маці сашчапіўшы рукі стаяла сярод хаты. Нарэшце, госьць, а гэта быў сам Касманожка, паклікаў яе бліжэй і сярдзіта крыкнуў:

— Ведаеш, што нарабіў твой сын?

— Прыйшоў зьбіты, калекам,—упаўшым голасам адказала маці.

— А за што?

— Ён казаў...

— Хто яму дазволіў казаць,—перабіў Касманожка—Ён абакраў мяне,—сумысьня спыніўшыся на гэтым слове, Касманожка пазіраў якое ўражаньне зрабіла гэта на маці.

— Няхай больш ня цягнецца да чужога.

— Людцы-ж мае, дзіця мае роднае—злодзей!—загаласіла маці.

Касманожка гладзіў пецярнёй чупрыну, ухмыляўся і працягваў:

— Хацелася мне зрабіць з яго чалавека, свой-жа думаю, беларус, і нашай веры, а ні які-небудзь прыблуда. Параіліся гэта мы з жонкай, а яна і кажа—«Аддамо яго ў прымы, у нашу радню». разумееш, баба, якое шчасьце хацеў табе даць...

Солтыс не асабліва цікавіўся гутаркай, ён сьпяшаўся, кал хучэй прыступіць да выкананьня службовых абавязкаў. Маці стаяла аслупянеўшы, нават не абпірала сьлёз.

— За маё дабро,—стукнуўшы па стале кулаком, крыкнуў Касманожка.—Ён мяне хацеў згубіць.

— Бацечка, даруй. Век буду за цябе маліцца.

Пятрусь ачнуўся, і што было сілы крыкнуў:

— Я ня краў... ён хлусіць...

— Маўчы, падлюга,— заглушыў Пятруся Касманожка,— гаспадар больш ведае за цябе—краў ты ці ня краў. Згнаў-бы ў вастрозе, але бога маю ў сэрцы. Маткі шкадную, яна нічога не вінавата.

— Рэч вядомая, хлопец павінен перапрасіць гаспадара,—казаў солтыс, цярэбічы патыліцу.

— Прасіцца ня буду. Я ня краў,—з больлю ў голас крычэў Пятрусь.

— Малады сароміцца. Ат... пан Касманожка свой чалавек. Ён век ні з кім ня судзіўся. Мае мякае як кажуць, залатое сэрца і ўважана матчыны сьлёзы,—цадзіў праз зубы солтыс.—Ідзе лепш кабета за пляшкай. Весялей гутарка пойдзе.

Маці хутка пабегла з хаты, а Пятрусь застаўся як ягнё сярод ваўкоў.

— «Чым ты дакажаш, што ты ня злодзей»,—звінела ў яго ў вушах.

* * *

— Ніякі доктар не дапаможа, калі няма грошай,— паўтарала маці народную прыказку кладучы жмут зелья ў гаршчок.

У праўдзівасьці гэтай прыказкі Пятрусь асабліва пераканаўся пасья таго, як да яго прыяжджаў доктар. Доктара прывёз Тарас. Ён з Язэпам цэлы тыдзень зьбіралі па 5—10 грошай сярод парабкаў і вясковай беднаты і ўдалося сабраць 10 злотых—усё гэта уперлі доктару. Доктар пашчупаў, памацаў, паглядзеў ў роце і прыпісаў такі рэцэпт, што калі-б маці прадала ўсю гаспадарку, усёроўна не халілаб-б аплаціць. Таму, зразумела, Пятрусь не пакаштаваў дакторскай мікстуры. Яму штодня гатавала маці свае зёлкі. Раніцою бурнэлькі, днём чабару з канпелькамі, а ўвечары чартапалоху. Дапамагалі ці не дапамагалі зёлкі, але Пятрусь відавочна папраўляўся.

Маркотна было ляжаць у хаце і асабліва, калі ўся сям'я разойдзеца. Адно што займала Пятруся—гэта мухі і павукі. Ён бачыў, як павук снуе, пляце свае сеткі, як пападаецца муха, як бязьлітасна высмоктваў павук з яе кроў. Гэта нагадвала яму ўласнае жыцьцё і здавалася, што Касманожка зусім падобны нават па вонкавым выглядзе на павука. Цяпер вельмі выпуклай і рэзкай была розьніца паміж ім парабкам і гаспадаром Касманожкам і Пятрусь дзівіўся, як гэта дагэтуль не разумеў такой простаў справы.

— Ачуняць бы толькі, ня буду такім бязвольным цялём,—шаптаў Пятрусь.

У панскім маёнтку кіпела работа. Пан прывёз новых парабкаў з карэннай Польшчы, яны зусім ня ведалі беларускае мовы, але былі дружныя, таварыскія і так-сяк дагаворваліся. Больш таго, яны разам з іншымі парабкамі рыхтаваліся да забастоўкі.

Трапіць у маёнтак на работу было вельмі цяжка. Эконом так ашчупваў, так распытваў і хоць-бы ледзь падазроны—нізавошта ня прыме. Таму Пятрусь так няўпэўнена цягнуўся ў маёнтак, напрасіцца на падзёншчыну. Калі ён зайшоў да эконома ў пакой, той спытаўся як прозьвішча, паглядзеў у нейкую кніжку і пакруціў галавой. Пятрусь ужо сабраўся выходзіць, калі эконом крыкнуў:

— А то, пачакай, прыму на работу з аднэй умовай, усё, што будзе на рабоце, ты павінен дакладваць мне.

Пятрусь сыяў зубы, ні слова не сказаў, злосьць здушыла глотку.

— Ты хоць і злодзей,—падзіў эконом, але не бальшавік і можа ўдасца зрабіць з цябе чалавека. А за добрыя весткі—атрымаеш

узанагароду, толькі знайдзі мне хто ў маёнтку сапраўдны бальшавік. Пятрусь выскачыў з пакою як з агню, ён адчуваў сябе набітым і скрытатаў зубамі.

— За даносчыка, за сабаку. Не! Лыска лепшы.

— Што здарылася?

— Ня буду я гадзюкай.

— Не разумею, у чым справа?

— Эконом мне прапанаваў...

— Здагадваюся, абавязкова прыбягу ўвечары, раскажаш, а цяпер няма, брат, часу. Бачыш, цівун чакае.— І Язэп зьнік за дзвярыма.

Дома маці праклінала Пятруся-аб'ядайлу. Яна даводзіла, што няма дзе сабраць ні крапівы, ні шчаўя, патрасала парожнымі мяшкамі. Пятрусь маўчаў. Пайшоў-бы на любую работу, але да пана даносчыкам—ні завашта.

Мінуў месяц. Ён штодня хадзіў, распытваў і нідзе нічога. Нарэшце, сусед-кулак наняў падзённа. І як-раз у гэты час як на ліха нехта зьнішчыў усе капцы, якія былі пастаўлены на сэрвітуце.

У вёску прыбыў атрад поліцыі. Забіралі мужчын, прыйшлі і па Пятруся...

Калі Пятрусь ачухаўся, ён убачыў маленькае вакенца з жалезнымі крыжамі, а паспаль зьбітых суседзяў-таварышоў. Пасьля іх вадзілі з каморкі ў каморку, дзе кожны пан пытаў, нешта запісваў і абавязкова білі. Адноўчы, заклікалі ў нейкі пакойчык, змазалі нечым пальцы і прыкладалі да паперы. Пятрусь думаў, нават упэўнены быў, што гэта спецыяльнае кляймо, якое застанецца назаўсёды.

Тоўсты пан нешта доўга крычаў, абяцаў, што пастраліе, а ноччу выгналі з вострогу быццам да суда.

* * *

Каля ног шапаціць сухая трава. Пятрусь пераскоквае з купіну на купіну, каб не застацца, ня страціць сьляды пярэдняга. Мінулі кусты—балота. Увайшлі ў сасоньнік. Пад нагамі трашчаць сухія галінкі, недзе крыкнула сава. Спыніліся. З мінуту стаялі, усе саплі, але ніхто ня выраніў ня слова. Крута павярнулі налева ў густы, камар носу ня ўточа, хвойнік. Праз нейкі час зноў крыкнула сава. Раз-другі. Лес шумеў, нібы гаманілі паміж сабой

дрэвы, нейкае дзіўнае, радаснае пачуцьцё запоўніла ўсяго Пятруся, ён стараецца не пахіснуцца, не крануцца, каб ня выплеснуць ні кроплі.

Шырокаплечы мужчына і Язэп раптам зьніклі ў цемры. Калі яны вярнуліся, Язэп падвёў да Пятруся і ціха прашаптаў:

— Гэты.

Незнаёмы ўзяў Пятруся за руку і ўвеў з сабой на ганей двое ад таварышоў.

— Ты—новы, дыхаючы ў твар шаптаў незнаёмы. Хлопцы кажуць, што падвучылі цябе троху, азнаёмілі са зброяй. Рэвольвэр бачыў?

— Бачыў.

— Страляў?

— Малавата.

— Патрапіш, калі прыдзецца?

— Ды яно патраплю.

— Калі трусіш, гавары адразу праўду, бяз усякіх. З намі ідуць толькі адважныя, адданія справе, іншых нам ня трэба.

Гэтыя кароткія словы нібы пераварылі ў Пятруся усё, аб чым гаварыў Язэп на працягу ўсёй зімы. Цяпер для яго зрабілася яснай і зразумелай мэта жыцця.

— Я гатоў,—цвёрда сказаў Пятрусь.

— Трэба дастаць яшчэ адну стрэльбу. Яна нам патрэбна. А ў Касманожкі ёсць і ты павінен яе здабыць.

* * *

Па вулачцы, што вужакай круцілася ад гасьцінцу да хутара Касманожкі, тарахкалі тарантасы. Гаспадары, выгаліўшыся, кручком вусы, стрымлівалі выпяшчаных коняй. Расфуфыраныя гаспадыні сядзелі як курыцы на яйках. Касманожка сам прымаў гасьцей.

Пад павецьцю кудохталі куры, галасіста расьпявалі маладыя пеўні. У загародках тэркалі гусі, пішчалі сьвіньні і яны, нібы па загаду, сустракалі гасьцей.

Госьці аглядалі гаспадарку, хадзілі ў гумно, па хлявох, любаваліся маладым стройным жарабком, добрым ураджаем. Чалядніца засьцілала белымі як сьнег абрусамі сталы, доўга насіла місы, талеркі з рознай ежай. Гаспадыня запаліла сьвечку. Дзяды пачаліся.

Пятрусь выйшаў з дому, тужэй падцягнуў падпрукку і з подбегам накіраваўся ў «Сухі бор». Ён іншоў пуцявінкам, каб ні з кім не спаткацца, з такім разьлікам, што назаўтра ў поўдзень будзе каля хутара Касманожкі.

Вечарэла. Цярушыў дожджык. Хмара насунулася і стала так цёмна, што Пятрусь і не заўважыў як пуцявінка высьлізнулася з-пад яго ног. Далей ужо ішоў вобмацкам. І хоць ногі адмаўляліся слухаць, аднак Пятрусь не здаваўся і крочыў, прабіваючыся паміж галін, спатыкаючыся аб пні. Дождж сыпаў усё большы і большы, ад стомы напала санлівасьць. Пятрусь меркаваў ці ня лепш было-б забрацца дзе-небудзь адпачыць, а раніцой рушыць далей у дарогу.

Ціха ў лесе. І толькі кроплі дожджыку шапацяць, асыпаючыся па гальлі. Але вось чуе нехта ўсхліпвае. Акамянеў. «Няўжо здалося?» А мо' нечысьць якая?» А хтось усхліпвае. Пятрусь сьціснуў ручку «Нагана» і проста кінуўся туды. На хвіліну зрабілася ціха. Пятрусь спыніўся, прытаіўся, прыслухоўваецца. Зноў нехта заплакаў і ўжо зусім блізка, перад самым носам.

— Гавары хто ты!—дрыжачым голасам крыкнуў Пятрусь.

— Гэта—я.

— Хто я?

— Пастушок.

— Чаго залез сюды?

— Заблудзіў.

Пятрусь запхнуў свой «Наган» за паясьніцу, пачухаў патыліцу і доўга не вагаючыся заваліўся да пастушка ў муравейнік.

— А яны моцна кусаюцца?

— Не, толькі цяплей робіцца. А вушы трэба заткнуць.

— А ты адкуль будзеш?—пазяхаючы спытаў Пятрусь.

— З Лазаўцаў.

— Ага. Лазаўцы—знаёмая мне вёска.

Хлопчык нешта шчабятаяў, але Пятрусь ня слухаў, усё часьцей пазяхаў і хутка заснуў спакойным глыбокім сном, праз хвіліну, сьцюцюрэўшыся, ля яго заснуў і пастушок.

Раніцой неба праясьнілася, выпадковыя сябры выбіраліся з пушчы на дарогу. Калі яны падыйшлі да грэблі і былі ўжо недалёка ад Лазаўцаў, Пятрусь сумысьля зьвярнуў на другую дарогу, разьвітаўся, а там на цянькі набрыў да хутару Касманожкі.

Дзяды былі ў поўным разгары. Госьці перапіліся і ўжо расьпявалі песьні. У адным куце зацягвалі нейкую хаўтурную песьню, а ў другім «эй, ды ты, калініца».

Туляючыся, на карачках Пятрусь падпаўзаў да саду. Прысеў за кустом агрэсту, разглядаў што робіцца ў хаце. Частка гасьцей выходзіла на двор, зьвіваліся, дзе хто аблюбаваў сабе месца: у сенцах, ля плоту, ля карыта, дзе паілі жывёлу,—скрозь распаўваліся па ўсім хутары, як ракі госьці. Іншыя, набраўшыся як рапуха гразі, тарахцелі, поўзалі па зямлі. Кабеты выходзілі з хаты, расьпірынджвалі, топалі як прывязаныя козы, каля мужчын.

— У мяне госьці сыты і ў пашане,—крычаў Касманожка.

— О, пан Касманожка—цудоўны чалавек.

— Жарэбчыка, жарэбчыка, паглядзеце майго Буланага, ня можа быць лепшага ні ў кога. Эй, парабок, вядзі сюды жарабка.

Войт пацягнуў гаспадыню за руку, прыціснуў ля вугла, шчупае, залазіць рукамі пад блюзку. Яна гучна сапла, шаптала: «Пачакай пане, пачакай». Госьці скупіліся ля Буланага і хоць ніхто яго не глядзеў, але хвалілі, адзначалі, што вельмі спрытны, жвавы.

З хаты нясло гарэлкай як з бровара. Вакно было адчынена насцьцеж. Пятрусь на жываце падпоўз да самага вакна, ускочыў у хату. Памацаў рэвольвэр, паклаў яго так, каб на ўсякі выпадак спрытна выхапіць. Калі ён падыходзіў, то ня мог ніяк стрымацца ад дрыжыкаў і толькі пералез праз вакно—

— Стой, стой! Трымай яго!

Буланы тузаўся, круціўся, госьці ўцякалі да сьцяны, рагаталі. На дварэ быў такі рогат, такое вясельле, што Пятрусь пачуў сябе адразу вельмі сьмелым і, прыгнуўшыся ля лавы, глядзеў на сьцяну, дзе заўсёды вісела стрэльба.

— Што за ліха! Дзе-ж яна магла падзецца. Ён шмыгнуў у каморку, вісіць за шафай. У момант схапіў, закінуў хатонку на плечы, стрэльбу моцна сьціснуў у руках. На цыпачках, туляю-

чыся ля сьцяны, выходзіць. Чуе крокі. У момант выхапіў з-за паясьніцы рэвольвэр. Сэрца перастала стукаць. Праз парог пераступіла чалядніца і застыла на месцы з раскрытым ротам. Яна пазнала Пятруся; у яе выблекшых, выплаканых вачох засьвяціўся аганёк радасьці.

— Хучэй! Могуць вярнуцца!

— Стой. Дапамажэце ўтрымаць. Што ён так рвецца. Эй, кося, кося. Ці-ж ні я твой гаспадар,—тузаючы жарабка, крычаў Касманожка.

Госьцям абрыдала ўжо гэтая гульня і яны паднялі сьмех з войта, які абрыгаў гаспадыню.

Асьцярожна саскочыў з вакна, туляючыся ля сьцяны, Пятрус аддаляўся і паўзком зьнік у цемры. Калі ён выйшаў з саду, пачуў сябе зусім вольным, і ўпэўненым хуткім крокам ішоў па тэй сьцежцы, па якой калісьці ўцякаў ад гаспадыні.

Гоман на дварэ заціхаў і толькі гучны рогат чалядніцы, якая мо' першы раз у жыцьці так шчыра сьмяялася, даносіўся вясёлым рэхам да Пятруся.

* * *

Кляймо «злодзей» моцна прыліпла да Пятруся. Ён быў аслаўлены на ўсю ваколіцу. Марудна цягнуліся нудныя шэрыя дні і толькі часамі ўрываліся вясёлыя хвіліны, гэта тады, калі на палянку зьбіраліся хлопцы і зусім забывалі пра дом, пра голад, пра холад. Пятруся прынялі ў атрад. Ён вучыўся разам з таварышамі партызанскай тактыцы. Падкрадаўся, нападаў, страляў і колькі тады сьветлых, сьмелых думак, і якія гэта былі шчасьлівыя і радасныя гадзіны для Пятруся. Так мільгалі напоўненыя да краю жывьцёвай бадзёрасьці хвіліны і як ціна цягнуліся звычайныя шэрыя дні. Толькі Рыгор быў заўсёды вясёлым. Ён складаў і расьпяваў свае песьні. Вось сёньня. Солтыс сабраў мужчын і абвясціў, што трэба адпрацаваць дадатковых 5 дзён на шарварцы. Мужчыны ўпёрліся і ані-руш.

— Ня пойдзем,—кажуць,—вось і ўсё.

А Рыгор тут-жа прапяў:

На шарварку ні душы,
Кольк' солтыс не брашы.
Усё начальства і цябе
Я-б павесіў на вярбе.

Зьвішчыць трэба нам шарваркі,
Алабраць у вас фальваркі
Ператворым на свой лад,—
Зажыве тады наш брат!
Будзе ў нас і свой савет,
Разварушымся як сьлед,
Распачнем тады работу
Ня з прыгону, а у ахоту...

Зьбянтэжыўся солтыс, зьбялеў як паперы, расставіў рукі і крычыць:

— Што за агітацыя? Як гэта можна пры начальстве выступаць супроць начальства.

Мужчыны заступіліся за Рыгора і ў адзін голас пацьвердзілі, што гэта ніякая агітацыя, а самая сапраўдная праўда. Доўга яшчэ солтыс крычаў:

— Я вам пакажэ, я вам пакажэ...

Але паказаць ён нічога ня мог, бо усе мужчыны стаялі дружна, гарой за Рыгора і толькі калі яны разыйшліся, солтыс сядзеў і марматаў:

— Разьюшыўся народ, бурліць вёска. Што я буду рабіць і куды дзявацца, калі прарвецца, трэсьне наша гаць.

* * *

Двор—лужына, вуліца—рэчка і трэці дзень падрад, ня спыняючыся, ідзе дождж. Пятрусь выбіраў мацнейшыя шарачковыя порткі, падшываў, ладзіў лапці. Ён часта заглядаў у вакно, чагосьці прыслухоўваўся. Пачало цямнець. Ён апрануўся і выйшаў з дому. Неўзаветкі па-за гуменьняў прабраўся да грэблі і рупліва крочыў да «Трох вольхаў». Ён ня ведаў у чым справа і чаму яму сказаў Язэп абавязкова прыйсьці, але неяк хваляваўся.

Выйшоўшы на дарогу, ён некалькі разоў азірнуўся, але нікога ня бачыў. Быў адзін-адзінёшанек. Грэбля, па якой ён часта хадзіў, паказалася яму незнаёмай. Па нядаўна выкапаных канавах ледзь прыкметна бегла вада. Вецер адпачываў і нішто не парушала цішыні-спакою. Пятрусь таксама стараўся ступаць цішэй, далікатней. Ён абмяркоўваў нейкі плян, але думкі набягалі адна на адну і ўсё блыталася ў галаве.

— Шу-шы, шу-шы...

Пятрусь спыніўся, яшчэ раз азірнуўся і пераскочыў праз

канаву. З-за куста высуўся Язэп і яны разам пайшлі да «Трох вольхаў». Ішлі моўчкі і толькі калі ўзьлезьлі на кушну, Язэп прыпніўся, тое-ж зрабіў і Пятрусь.

— Ты памятаеш нашу гутарку?—яшчэ больш нацягнуўшы шапку на бок, гаварыў Язэп.—Калі адчуваеш сябе слабым, лепш цяпер гавары.

— Я вырашыў і гатоў.

— Ведай, наша работа рызыкаўная. Жыцьцё—суровае. Трэба адважна змагацца, калі прыдзецца—па-геройску памерці.

— Я разумею і іду.

— Наш такі закон: за здраду хто-б ён ня быў і дзе-б ён ня быў—ці ў баю ці ў палоне—зрадніку сьмерць.

— Але-ж ты мяне ведаеш.

— Інакш-бы я цябе і не паклікаў, каб ня ведаў. Але-ж усё-ж такі гэта ня тое, што па гарох лазіць. Тут трэба сьсякаць панскія гадовы.

— Я гатоў.

— Ітак, таварыш Пятрусь, трымайся моцна і да канца...

Хоць было досыць цёмна, але Пятрусь заўважыў спакойны, дзелавіты твар Язэпа, надзвычайную клапатлівасьць, рашучасьць. Ён яшчэ больш палюбіў Язэпа і чуў, што зросься з ім усёй сваёй істотай. Яны ўзвалілі хатонкі і рушылі па балоце, якое расьцягвалася як гума і здавалася, што яны узьбіраліся на гару. Калі падыйшлі да пагорка, Язэп злажыў далоні і замест сьвісту заскрыпеў як сухая асіна. Праз хвіліну зачырыкала сваяасаблівая лтушка і зараз-жа проста на іх крочыла грамада... Кожны атрымаў абразанку, або «кавалерыйскую» напагатове. Пятруся гэта ня здзівіла, ён толькі яшчэ больш узрадаваўся, што і яго прынялі ў сям'ю барацьбітоў.

* * *

На ўзлесьсі, у густым сасоньніку, на мягкім пуху-моху сядзелі, ляжалі, расьцягнуўшыся ва ўвесь рост, у шэрай вопратцы мужчыны. Відаць было, што адпачываць тут яны доўга ня маюць намеру. Па іх зарослых зачарнелых ад сіверу тварах прабегла дзіцячая ўсьмешка. Яны былі бадзёры, вясёлы. Пятрусь ляжаў на сьпіне, раскінуўшы ногі, прыжмурыўся і драмаў. Паспаль з ім сядзеў Ігнат, які шаптаў Кавалю:

— Слухай, таварыш, за табой доўг. Спатыкаў, чакаў цябе, а ты ня едзеш і ня едзеш, зарасьце дарожка.

— Не магу дастаць затвораў, яшчэ раней прадавалі там-сям, а цяпер для сябе робяць, запасаюцца. Па праўдзе кажучы я рад, бо ўсё-роўна зброя ідзе ў пэўныя рукі нашых таварышоў.

— Яно то так, але-ж мяне націскаюць.

— Слушна, запас патрэбен, трошку падрыхтаваў і ў чацьвер спатыкай на старым месцы, за капцом у хмызьняку.

Гутарка скончылася, Пятрусь павярнуўся у той бок, дзе сядзеў худашчавы, жылісты з маленькай рэдзенькай бародкай начальнік атраду (як пасья даведаўся Пятрусь, гэта быў качагар).

Качагар спакойным роўным голасам гаварыў:

— Мне, таварышы, вядомы яшчэ і такі факт. Па дарозе з кірмашу ехалі 2 селяніны. Абодвы сядзелі на адным возе і ўпарта маўчалі. Чаму маўчалі? Таму што дагаварыліся да такога пытаньня, на якое ніводзін ня мог, або ня ведаў, ці баяўся даць адказ. Ёх наганяе фуранка, пара сытых коняў храпла, рвалася абмінуць. Але да фурмана-парабка падыйшлі гэтыя сяляне:

— Як жывеш?

— Дзень з хлебам, два бяз хлеба.

— А што ты робіш, каб штодня мець хлеб?

— Змагаюся з панамі і яго ўладай.

— А што нам рабіць, калі мы ня служым ў пана?

— Хіба вы гэтага не заўважаеце? Дзіўна. А я ўпэўнены, што і вы служыце. Розьніца толькі у тым, я живу ў панскай кануры і працую на яго зямлі, а вы маеце нібы свае куты і нібы свой ласкут зямлі.

— А ў вашай ваколіцы як змагаецца сялянская бедната?

— Розна. Адны ня плацяць падаткаў, праганяюць экзэкутараў і поліцыю, другія паляць маёнткі, забіваюць асаднікаў, іншыя арганізуюцца ў партызанскія атрады, а калі загудзе фабрычны гудок і заклік пранясецца па ўсёй краіне «Паўстань хто з голаду век пух...»,—тады...

А ці хутка загудзе гэты самы гудок?

— Залежыць і ад нас. Будзем сядзець злажыўшы рукі—правспім і не пачуем... Будзем поплеч, разам з рабочымі...

— І мы таксама меркавалі.

Качагар павёў рукой па скудлачаных валасоx, удыхнуў у сябе наветра, якое моцна пахла смалой, і працягваў далей:

— На пары коняў парабак паехаў хутчэй. Сяляне таксама селі на вазы. І вось, калі яны пад'яжджалі да сваёй вёскі, насустрэч ехаў сэквэстратар і поліцыя. Яны гналі кароў, везьлі свіней, палатно, вопратку і іншае барахло. Сяляне пазналі свае рэчы, злазяць з воза і проста накіроўваюцца да поліцыі.

— У гарадох рабочыя бастуюць?

Поліцыянты зьбянтэжыліся. Ніяк не маглі ўцяміць навошта пытае селянін аб гэтым, і адзін з іх адказаў пытаньнем:

— А ваша якая справа, калі і бастуюць?

— Беспрацоўныя таксама штурмуюць магістраты, нападаюць на спажывецкія крамы, бяруць хлеб сілай, б'юцца з поліцыяй?

— Гэта вас не датычыцца. Няхай сабе штурмуюць. У горадзе начальство само ведае што рабіць,—сярдзіта адказаў сэквэстратар, паганяючы коняй.

Сяляне спакойна пайшлі да сваіх вазоў, селі паехалі...

— Вось дык героі, бунтары,—сказаў нехта з грамады і ўсе засьмяяліся.

— Пачакайце, гэта яшчэ ня ўсё. Прыяжджаюць яны ў сваю вёску, а там крык, энк. Кабеты галосаць, прычытваюць, усе зьбіты, у сінцох, а мужчын нябачна. Іх павязалі, заперлі ў клетку, невядома дзе закінулі ключ. Кабеты тупалі ля дзьвярэй, ніяк не маглі адчыніць. Нарэшце грамадой высадзілі дзьверы, з клеткі павыходзілі з разбухшымі тварамі, павыкручанымі рукамі, дзяцюкі, мужчыны. Тут-жа на дварэ пачалі радзіцца, што рабіць далей, абралі комітэт самаабароны.

— Во, гэта ўжо справа.

— Так, гэта справа. Але яны на гэтым ня спыніліся. Уначы сабраліся, выцягнулі, адкапалі хто меў стрэльбы, рэвольверы і пайшлі ў маёнтак. Разам з батракамі падзялілі ўсё дабро, што было ў пана, пан з экономам адстрэльваліся, ну, яны іх і прыхлопалі. З маёнтку проста на панскіх конях паехалі ў гміну. Спалілі, зьнішчылі ўсе падатковыя лісты, наогул усе паперы.

— Вось, гэта дык малайцы! Лоўкія хлопцы.

— І вось гэтых лоўкіх малайцоў схопілі, калі яны былі дома, і закулі, завезьлі ў вастрог...

Усе зразумелі, для чаго качагар расказаў гэтую гісторыю, і як бы ссамо сабой вырвалася ў іх—«Трэба вызваліць».

— Вы ведаеце,—працягваў качагар,—што нам непатрэбны дарэмныя выбухі. Мы імкнемся да таго, каб распаліць пажар і ў полымі пажару клясавай барацьбы знішчыць уладу буржуазіі. Зразумела, што гэта не азначае, што мы пакінем нашых таварышоў, якія выступілі са зброяй.

— Мы іх павінны вырваць з рук катаў.

— Правільна, правільна, таварышы. Вось для гэтага мы сёння і сабраліся.

* * *

Паход быў удалы. Партызанскі атрад вызваліў з астрогу ўсіх таварышоў, якія сядзелі ў гэтым вастрозе. Нагналі страху і мяцовай уладзе. Павятовы стараста без парток пёр праз некалькі двароў і схаваўся ў сабачай будцы. Жонка не адставала ад яго, таксама кінулася ў будку, але ён дзёрся, кусаўся, ня пушчаў яе і яна змушана была зарыцца ў кучу сьвінога гною. Ксёндз і поп хаваліся па хляўчуках і прасядзелі там аж пакуль іх ня вытурылі гаспадары, а пасля хваліліся па ўсім мястэчку: «Ох, калі-б папаліся нам гэтыя партызаны, мы-б іх во!..»

Ачухаўшыся ад страху, поліцыя наладзіла пагоню. Дарэмна. Ноч, цёмны лес, сымпатыя працоўных і іх таварыская дапамога ўкрываюць, замятаюць сляды. Партызаны трымаюць стрэльбы напачатку. На першы заклік яны адкажуць.

— Ёсьць.

ЛІЦЫТАЦЫЯ НАГІ ІНВАЛІДА

(Малюнак з натуры)

Гучна крычаць возчыкі-ламавікі. У паветры носяцца мацюкі, яны зьліліся з агульнай нянавісьцю і на хвіліну застылі. Душна. Сьпірае ў глотцы...

Ламавікі штрафныя. Адзін не заплаціў падатку, другі нумар нядобра прычапіў, трэці... наогул усе штрафныя, усім трэба дарма адпрацаваць па некалькі дзён. Таму возчыкі і сабраліся сёння каля поліцэйскага вучастку і чакаюць загаду.

Восьмая гадзіна. Таўстапузья карантышы з чырвона-сінімі насамі, доўгавязья ў акулерах, залатазубья, з уласнымі зубамі і зусім бяз зубоў, з вусамі і бязвусыя, з тоўстымі, і бітком набітымі разбухшымі портфэлямі сэквэстратары, сьпяшаючыся ішлі ў поліцэйскую ўправу.

— Гэты ў мяне коўдру забраў.

— Хамут і сядзёлку пацягнуў.

— А той, жончыны чаравікі.

— Прапалі боты і рамень.

— Вось той, вусаты, агідны скурадзёр, ніякай літасьці ня мае.

Возчыкі-ламавікі ведалі ўсіх сэквэстратараў, ведалі нават кожнага з іх па натуры.

— Эх, якія яны ўсе гады—гаворыць адзін возчык,—шчасьце іх, што ня было мяне дома, усё-роўна прападаць, а галаву зьнёс-бы. Ачысьцілі падлюгі хату так, што няма за што рук зачапіць, і начыньне і вопратку. Зьмялі ўсё даныста, зьмяніцца няма чым.

— А ты літасьці ад іх чакаў?

— Ды не, галаву, кажу, трэба было разьбіць.

Возчыкі раптам змоўклі і ўсе павярнуліся да ганку, адкуль выходзілі з падцягнутымі падбародкамі чорным рамянём, з напускной суровасьцю поліцыянты. Хутка падзяліліся на групкі. Кожны

сэквэстратар меў двух поліцыянтаў. Нейкі старшы з бліскучай вышыўкай на правым рукаве выклікаў прозьвішчы возчыкаў. А іх было больш сотні.

Грамада возчыкаў з няўтойванай нянавісьцю паглядзела на банду поліцыянтаў-сэквэстратараў і павольна разыходзілася да вазоў. Забарабанілі колы... Адна за адной разьяжджаліся фурманкі ва ўсе бакі, а побач па тратувары ішлі поліцыянты сэквэстратары.

Фурманка, за якой я пашоў, накіравалася на вуліцу Субач, дом № 1. З хаты валакуць два старыя крэслы і стол бяз ножкі. Сівы, ў чорных акулерах, моцна прыгорблены гаспадар гэтае мэблі калаціўся ўвесь і нешта прыціскаў пад пахай... Ён не праціўся. Ні слова не сказаў. Толькі неяк дзіўна блішчэлі, гарэлі яго выbleкшыя вочы, а сьцісьненая пяцярня здавалася вось-вось апусьціцца на патыліцу сэквэстратара:

Праз хвіліну кранулася фурманка. Стары стаяў як акамянелы і не адрываў вачэй ад сваіх рэчаў. Сэквэстратар сунуў нейкі жоўты квіток старому, на якім распаўзлася пячатка белая арла, а сам хутка пакročыў за фурманкай.

Стары стаяў нярухома. Упіўшыся зрок у рэчы не адрываўся ні на хвіліну, а рэчы павольна ад яго ўплывалі, нібы правальваліся ў багну. Ледзь-ледзь відаць як хістаецца апошняя ножка стала...

Адвалілася. Парывіста махнуўшы рукой стары і рушыў з месца.

Прамінаючы дом № 3, стары глянуў у вакно, але за цюлевымі фіранкамі нічога ня ўбачыў.

— Падлюгі, знайшлі ад каго браць... Свайго нябось ня чапаюць... Вось чужой працай усё жыцьцё... Камяніцу мы яму збудавалі, сьрдзіга шаптаў стары.

Фурманка застанавілася і стары застыў на месцы з адкрытым ротам. Сэквэстратар і поліцыя пайшлі ў кватэру прыяцеля старога, з якім ён разам некалі працаваў у майстэрні таго, чый дом з цюлевымі фіранкамі толькі што прамінуў сэквэстратар і стары.

Роспачлівы крык, піск дзяцей, плач.

— Ратуйце, людцы, ратуйце, рабуюць. З голаду пухнем.

— Не аддам хоць зарэж, хоць задушы.

Стары яшчэ бліжэй прытуліўся да сьцяны, нібы хацеў уціснуцца ў яе шчыліну, зусім схавацца...

— Ай-ай-ай,— раздаўся стогн.

Не сьдзярпеў стары, адарваўся ад сьцяны і хутка задыбаў у той бок, адкуль чуў прыдушаны голас жонкі свайго прыяцеля.

Тым часам поліцэйскія ўскідалі на воз канапу. З яе вылезла рагожа, расьцягнулася, спусьцілася да зямлі, як маршалкоўскія вусы, канапка прыціснула дошкі стала.

Лямант, плач, енкі разьдзіралі паветра і зьліты ком болю, горачы, нянавісьці каціўся па рабочых кварталах Вільні.

За падаткі забіраюць апошнія рэчы, апошнія манаткі ў трэцяга... дзесятага... сотага... тысячнага...

На вуліцу вышла захліпаючыся жонка прыяцеля. Стары ня мог яе пазнаць, хоць нядаўна бачыў. Праз лахманы выбівалася пачарнелае цела. Вочы запухлі ад сьлёз.

— Што забралі?

— Усё забралі. Нажніцы, апошнія нажніцы забралі.

Стары нібы апомніўся і ў момант хапіў рукой пад пахай.

— А я нахітрыўся. Пасьпеў схапіць, захаваў, можа хоць латку каму прыстаўлю... Усё-ж зараблю.

Сэквэстратар пад'яжджаў да кватэры, дзе жыў інвалід Карчмарчык...

Аб гэтым здарэньні «Дзёньнік Віленскі» ад 18 жніўня 1931 году напісаў так:

«Як вядома за падаткі сэквэстратар забірае вопратку, боты і інш. рэчы. Гэта штодзённае зьявішча па ўсёй Польшчы. А вось учора ў Вільні...

«Зьявіўся экзэкутар і, не знайшоўшы ў інваліда Карчмарчыка рэчаў, якія прадстаўлялі-б якую-небудзь вартасьць, забраў драўняную нагу, якую ацаніў у 50 злотых».

Калі забіралі ў інваліда Карчмарчыка нагу за падаткі, ён доўга і ўпарта супраціўляўся. Пакусаў рукі поліцыянту і сэквэстратару, аднак сіла была на іх баку, яны яго ўвязалі і доўга расшпільвалі раменчыкі, адвязвалі нагу. А ёй не хацелася расставацца, зжылася ўжо з ім. Шкада было і Карчмарчыку, прывык і ён да гэтай нагі. 11 год неразлучна падтрымлівала яна роўнавагу і хоць з кастылямі, але так-сяк мог выйсьці на вуліцу прасіць панскай ласкі— жабраваць. Цяпер... сэквэстратар бразнуў дзвьярыма і разьвітаўся Карчмарчык назаўсёды з нагой.

Карчмарчык моцна сьцяў зубы і яму яшчэ раз захацелася ўбачыць сваю нагу. Ён падпоўз да вакна, узабраўся на падаконьнік і бачыў як ускладалі на воз яго «ўласную» драўняную нагу...

Праз хвіліну да воза цягнулі манаткі суседкі. Яна з раскудлачанымі валасамі адважна адбівала сваю падушку. Яе штурхае ў грудзі сэквэстратар, а суседка ўрэпілася за пошыўку рукамі і зубамі і трымае з усёй сілай...

Падб'ягае польцыянт. Ён з усёй сілай ударыў суседку па твары. Яна залілася крывёю, а з разадранай падушкі закруцілася, падымаецца ў гару сьцёртае пер'е. На акрываўлены твар цёткі садзіліся, прыліпалі пушынкi. Яна выглядала параненай птушкай.

Інвалід Карчмарчык далей ня мог стрымаць. Мімавольна рука лапае па падаконьніку, выцягвае адтуль схаваны круцафікс (жалезны настольны крыж). Круцафікс паднімаецца ў гару і ўпіваецца ў галаву сэквэстратара...

Далей, як піша «Дзеньнік Віленскі», усё пайшло па інструкцыі. «Карчмарчык Фрыдэнберг ваенны інвалід, які на вайне з бальшавікамі страціў нагу», быў закаваны па руках і адведзен у востраг...

* * *

Матка боска раз...

Матка боска два...

Матка боска палончона з езусам.

Ну, хто больш, нарываўся, зусім танна, за дзесяць злотых і астрабрамскую і чанстахоўскую...

Жадаючых купіць матку боску палончоную з езусам не знайшлося і сэквэстратар прымушаў быў адкінуць яе ў хлам.

Нехаця спускалася матка боска. Тут ляжалі, як піша «Газэта Варшаўска»—«рэчы ахвяр ліцытацыі, якія пераважна былі ўласнасьцю беднаты, аб чым яскрава сьведчылі нікчэмныя прадметы ліцытацыі, як старыя зношаныя, нават няздатныя да ўжытку мэблі, старая кульгавая з вывернутымі наверх унутранасьцямі канапа, гаршчок, падушка, чап'яла, патэльня, падраная коўдра і іншае барахло...».

І кожны дзень па мястэчках, па гарадох, на вёсках, скрозь і ўсюды як Польшча шырока, на рынках, у спэцыяльных камэрах, сэквэстратары крычаць: раз, два, хто больш?

Але, паводле прызнаньня польскіх буржуазных газэт, у апошнія часы вельмі значна заняпаў гандаль на ліцытацыях. А пры-

чына ў тым, што сёньня купі, а заўтра ў цябе забяруць гэтыя-ж самыя рэчы за падаткі і зноў яны пойдучь на ліцытацыю.

«Відавочна «гандаль» забранымі за падаткі рэчамі скарачаецца, а ў паасобных мясцовасьцях зусім замірае. Няма пакупцоў».

Так і з беднай маткай боскай чанстахоўскай, палончоной з езусам хрыстусам. Ніхто яе ня купіў. А яна мела добры стаж. «Газэта Варшаўска» адзначае, што гэтая матка боска на працягу 30 год служыла культам у сям'і селяніна, а цяпер правандравала разам з гаршкамі, падушкамі, старым сталом і цягаецца па рынках, валандаецца па сутарэньнях. І нічога, адчувае сябе ня дрэнна. Праўда, можа яна бывае часамі і пакрыўджана, але на гэта не зварочвае ўвагі ні папа рымскі, ні парыская мама, ні амэрыканскі дзядзька. Мы таксама не протэстуем. Няхай сабе і надалей валочыцца, хай цягаюцца чанстахоўскія, астрабрамскія па сутарэньнях, па рынках...

Накапленне гэтага гатунку тавару, інакш кажучы здзіраньне апошніх рэчаў, апошніх манаткаў за падаткі, ідзе поўным ходам. Забіраюць ня толькі вопратку, падушкі, качэргі, гаршкі, матак боскіх, забіраюць апошняга каня, апошнюю карову; забіраюць апошнюю... драўняную нагу ў інваліда.

Вернемся да нагі. Яна паехала, драўняная нага інваліда на склады, дзе хаваюць рэчы, забраныя за падаткі. І будзе там бедная, заслужаная валяцца з барахлом і ўсякімі абразікамі, як матка боска, або з езусікамі, трапіць там па гаршкі, зьмяшаецца з чапёламі, а мо выпадкова хто і бот надзене. Ды ці мала чаго ўбачыць нага інваліда.

Павязуць яе на рынак, а колькі клопату. Трэба-ж знайсці пакупца, які адпавядаў-бы, прынамсі, такім патрабаваньням: папершае, меў-бы адарваную нагу, па-другое, заслугі за «незалежнасьць «Польшчы» і па-трэцяе—яшчэ адну маленькую, але вельмі рэдкую на цяперашні час у Польшчы, дробязь—грошы. Цяжка сказаць, як хутка знойдзецца жадаючы купіць.

* * *

Прывёзшы нагу сэквестратар здаў яе на склад і зараз-жа накіраваўся ў бюро дапаможнай арганізацыі па збыту забраных рэчаў. Яго спаткаў чыноўнік, які паціраў рукі, частаваў сыгарай,

чакаў, як заўсёды, прыбыткавага інтарэсу. Сэквэстратар быў пануры і сярдзіты.

— Што з панам? Зноў прагналі?

— Гэта глупства. Нас урад забясьпечвае цэлымі атрадамі поліцыі. Найменшая небясьпека, бяром цэлы разьдзел, а не дык і роту.

— Што-ж гады здарылася?

— Няпрыемная рэч. Інвалід трапіў мне круцыфіксам на галаве. І я хачу як найхутчэй прадаць яго нагу.

— Так. Гэта цяжкая і складаная справа.

— Усёроўна за якую цану, казаў сэквэстратар. Хоць-бы за палена дроў, але нагу трэба збыць.

— Няўжо так сьпешна,—зрабіўшы крывую міну ўсьміхаўся чыноўнік з дапаможнай арганізацыі.

— Зрабі, пан, ласку для мяне.

— Цяжкавата справа.

— Пан усё зможа, абы захацеў. Я-ж не адну карову прадаў пану за тры золоты, а ці мала іншых рэчаў за бесцань, ды і яшчэ абяцаю...

— Выбачайце, процанты выплачваю акуратна.

— Аб гэтым я і не кажу.

— Ну глядзіце-ж, са мной дрэнныя жарты.

Яшчэ доўга спрачаліся сэквэстратар з чыноўнікам з дапаможнай арганізацыі і нарэшце дамовіліся, што нага як-бы та ні было, але будзе збыта.

Крышку невядомай гісторыі. Калі створана дапаможная арганізацыя і хто зьяўляецца галоўным кіраўніком—не ўдалося высветліць. Факт той, што такая арганізацыя існуе. Ёсьць чуткі, што ініцыятарам гэтай арганізацыі, быццам, міністр вайсковых спраў, а яго дапаможнікамі міністр фінансаў і гандлю. Яны, быццам, зьяўляюцца галоўнымі кіраўнікамі і арганізатарамі гэтай дапаможнай арганізацыі для забесьпячэньня збыту рэчаў, забраных за падткі.

Дзейнасьць гэтай арганізацыі, як дзяржаўнай распаўсюджваецца па ўсёй Польшчы і асабліва на Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне. Мэтоды яе работы вельмі складаныя. Спашлемся на «Дзеньнік Віленскі» № 207, які піша, што:

Дапаможная арганізацыя падатковым чыноўнікам карыстаецца рознастайнымі мэтадамі. Часамі абмяжоўваецца зьяўленьнем на самой ліцытацыі, дзе ёсьць і іншыя паважныя пакупцы. Часам

стараюцца апанаваць сітуацыі на ліцытацыі, каб зрабіцца адзіным пакупцом і вельмі спрытна пазбаўляюцца конкурэнтаў. Дасягаецца гэта рознымі спосабамі аж да выстаўленьня ўласнай варты. Такая варта распаўсюджвае чуткі, што ліцытацыя ўжо адбылася, або яе ня будзе.

Каротка кажучы існуе неофіцыйны саюз пакупкі рэчаў, якія прадаюцца з малатка.

Гэты саюз мае добра з'арганізаваную разведку.

Можна налічыць да бесканечнасьці розных спосабаў, пры дапамозе якіх гэты саюз абдзірае плацельшчыкаў.

Улада падтрымлівае гэты саюз, бо яна ў ім зацікаўлена. Да і хто-б тады купляў? Процант неадбыўшыхся ліцытацый значна ўзрос-бы і прыняў-бы такія разьмеры, што спагнаньне залежнасьці падатковых зрабілася-б зусім немагчымай справай».

І так, устаноўлена, што фашысцкі ўрад «таксама ня дурак». Калі «звычайныя грамадзяне» перасталі купляць рэчы, якія прадаюцца за падаткі, тады ўрад арганізаваў спецыяльную дапаможную арганізацыю. Гэтая арганізацыя ня толькі ў час ліцытацыі, але і да ліцытацыі і пасля ліцытацыі рабуе працоўныя масы.

Да рэчы і самая назва ліцытацыя — замежнае слова, але фашысцкі ўрад настолькі распаўсюдзіў «заходнюю культуру», настолькі адукаваў «цёмных хамаў, што кожны рабочы, кожны батрак, кожны селянін і Польшчы і Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны добра ведаюць, што ліцытацыя—гэта продаж рэчаў з малатка за падаткі.

Дакладна невядома, ад якой эўропейскай «культурнай» дзяржавы запазычыў урад спосаб забяспечваць продаж рэчаў пры дапамозе дапаможнай арганізацыі, ці мо ўласнае вынаходзтва. Можна згадзіцца, што гэта ўласнае вынаходзтва польскага фашысцкага ўраду.

* * *

Але пакінем гэта. Ня ў гэтым галоўны сэнс. Фашысцкі ўрад Польшчы за падаткі абдзірае, руйнуе бядняцка-серадняцкія масы. Апошнія рэчы рабочага, апошнія рэчы селяніна прадаюцца з малатка. Па падаткі, як правіла, у вёску прыяжджаюць цэлыя атрады поліцыі. Падаткі спаганяюцца пры дапамозе карных экспэдыцый і ўсе сродкі, вырваныя з працоўных мас, фашысцкі ўрад

траціць на падрыхтоўку ўзброенага «нападу на СССР, на прыдушэньне рэвалюцыйнага руху, на яшчэ большае паднявольенне працоўных мас.

Кожны рабочы, кожны селянін павінны зразумець, што калі справа ідзе аб новай падрыхтоўцы да нападу на СССР, дык буржуазія ня спыняецца перад поўным зруйнаваньнем, давядзеньнем да жабрацтва мільёнаў працоўных, забіраючы ад іх ўсё, што мае хоць якую-небудзь цану... нават нагу інваліда.

Няма ніякага сумненьня, што буржуазія ні на хвіліну ня спынілася-б ня толькі забраць апошнюю маемасьць працоўных мас, забраць жыцьцё ў мільёнаў рабочых і сялян, ператварыць іх у гарматнае мяса, каб здзейсніць свае драпежніцкія, захопніцкія пляны, каб крывёю і жыцьцём рабочых і сялян захапіць сабе нобуржуазіі, ён даб'ецца поўнага соцыяльнага і нацыянальнага умацаваць сваю ўладу.

На шляху стаіць перашкода. Гэтая перашкода—рабочая кляса і працоўныя масы Польшчы, Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, якія пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі вядуць упартую барацьбу супроць фашысцкай дыктатуры ў абарону СССР. Пролетарыят ведае, што толькі ў лютай барацьбе, нізрынуўшы ўладу буржуазіі, ён даб'ецца поўнага соцыяльнага і нацыянальнага вызвалення.

Круцафікс трапіў у галаву сэквэстратара. Круцафіксам помсьціў былы ваяка, які думаў, што «незалежная» Польшча дасць яму працу, хлеб і волю. Ён памыліўся. І шмат хто тады памыліўся, але як цяпер трапіў круцафікс у галаву сэквэстратара, гэтак і штых, які буржуазія накіроўвае супроць СССР, трапіць і знойдзе сапраўдную мішэнь, сапраўднага ворага—«сваю родную» буржуазію.

З Ь М Е С Т

	<i>Стар.</i>
Прадмова	3
На расьняробе	5
Парабыт	52
Лічытацця нагі інваліда	104

Перавірено 1948 г.

10 P₄

L

1639

ЦАНА 1 р. 35 к.

800000064 14373

